

אברהם ליפשיץ

הקולמוס הוא שסתמן והקולמוס יגלה עומקו: גלגוליו של נוסח

מתפרסם לראשונה באתר דעת

תשע"ג * 2013

הקולמוס הוא שסתמן והקולמוס יגלה עומקו: גלגוליו של נוסח

אברהם ליפשיץ

פתיחה

מאמר זה מתמקד בהלכה אחת ממשנה תורה לרמב"ם. ההלכה, הלכה ד שבפרק ד מהלכות נזקי ממון, היא אחת המפורסמות אצל לומדי הרמב"ם, ובייחוד אצל חוקריו. על הלכה זו נשאל הרמב"ם מאת חכמי לוניל ובתשובתו אליהם תיקן את נוסח ההלכה. על פי הנמסר במהדורת פרנקל קטע גניזה בודד הוא עד הנוסח היחיד (מתוך אלו שהם בדקו) המוסר את הנוסח המתוקן. שאר העדים, לרבות הדפוסים, שימרו את הנוסח הקדום. רבים וגדולים, פרשנים וחוקרים, ראשונים ואחרונים, עסקו בהלכה זו וניסו ליישב דברי הרמב"ם הן בנוסח המשובש והן בנוסח המתוקן. מאמר זה בנוי משלושה חלקים (חלקו הראשון מפורסם בכרך זה, והשאר בעז"ה בכרך הבא): בחלק הראשון נבדוק את עדי הנוסח של ההלכה כולל כתבי יד נוספים, וכן נבדוק פילולוגית את התשובה לחכמי לוניל, כולל בדיקת כתבי יד וקטעי גניזה של התשובה.¹ מלבד בדיקת עדי הנוסח, יעסוק הבירור הפילולוגי בניסיון להבין את התהליך שהתרחש במסירתה של הלכה זו כפי העולה מתוך הממצאים שבעדי הנוסח מחד, ומתוך מחקרים שונים שעסקו הן בתהליך כתיבתו של משנה תורה והן בתופעה הייחודית של קובץ התשובות לחכמי לוניל מאידך. בחלק השני של המאמר נעמוד על בעיות נוספות בדברי הרמב"ם שלא נפתרו גם אחר תשובתו לחכמי לוניל, נבדוק את הפתרונות שהציעו רבותינו מפרשי הרמב"ם, ואת התאמתם לנוסח שהתקבל ממסקנות החלק הראשון. בחלק השלישי נעמוד על יחסה של הלכת הרמב"ם לסוגיית הגמרא, על האפשרויות השונות בפרשנות הסוגיא לשיטתו, ועל ההשלכות שיש לאפשרויות אלה על שאלת הנוסח שבחלקים הקודמים.

- 3 חלק ראשון: הנוסח הסתום והנוסח הגלוי
- 3 א. תיאור הבעיה
- 4 ב. עדי הנוסח של ההלכה במשנה תורה
- 4 ב.1. תצוגת עדי הנוסח
- 8 ב.2. ניתוח הממצאים
- 9 ג. עדי הנוסח של התשובה לחכמי לוניל
- 9 ג.1. רקע
- 10 ג.2. תצוגת עדי הנוסח
- 13 ג.3. ניתוח הממצאים
- 16 ד. סיכום
- 18 חלק שני: הסבר שיטת הרמב"ם על פי הנוסח שבתשובתו לחכמי לוניל
- 18 א. הבעייתיות שבתשובה לחכמי לוניל
- 21 ב. שיטת הלחם משנה בביאור הרמב"ם
- 22 ג. שיטת בעל אבן האזל בביאור הרמב"ם
- 28 ד. סיכום
- 30 חלק שלישי: יחס ההלכה ברמב"ם לסוגיית הגמרא
- 30 א. הצעת הסוגיא
- 31 ב. ניתוח הסוגיא על פי שיטת רש"י ודעימיה
- 34 ג. יישוב הרמב"ם על פי שיטות הראשונים האחרים בסוגיא
- 34 ג.1. שיטת הנמוקי יוסף
- 35 ג.2. שיטת התוספות

¹ על חקר קטעי הגניזה של משנה תורה לרמב"ם ראה: א' ליפשיץ, 'שינויי נוסח במשנה תורה לאור הגניזה', ישורון כב (ניסן ה'תש"ע), עמ' כג – מח; הנ"ל, חלק ב של המאמר הנ"ל כולל נספח: 'המחקר על נוסח משנה תורה', ישורון כג (אלול ה'תש"ע), עמ' יג – לד.

37ג.3. שיטת הרמב"ן והרשב"א
42ג.4. סכום יישוב הרמב"ם על פי שיטות הראשונים בסוגיא
42ד. שיטת האחרונים ביישוב הרמב"ם
44ה. סיכום

חלק ראשון: הנוסח הסתום והנוסח הגלוי

א. תיאור הבעיה

כתב הרמב"ם בלהכות נזקי ממון פ"ד ה"ד:

המוסר בהמתו לשומר חנם או לנושא שכר או לשוכר או לשואל נכנסו תחת הבעלים ואם הזיקה השומר חייב. במה דברים אמורים בזמן שלא שמרוה כלל אבל אם שמרוה שמירה מעולה כראוי ויצאת והזיקה השומרין פטורין והבעלים חייבין אפילו המיתה את האדם. שמרוה שמירה פחותה אם שומר חנם הוא פטור ואם שומר שכר או שוכר או שואל הוא חייבין.

התמיהה מתעוררת על המקרה האמצעי בהלכה: כיצד זה שלמרות ששמרו השומרים שמירה מעולה מתחייבים הבעלים! תמיהה זו העלו כבר הראשונים, הראב"ד על אתר, רבינו משולם בעל ההשלמה, ב"ק פ"ד: 'וזהו תימה גדול אמאי הבעלים חייבים', המאירי, ב"ק, דף מה: 'ואין הדברים נראין כלל'.

ובטור:

כתב הרמב"ם ז"ל שמרוהו כראוי שמירה מעולה השומרים פטורים והבעלים חייבים ואיני מבין דבריו כיון ששמרוהו כראוי למה יהו הבעלים חייבים וכן השיג עליו הראב"ד.²

ובכסף משנה על אתר, הביא שחכמי לונל הקשו על כך לרמב"ם 'והשיב להם שטעות סופר הוא וכך היא [הנוסחא] האמיתית ויצתה והזיקה השומרים פטורים שמרוה פחותה אם שומר חנם הוא פטור והבעלים חייבים ואם שומר שכר הוא או שוכר או שואל חייבים'. תשובה זו במלואה נדפסה לראשונה בשו"ת פאר הדור סימן ל"ט, ונדפסה שוב במקומות שונים. וזה לשון השאלה והתשובה במלואם:³

גם כן יורנו מורינו ורבינו במה שכתוב בסמוך ליה המוסר בהמתו לשומר חנם ולשומר שכר ולשואל אעפ"י ששמרוה מעולה השומרים פטורים והבעלים חייבים ואנו נסתתמו מעינינו מעינות החכמה לדעת מה זה ועל מה זה הבעלים חייבין בהם ששמירת השומרים שמירה מעולה היתה ומאן ליהב לן נגרי דפרזלא ונשמעינך

תשובה: גם זו טעות ואין על המעתיקים תלונה שהספר הראשון יצאו דברים בגליונין שלא במקומן וכבר הוספתי אני עתה דבר שלא היה שם תחלה, והוא 'אפילו המיתה את האדם' הוסיפו גם אתם את זה, ויהיה נוסח ההלכה כך: 'ויצאה והזיקה – השומרין פטורין. שמרוה שמירה פחותה, אם שומר חנם הוא – השומר פטור והבעלים חייבין ואפילו המיתה את האדם, ואם שומר שכר הוא או שואל חייבין' – זהו הנסח. ולפי שנכתב 'הבעלים חייבין' שלא במקומו, נתקשו הדברים בודאי, ונסתתמו מעינות החכמה, לא מכם הוא, אלא הקלמוס הוא שסתמן, והקלמוס יגלה עמקן

מניתוח התשובה עולה כי הרמב"ם תיקן את הנוסח שהיה ביד חכמי לונל תיקון כפול. האחד הוא העברת המילים 'הבעלים חייבין' מהמקרה שהשומרים שמרו שמירה מעולה אל המקרה שהשומרים שמרו שמירה פחותה כלומר אל דינו של השומר חנם שפטור במקרה זה, ואמנם הבעלים, לפי תיקון זה, חייבין. התיקון השני הוא הוספה של מילים שלא היו קודם בהלכה,

² חו"מ שצ"ו. מעניין הוא שהטור, אם כי נשאר בתמיהתו על הרמב"ם, המשיך בעצמו את ההלכה בדיוק כפי שהשיב הרמב"ם לחכמי לונל (ראה להלן): 'שמרוהו שמירה פחותה אם שומר חנם הוא הוא פטור והבעלים חייבים ואם שומר שכר הוא או שואל הם חייבים והבעלים פטורין'.

³ נוסח השאלה לקוח מתשובות הרמב"ם מהדורת בלאו, סימן תל"ג, כרך ב' עמ' 713. נוסח התשובה מאגרות הרמב"ם, מהד' ר"י שילת (כרך ב, עמ' תקח), וראה שם שינויי נוסחאות.

המילים 'אפילו המיתה את האדם' שממוקמות לאחר המילים 'והבעלים חייבין' במיקומן המתוקן כמובן.

מניתוח התשובה עולה כי הרמב"ם תיקן את הנוסח שהיה ביד חכמי לונל בשני מקומות. האחד הוא העברת המילים 'והבעלים חייבין' מהמקרה שהשומרים שמרו שמירה מעולה אל המקרה שהשומרים שמרו שמירה פחותה כלומר אל דינו של השומר חנם שפטור במקרה זה, ואמנם הבעלים, לפי תיקון זה, חייבין. התיקון השני הוא הוספה של מילים שלא היו קודם בהלכה, המילים 'אפילו המיתה את האדם' שממוקמות לאחר המילים 'והבעלים חייבין' במיקומן המתוקן כמובן.

התופעה הפילולוגית הייחודית היא, שבעניין התיקון הראשון רוב עדי הנוסח שימרו דווקא את הנוסח הנדפס.⁴ כך, למשל, בילקוט שינויי הנוסחאות' שבמהדורת הר"ש פרנקל דיווחו כי 'בכה"י שבידינו - פרט לקטע מגניזת מצרים (T-S F7. 361.115) ששם הנוסח כמו שתיקן הרמב"ם בתשובתו - ובדפוסין הנוסח כלפנינו...! אמנם כתבי היד שהיו לפניו, או לפחות אלו שהושאו במסגרת עבודתם, הם רק חלק מכתבי היד המצויים בידינו כיום (כפי שכתבו בהקדמתם לילקוט שנו"ס, אות ב). בנוגע לתיקון השני המצב שונה במקצת. בדפוסים מופיעות אמנם המילים 'אפילו המיתה את האדם' אחר המילים 'והבעלים חייבין' אלא שכיוון ששתי מילים אלו מופיעות במיקומן הלא מתוקן יוצא שגם תוספת זו (אפילו המיתה את האדם) מופיעה שלא במקומה. ואמנם בילקוט שנו"ס העירו כי 'תיבות אלו ליתא בכתה"י ובהעתקת לשון רבנו בראשוני'. כך שגם תיקונו השני של הרמב"ם לא זכה ליישום ברוב עדי הנוסח. אכן, מחיפוש שערכתי בכתבי היד ובקטעי גניזה מצאתי עדויות נוספות הן לנוסח הנדפס והן לנוסח שבתשובה, וכפי שאפרט להלן. כמו כן התשובה לחכמי לונל נמצאת בכתבי יד שונים, וגם בהם נמצאים נוסחים מתחלפים שמשמעות חשובה להם בהבנת שיטת הרמב"ם. תחילה אציג את עדי הנוסח השונים שמצאתי להלכה ממשנה תורה, ולאחר מכן את עדי הנוסח לתשובת הרמב"ם לחכמי לונל.

ב. עדי הנוסח של ההלכה במשנה תורה

1.1. תצוגת עדי הנוסח

כתבי היד שבדקתי, ולא מוזכרים בהקדמת ילקוט שנו"ס הנ"ל (תיאור כתבי היד, עפ"י קטלוג המכון לתצלומי כת"י, ראה כאן בהערות):

א: כת"י ספריית בית המדרש לרבנים בניו יורק⁵. 347.

ב: כת"י הספרייה הבריטית בלונדון, קטלוג מרגליות⁶. 497.

ג: כת"י ספריית סוטר, סן פרנסיסקו, שמספרו: 128 (דף 8 ע"א)⁷.

ד: כת"י ספריית בית המדרש לרבנים בניו יורק⁸. 2334.

ה: כת"י אוקספורד⁹. 607.

ו: כת"י ותיקן¹⁰. 174.

ז: כת"י בית הספרים הלאומי Heb 4⁰ 1193.

⁴ השתמשנו במילה 'הנדפס' לציין את הנוסח הנמצא בדפוסים מול 'הנוסח שבתשובה' לציון הנוסח השני. כל זאת לשם נוחיות הרצאת הדברים.

⁵ כתיבה תימנית, מאה י"ד למניינם, מספר הסרט (במכון לתצלומי כת"י שבבית הספרים): 35457.

⁶ כתיבה תימנית, 1353 למניינם, סרט: 6223.

⁷ כתיבה תימנית מאה י"ג למניינם, סרט: 34627.

⁸ כתיבה תימנית 1311 למניינם (ההשלמה בהתחלה מאוחרת), סרט: 35447.

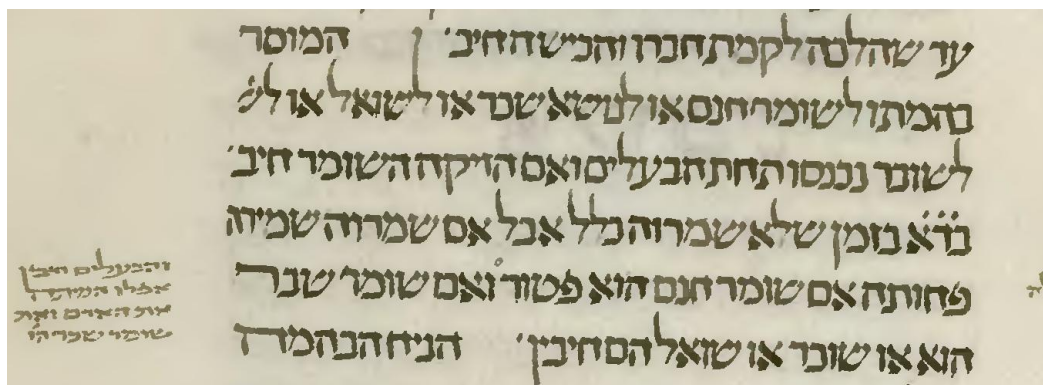
⁹ כתיבה ביזנטית, צפת, 1315 למניינם, סרט: 20197.

¹⁰ כתיבה ספרדית, מאה י"ג-י"ד למניינם, סרט: 234.

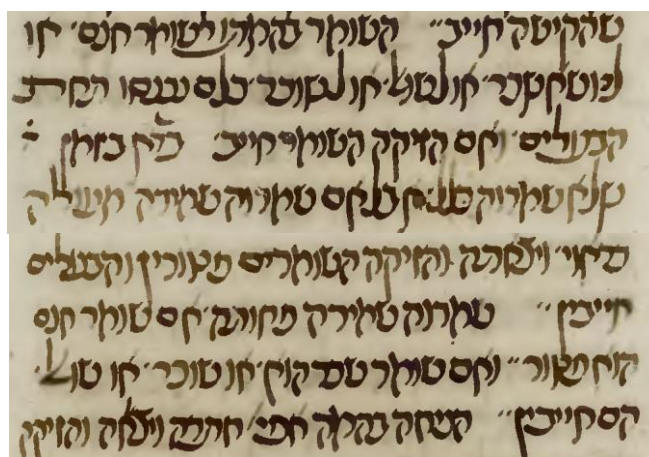
¹¹ כתיבה ספרדית, ספרד, מאה י"ד למניינם. מהדורה דיגיטלית של כתה"י מצויה באתר של ביהס"ל:

http://jnul.huji.ac.il/dl/mss/html/heb1193_h.htm

ח: כת"י בית הספרים הלאומי Heb 4⁰ 1447¹².

מתוך כת"י ביהס"ל הספרים הלאומי Heb 4⁰ 1193

מתוך כת"י ביהס"ל הספרים הלאומי Heb 4⁰ 1447

סימוני האותיות בתצוגה הסינופטית דלהלן תואמים את האותיות ברישום הנ"ל של עדי הנוסח לעיל. כמו כן ערכתי השוואה לדפוס הראשון של משנה תורה (רומי לפני שנת ר"מ. אגב, אותו בדקו גם במהדורת פרנקל) ונסמן אותו: ד"ר.¹³ עוד בדקתי את קטעי הגניזה, הן הקטע שהוזכר לעיל ממהדורת פרנקל, והן קטע נוסף שמצאתי. הקטע הראשון הוא מסדרת ה-O.S. שבספריית קיימברידג', וסימונו הוא: TS F7 115.¹⁴ הקטע השני, גם הוא מספריית קיימברידג', וסימונו הוא: T-S NS 32.11.¹⁵ את הקטע הראשון נסמן ג1, ואת השני ג2. קטע זה פגום מאד, ובמקומות המסופקים הערנו על כך. לשם הנוחות בשורה הראשונה של התצוגה הסינופטית נעתיק שוב את נוסח הדפוסים על פי מהדורת פרנקל, ונסמן זאת באות: פ.

להלן תצוגת עדי הנוסח השונים של ההלכה:

פ: המוסר בהמתו לשומר חנם או לנושא שכר או לשוכר או לשואל

¹² כתיבה ספרדית, ספרד, אמצע מאה ט"ו(?)! למניינם. מהדורה דיגיטלית של כתה"י מצויה באתר של ביהס"ל שם.

¹³ בדקתי גם את דפוס ונציה רפ"ד, דפוס ונציה שי"א, ודפוס ונציה של"ד, ובכולם הנוסח זהה לדפוס רומי.

¹⁴ כתיבה מזרחית. סרט: 18918.

¹⁵ כתיבה מזרחית. סרט: 20777.

א: המוסר בהמתו לשומר חנם או לנושא שכר או לשוכר או לשואל
 ב: המוסר בהמתו לשומר חנם או לנושא שכר או לשוכר או לשואל
 ג: המוסר בהמתו לשומר חנם או לנושא שכר או לשואל או לשוכר
 ד: המוסר בהמתו לשומר חנם או לנושא שכר או לשוכר או לשואל
 ה: המוסר בהמתו לשומר חנם או לנושא שכר או לשוכר או לשואל
 ו: המוסר בהמתו לשומר חנם או לנושא שכר או לשואל או לשוכר
 ז: המוסר בהמתו לשומר חנם או לנושא שכר או לשואל או לשומר
 ח: השומר בהמתו לשומר חנם או לנושא שכר או לשואל או לשוכר
 ד"ר: המוסר בהמתו לשומר או לנושא שכר או לשוכר או לשואל
 1ג: המוסר בהמתו לשומר חנם או לנושא שכר או לשוכר או לשואל
 2ג: המוסר בהמתו לשומר חנם או לנושא שכר או לשוכר או לשואל

פ: נכנסו תחת הבעלים ואם הזיקה השומר חייב.
 א: נכנסו תחת הבעלים ואם הזיקה השומר חייב
 ב: נכנסו תחת הבעלים ואם הזיקה השומר חייב
 ג: נכנסו תחת הבעלים ואם הזיקה השומר חייב.¹⁶
 ד: נכנסו תחת הבעלים ואם הזיקה השומר חייב
 ה: נכנסו תחת הבעלים ואם הזיקה השומר חייב
 ו: כולן נכנסו תחת הבעלים ואם הזיקה השומר חייב
 ז: נכנסו תחת הבעלים ואם הזיקה השומר חייב
 ח: כלם נכנסו תחת הבעלים ואם הזיקה השומר חייב.
 ד"ר: נכנסו תחת הבעלים ואם הזיקה חייב השומר
 1ג: נכנסו תחת הבעלים ואם הזיקה השומר חייב
 2ג: נכנסו תחת הבעלים ואם הזיקה השומר חייב

פ: במה דברים אמורים בזמן שלא שמרוה כלל
 א: במה דברים אמורים בזמן שלא שמרוה כלל
 ב: במה דברים אמורים בזמן שלא שמרוה כלל
 ג: בדא¹⁷ בזמן שלא שמרוה כלל
 ד: בד"א בזמן שלא שמרוה כלל
 ה: בדא¹⁸ בזמן שלא שמרוה כלל
 ו: בד"א בזמן שלא שמרוה כלל
 ז: ב"ד"א' בזמן שלא שמרוה כלל
 ח: ב"דא בזמן שלא שמרוה כלל
 ד"ר: בד"א בזמן שלא שמרוה כלל
 1ג: במי דבי' אמוי בזמן שלא שמרוה¹⁹
 2ג: במה דברים אמורים בזמן שלא שמרוה כלל

פ: אבל אם שמרוה שמירה מעולה כראוי ויצאת והזיקה השומרין פטורין
 א: אבל אם שמרוה שמירה מעולה כראוי ויצאה והזיקה השומרין פטורין וה'

¹⁶ הנקודה לסיום המשפט מופיעה בכתב היד.

¹⁷ בכתב היד יש נקודות (לסימון ראשי תיבות) מעל מילה זו.

¹⁸ כנ"ל בהערה הקודמת.

¹⁹ כאן ברור שהיתה השמטה מפני הדומות מ'שמרוה' עד 'שמרוה', וכך נשמטו שלושת המילים 'כלל אבל אם'.

ב: אבל אם שמרוה שמירה מעולה כראוי ויצאה והזיקה השומרים פטורים
 ג: אבל אם שמרוה שמירה מעולה כראוי ויצאה והזיקה השומרים פטורים
 ד: אם שמרוה שמירה מעולה כראוי ויצתה והזיקה השומרים פטורים
 ה: אבל אם שמרוה שמירה מעולה כראוי ויצאה והזיקה השומרין פטורין
 ו: אבל אם שמרוה שמירה מעולה כראוי ויצאת והזיקה השומרין פטורין
 ז: אבל אם שמרוה²⁰

ח: אבל אם שמרוה שמירה מעולה כראוי ויצאתה והזיקה השומרים פטורין
 ד"ר: אבל אם שמרוה שמירה מעולה כראוי ויצאת והזיקה השומרים פטורין
 ג1: שמירה מעולה כראוי ויצאה והזיקה השומרין פטורין
 ג2: אבל אם שמרוה שמירה מעולה כראוי ויצא²¹ והזיקה השומרין פטורין

פ: והבעלים חייבין אפילו המיתה את האדם. שמרוה שמירה פחותה
 א: והבעלים חייבין שמרוה שמירה פחותה
 ב: והבעלים חייבין שמרוה שמירה פחותה
 ג: והבעלים חייבים שמרוה שמירה פחותה
 ד: והבעלים חייבים שמרוה שמירה פחותה
 ה: והבעלים חייבין²² אפילו המיתה את האדם. שמרוה (שמירה) פחותה
 ו: שמרוה שמירה פחותה
 ז: שמירה פחותה
 ח: והבעלים חייבין. שמרוה שמירה פחותה
 ד"ר: והבעלים חייבין אפי' המיתה את האדם. שמרוה שמירה פחותה
 ג1: שמרוה שמירה פחותה
 ג2: שמרוה שמירה פחותה

פ: אם שומר חנם הוא פטור ואם שומר שכר או שוכר או שואל הוא חייבין.
 א: אם שומר חנם הוא פטור ואם שומר שכר או שוכר או שואל הן חייבין.
 ב: אם שומר חנם הוא פטור ואם שומר שכר או שוכר או שואל הן חייבין
 ג: אם שומר חנם הוא פטור ואם שומר שכר או שוכר או שואל כולם בי²³ חייבין
 ד: אם שומר חנם הוא פטור ואם שומר שכר או שוכר או שואל הוא חייב
 ה: אם שומר חנם הוא פטור [והבעלין חייבין ואפי' המיתה את האדם]²⁴ ואם שומר שכר או שואל הוא חייב
 ו: אם שומר חנם פטור והבעלים חייבין ואפילו המיתה את האדם ואם שומר שכר הוא או שוכר או שואל חייבין.
 ז: אם שומר חנם פטור [והבעלים חייבין אפילו המיתה את האדם]²⁵ ואם שומר שכר הוא או שוכר או שואל הם חייבין.
 ח: אם שומר חנם הוא פטור ואם שומר שכר הוא או שוכר או שואל הם חייבין.
 ד"ר: אם שומר חנם הוא פטור ואם שומר שכר או שוכר או שואל הוא חייבין.
 ג1: אם שומר חנם הוא פטור והבעלי- חייבין אפילו המיתה את האדם ואם שומר שכר או שוכר או שואל הוא חייבין

²⁰ ניכר כאן שנשמט לסופר מחמת הדומות משמרוה עד שמרוה.

²¹ סוף מילה זו קטוע, ואין לדעת אם 'ויצאה' או 'ויצאת'. גם בהמשך השתמשנו במקף כדי לסמן פגימה.

²² על המילים 'והבעלים חייבין' מסומן קו למחיקה.

²³ לא הבנתי משמעותו של סימון אות זו כאן.

²⁴ המילים המוסגרות נמצאות בגיליון כתב היד.

²⁵ המילים המוסגרות נמצאות בגיליון כתב היד.

ג2: -- שומר חנם הוא פטור והבעלין חייבין ----- אדם²⁶ ואם שומר שכר או שוכר או שואל הוא חייב-

ב.2. ניתוח הממצאים

הדיון בממצאים צריך להתייחס לתיקון הראשון ולתיקון השני של הרמב"ם בתשובה. בנוגע לתיקון הראשון ניתן לחלק את עדי הנוסח לשתי קבוצות. הקבוצה הראשונה, המשקפת את הנוסח הנדפס, כוללת את כתבי היד: א, ב, ג, ד, ח, וכן את ה'פנים' של כתבי היד ה, ז. כמובן גם הדפוסים ד"ר ו- פ כלולים בקבוצה זו. הקבוצה השנייה המשקפת את הנוסח שבתשובה כוללת את גיליון כתבי היד ה, ז, את כתב היד ו ואת שני קטעי הגניזה ג1 ו- ג2.

בנוגע לתיקון השני החלוקה כמעט זהה. בכל כתבי היד שבקבוצה הראשונה לא מופיעות המילים 'אפילו המיתה את האדם', ואילו בכל עדי הנוסח השייכים לקבוצה השנייה מופיעות מילים אלו. הבולטים הם כת"י ה, ז שהפנים שלהם שייך לקבוצה הראשונה, ובגיליון שלהם, השייך לקבוצה השנייה, מופיעים שני התיקונים יחד. משתי הקבוצות אנו למדים על הזיקה ההדוקה שיש בין שני התיקונים. יוצאי הדופן בנקודה זו הם הדפוסים ששייכים לקבוצה הראשונה בנוגע לתיקון הראשון, ולמרות זאת מופיעות בהן המילים 'אפילו המיתה את האדם'. יוצא דופן מהכיוון ההפוך הוא הכסף משנה שהבאנו לעיל שבצטטו את התשובה מופיע התיקון הראשון, אך לא מופיע התיקון השני.²⁷ ואמנם בשני מקורות עקיפים נוספים, הלחם משנה והשיטה מקובצת (ב"ק, פז ע"א בדפי השיטה, ד"ה וכבר הגיה הרמב"ם) מובאת תשובתו של הרמב"ם עם שני התיקונים.

אולי ניתן לשער, בעניין נוסח הדפוסים, שאחד המעתיקים היה לפניו נוסח דומה לכתב יד ה או ז, כלומר שבגיליון נוסף 'הבעלים חייבין אפילו המיתה את האדם', אך המחיקה של המילים 'הבעלים חייבין' ממקומן המקורי לא היתה ברורה משום מה, ומשום כך הוא סבר ששתי המילים הראשונות שבגיליון 'הבעלים חייבין' מהוות 'דבור המתחיל' כדי לציין לאיזה מילים בהלכה מתייחסת התוספת בגיליון. לכן הוא הוסיף את המילים 'אפילו המיתה את האדם' אחר מקומן המקורי של 'הבעלים חייבין'.²⁸

נתון חשוב נוסף העולה מניתוח הממצאים מתייחס לעניין מוצא כתבי היד. ניתן לראות כי כתבי היד התימניים שידועים דרך כלל במהימנותם הגבוהה מוסרים כולם (א, ב, ג, ד) את הנוסח הקדום. כל זאת בנוסף לכל העדים, תימניים ואחרים, שנזכרו במהדורת פרנקל.²⁹ לעומתם חמשת העדים האחרים (ה, ו, ז, 1ג, 2ג) מוסרים את הנוסח המתוקן (אם כי ה, ז מוסרים את שני הנוסחים). תופעה

²⁶ במקום זה המילים פגומות, אך מהמילה המופיעה לאחר הפגימה ('אדם') ניתן ללמוד כי המשפט הפגום הוא 'אפילו המיתה את האדם'.

²⁷ ובחזון איש, חו"מ, סימן ז, ס"ק יב, כתב על השמטתו של הכס"מ את התיקון השני: 'דלא חש להזכיר', ונראה כוונתו שכיוון שעניינו של הכס"מ הוא להתמודד עם הקושיא כיצד הבעלים חייבים על שמירה פחותה משום כך הזכיר רק את התיקון הראשון, שעל פיו מיושבת הקושיא, וכך פירשו דבריו בילקוט שינויי נוסחאות. אמנם, יש להעיר, שלדבריו שם מקומם הנכון של תיבות אלו הוא ברישא של ההלכה בעניין השמירה המעולה.

²⁸ ועיין ב'ילקוט שינויי נוסחאות' בסוף הדיון, ד"ה 'והנה כבר', שהעלו השערות דומות.
²⁹ גם במהדורה של הרב קאפח, אם כי 'פנים' מופיע הנוסח הנדפס, הרי שהמילים 'אפילו המיתה את האדם' מופיעים בסוגריים עגולים, ובהערה ה' שם נמסר (כך נלע"ד כוונתו מתוך מה שהכניס מילים אלו לסוגריים עגולים, עיי"ש שסגנון ההערה שם חסר) כי בשני כתבי היד התימניים שברשותו (מהמאה השש עשרה, עיין בראש הספר) ליתא למילים אלו. מכל מקום הנוסח המתוקן שבתשובה לגבי 'הבעלים חייבים' לא נכנס למהדורתו ובהערה ד' שם הביא את הפרשנים השונים, והדגיש את שיטתו של מרכבת המשנה (ראה להלן בפרק הרביעי) שתשובה זו אינה להרמב"ם, והרב קאפח לשיטתו אזיל (ראה להלן בפרק זה בדיון על התשובות לחכמי לונל, הערה 33), כי התשובות לחכמי לונל כולן מזויפות הן. במהדורת פרנקל נקטו כנוסח הנדפס, אך ציינו כוכבית המפנה אל מתחת לטקסט, שם הביאו את התשובה לחכמי לונל. ובילקוט שינויי נוסחאות האריכו מאד בעניין, והרבה מדברינו אנו לקוחים משם.

זאת מחזקת את הטענה המופיעה שוב ושוב בהקדמת ילקוט שינויי הנוסחאות במהדורה הנ"ל כי למרות היותם של ספרי תימן 'בני סמכא יותר מכולם.. אך יש להעיר כי בספרי התימן מצוי על פי רוב הנוסח הראשון שכתב רבינו בספרו ולא הלשוניות שתיקנם רבנו אחר שהושלם ספרו ונתפשט.³⁰ טענה מסוג דומה על הבעייתיות בספרי תימן עלתה במאמרו של הר"י שילת 'פירוש המשנה לרמב"ם וההדרתו בדורנו'. מכל מקום לא מצאתי התייחסות בעניין זה להלכה דיין מכיוון שמקובל היה כי כל עדי הנוסח (מלבד קטע גניזה אחד) שימרו את הנוסח הקדום. מעתה, שנתגלה כי ארבעה עדי נוסח שונים, שאינם תימנים, מודעים לנוסח המתוקן [אם כי ישנם גם עדי נוסח שאינם תימנים (על פי המדווח בילקוט שינויי ה"ל) ששימרו את הנוסח הקדום], שוב ניתן לדון בטיבם של עדי הנוסח על פי מוצאם לאור הלכה זו.

ג. עדי הנוסח של התשובה לחכמי לוניל

ג. 1. רקע

תשובות הרמב"ם לחכמי לוניל מהווים את אחת העדויות החשובות לחקר משנתו של הרמב"ם, הן מבחינה הלכתית, והן מבחינה מחקרית הסטורית - ספרותית. לאחר שהחל להתפרסם ספר משנה תורה והגיע לפרובאנס שלחו, סביב שנת ד' תתקנ"ו,³¹ חבר חכמים מהעיר לוניל ובראשם רבי יהונתן ב"ר דוד הכהן מלוניל תלמידו של הרמב"ם, קובץ של כ"ד שאלות על מקומות שנתקשו בהם בספר משנה תורה בתוספת אגרת מליצה הפותחת את הקובץ. לאחר כמה שנים השיב להם הרמב"ם בכבוד גדול על שאלותיהם. על פי החתימה באחד מכת"י של התשובות (ראה להלן כת"י ד) כתב הרמב"ם את התשובות בשנת אתק"י לשטרות כלומר שנת ד' תתקנ"ט ליצירה (1119). רבות נכתב על תשובות אלו, הן בספרות התורנית למדנית תוך טיפול בסוגיות המקומיות עליהן השיב הרמב"ם, והן בספרות המחקרית תוך טיפול בעניינים ההיסטוריים והספרותיים העולים מתשובה זו. ראה על כל אלה בסקירתו של בלאו, תשובות הרמב"ם, כרך ג' עמ' 42 – 44, 49, ובמבואו של הר"י שילת, אגרות הרמב"ם, כרך ב, עמ' תצא - תצח. חומר ביבליוגרפי רב על תשובות הרמב"ם בכלל, ובתוכם התשובות לחכמי לוניל בפרט, יש במאמרו של מ' בניהו 'תשובות שאלות להרמב"ם' שבספר הזכרון לרב נסים.³² השאלה (והתשובה שצמודה אליה) בעניין ההלכה מנזקי ממון מסומנת ברוב עדי הנוסח כתשובה כ"ג, מבין כ"ד השאלות.

³⁰ אמנם הערה זאת על ספרי תימן לא מופיעה בשני הכרכים החדשים שיצאו לאור במהדורה זו, ספר המדע, וספר קרבנות, אולי משום שלפניו ספר המדע הם לקחו את כתב היד המהימן ביותר של משנה תורה, כת"י אוקספורד 577, שנחתם עליו ע"י הרמב"ם: 'הוגה מספרי', ראה שם בהקדמה. כת"י זה אינו תימני, ואולי משום כך לא היה מקום לדברים הנ"ל.

³¹ עיין אגרות הרמב"ם, עמ' תצב.

³² בספר זה התעורר פולמוס על מהימנותן של התשובות בכלל. הרב יוסף קאפח במאמרו 'שאלות חכמי לוניל ותשובות הרמב"ם כלום מקוריות הן?' (עמ' רלה – רנב) יצא לטעון מזויף כנגד תשובות אלו, שלא מיד הרמב"ם ניתנו אלא מאן דהוא כתבן כביכול בשמו. באותו ספר הגן הר"י שילת על מהימנות התשובות במאמרו 'כלום תשובות הרמב"ם לחכמי לוניל מזויפות הן?'. שוב הגיב על הדברים הרב קאפח שם בעמ' רנז. עוד תגובה לוויכוח הנ"ל ודחיית טענתו של הרב קאפח (ללא הזכרת שמו) אצל הבליון, שלמה זלמן (סקירת העורך), 'ספרים ומחקרים חדשים', עלי ספר יב (תשמ"ו), עמ' 144. בעבודתנו זו נלך בעקבות רוב רובם של העוסקים בתשובה זו, שלא ערערו ולא פקפקו במהימנותה (אמנם ראה להלן בשיטת ר' שלמה חעלמא בעל מרכבת המשנה).

ג.2. תצוגת עדי הנוסח

כאמור, גם לתשובת הרמב"ם לחכמי לוניל מצאתי כמה עדי נוסח,³³ שבהם חילופים משמעותיים. להלן אפרט את עדי הנוסח, ולאחר מכן אציג את התשובה בדרך סינופטית.

א: כתב יד אוקספורד – בודלי, קטלוג נויבאוואר 158/4 (דף 163).³⁴

ב: כ"י אמסטרדם עץ חיים 47A 31/6 (דף 34 ע"ב).³⁵

ג: כתב יד אוקספורד – בודלי, קטלוג נויבאוואר 1298 (דף 173 ע"ב).³⁶

ד: כתב יד פריז הספרייה הלאומית 416 HEB. (דף 133 ע"ב).³⁷

ה: כתב יד אוקספורד – בודלי, קטלוג נויבאוואר 2455/5 (דף 215).³⁸

ו: כתב יד פריז הספרייה הלאומית 181 HEB. (דף 242).³⁹

ז: קטע גניזה קיימברידג', T-S Fa 10 K12.⁴⁰

ח: כתב יד קופנהגן 186 (דף 66). תשובה זו מסומנת בו כתשובה י"ח. כתב יד זה הוא מכתבי היד העיקריים של תשובות הרמב"ם, מכונה בספרות כתב יד ששפורטאש (כת"ש) או כת"י סימונסן א'.⁴¹

גם כאן לשם הנוחות אציג בשורה הראשונה שוב את הנוסח הנדפס (כפי שהוצג בתחילת המאמר, ראה שם בהערות) ואצינו באותיות: דפ. מיד אחריו אציג את כת"י ששפורטאש (לעיל אות ח) באות ש משום שכך הוא מוצג בדרך כלל במהדורת בלאו. שאר הסימונים בתצוגה דלהלן עם על פי סימון האותיות שברישום כתבי היד דלעיל.
להלן תצוגת עדי הנוסח לתשובת הרמב"ם:

דפ: שאלה גם כן יורנו מורינו ורבינו במה שכתוב בסמוך ליה המוסר בהמתו לשומר חנם ולשומר שכר ולשואל

ש: שאלה יורנו מורינו במה שכתוב בסמוך ליה המוסר בהמתו לשומר חנם ולשומר שכר ולשואל

א: שאלה כג' גם יורנו במה שכתוב בסמוך לו המוסר בהמתו לשומר חנם ולשומר שכר ולשואל

ב: שאלה אחרת ג"כ יורנו במה שכתוב בסמוך לו המוסר בהמתו לשומר שכר ולשואל

ג: שאלה כג' גם יורנו במה שכתוב בסמוך לו המוסר בהמתו לשומר חנם ולשואל

ד: כג. שאלה גם כן יורנו במה שכתוב בסמוך לו המוסר בהמתו לשומר חנם ולשומר שכר ולשואל

ה: שאלה ג"כ יורנו רבנו במה שכתוב בסמוך לו המוסר בהמתו לשומר חנם ולשומר שכר ולשואל

ו: שאלה גם כן יורנו מורינו ורבינו במה שכתוב בסמוך לו המוסר בהמתו לשומר חנם ולשומר שכר ולשואל

ז: שאלה ג"כ יורנו במה שכתוב בסמוך לו המוסר בהמתו לשומר חנם ולשומר שכר ולשואל

דפ: אעפ"י ששמרוה שמירה מעולה השומרים פטורים והבעלים חייבים

³³ את ההפניות המדויקות לעדי הנוסח האחרים מצאתי במהדורה הני"ל, כרך ב, עמ' תצו – תצז, ועל כך תודתי. רשימה מפורטת של עדי הנוסח של תשובות הרמב"ם בכלל יש במאמרו של מ' בניהו 'תשובות שאלות להרמב"ם', עמ' קצג – רו. תיאור עדי הנוסח דלהלן לקוח מהרשימות הממוחשבות של המכון לתצלומי כתבי יד בירושלים.

³⁴ כתיבה ספרדית, מאה ט"ו למניינם, סרט: 16222.

³⁵ כתיבה ספרדית, 1716 למניינם, סרט: 38539.

³⁶ כתיבה ספרדית, מאה ט"ו למניינם, 22112.

³⁷ כתיבה איטלקית, מאה ט"ו-ט"ז למניינם, סרט: 15828.

³⁸ כתיבה ספרדית, מאה ט"ז למניינם, סרט: 15580.

³⁹ כתיבה ספרדית, מאה י"ד – ט"ו למניינם, סרט: 27825 (בכת"י זה השתמש בלאו ליפנים של התשובה במהדורתו).

⁴⁰ סרט: 19690.

⁴¹ נכתב בשנת ש"ג (1543 למניינם) בפאס, סרט: 6943 (בכת"י זה השתמש הר"י שילת ליפנים!).

- ש : אעי"פ ששמרוה שמירה מעולה השומרין פטורין והבעלי חייבין
 א : אעי"פ ששמרוה שמירה פחותה מעולה השומרין פטורין והבעלים חייבים
 ב : אעי"פ ששמרוה שמירה מעולה השומרי' פטורי' והבעלי חייבי'
 ג : אעי"פ ששמרוה שמירה מעולה השומרי' פטורין והבעלים חייבין
 ד : אעי"פ⁴² ששמרוה שמירה מעולה השומרים והבעלים חייבין
 ה : אעי"פ⁴³ ששמרה שמירה מעולה השומרי' פטורי' והבעלי חייבי'
 ו : אעי"פ ששמרה שמירה מעולה השומרים פטורים והבעלים חייבים
 ז : אעי"פ ששמרוה שמירה מעולה וגמורה השומרין פטורין והבעלים חייבין

- דפ : ואנו נסתתמו מעינינו מעינות החכמה לדעת מה זה ועל מה זה הבעלים חייבין בהם
 ש : ואנו נסתתמו מעינינו מעינות החכמה לדעת מה זה ועל מה זה חייבין הבעלים בהן
 א : ונסתתמו מעינינו מעינות החכמה לדעת מה זה ועל מה זה הבעלים חייבים בהן
 ב : ונסתתמו ממנו מעינות החכמה לדעת מה זה ועל מה זה הבעלי חייבי' בהם
 ג : ונסתתמו ממנו מעינות החכמה לדעת מה זה ועל מה זה הבעלי חייבין בהם
 ד : ונסתתמו ממנו מעינות חכמה לדעת מה זה ועל מה זה הבעלים חייבין בהן
 ה : ונסתתמו ממנו מעיני' החכמה לדעת מה זה ועל מה זה הבע' חייבי' בהם
 ו : ואנו נסתתמו מעינים מעינות החכמה לדעת מה זה ועל מה זה הבעלים חייבין בהם
 ז : ונסתתמו מעינינו מעינות חכמה לדעת מה זה ועל מה זה הבעלים חייבין בהם

- דפ : ששמירת השומרים שמירה מעולה היתה ומאן ליהב לן נגרי דפרזלא ונשמעינך
 ש : ששמירת השומרין שמירה מעולה היתה ומאן דיהב לן נגרי דפרזלא ונשמעינך
 א : שמירת השומרים שמירה מעולה מאי יהיב לן נגרי דפרזלא ונשמעינך
 ב : ששמרוה השומרים שמירה מעולה מאי יהיב נגרי בפרזלא
 ג : ששמרוה השומרים שמירה מעולה ומאן יהיב לן נגרי דפרזלא ונשמעינך
 ד : ששמרוה השומרים שמירה מעולה ומאן (?) יהיב לן נגרי דפרזלא ונשמעינך
 ה : אחי' ששמרוה השומרי' שמירה ומאן יהיב לן נגרי דפרזלא ונשמעינך
 ו : ששמירת השומרים שמירה מעולה היתה ומאן דיהב לן נגרי דפרזלא ונשמעינך (!)
 ז : ששמרוה השומרים שמירה מעולה היתה ומאן יהיב לן נגרי --- דפרזלא ונשמעינך

- דפ : תשובה : גם זו טעות ואין על המעתיקים תלונה שהספר הראשון יצאו דברים בגיליון שלא
 במקומן
 ש : תשובה גם זו טעות ואין על המעתיקים תלונה שהספר הראשון יצאו דברים בגיליון שלא
 במקומן
 א : תשובה גם זו⁴⁴ טעות ואין על המעתיקים תלונה שהספר הראשון -- יצאו דבר' בגיליון שלא
 במקומן
 ב : תשובה גם זו טעות ואין על המעתיקים תלונה שהספר הראשון יצאו דברי' בגיליון שלא
 במקומן
 ג : תשובה גם זו טעות ולא על המעתיקים תלונה שהספר הראשון יצאו הדברים בגיליון שלא
 במקומן
 ד : תשובה גם זו טעות ואין על המעתיקים תלונה שהספר הראשון יצאו דברים בגיליון שלא
 במקומו

⁴² מעל מילה זו יש נקודות בכתב היד לסימון ראשי התיבות.

⁴³ מעל מילה זו יש קו בכתב היד כנ"ל בהערה הקודמת.

⁴⁴ מילה זו תלויה בכתב היד מעל השורה.

ה: תשובה גם זו טעות ואין על המעתיקי תלונה שהספר הראשון יצאו דברי בגיליון שלא במקומן

ו: תשובה גם זו טעות ואין על המעתיקים תלונה שהספר הראשון יצאו דברים בגיליונים שלא במקומן

ז: תשובה גם זו טעות ואין על המעתיקין תלונה שהספר הראשון יצאו עליו דברים בגיליון שלא במקומן

דפ: וכבר הוספתי אני עתה דבר שלא היה שם תחלה, והוא 'אפילו המיתה את האדם'

ש: וכבר הוספתי אני עתה דבר שלא היה שם תחלה, והוא אפי' המיתה את האדם

א: וכבר הוספתי אני עתה דבר שלא היה שם תחלה והוא אפי' המיתה את האדם

ב: וכבר הוספתי אני עתה שלא היה שם תחלה והוא אפי' המיתה את האדם

ג: וכבר הוספתי אני עתה שלא היה שם בתחלה והוא אפי' המיתה את האדם

ד: וכבר הוספתי אני ואתה (!) דבר שלא היה שם תחלה והוא אפי' המיתה את האדם

ה: וכבר הוספתי אני דבר עתה שלא היה שם תחלה והוא אפי' המיתה את האדם

ו: וכבר הוספתי אני עתה דבר שלא היה שם תחלה והוא אפי' אם המיתה את האדם

ז: וכבר הוספתי אני דבר עתה שלא היה שם תחלה והוא אפי' המיתה את האדם

דפ: הוסיפו גם אתם את זה, ויהיה נוסח ההלכה כך:

ש: הוסיפו גם אתם את זה, ויהיה נוסח ההלכה כך

א: הוסיפו אתם גם את זה ויהיה נוסח ההלכה כך

ב: ויהיה נוסח ההלכה כך

ג: ויהיה נוסח ההלכה כך

ד: הוסיפו אתם גם את זה ויהיה נוסח ההלכה (!) כך

ה: הוסיפו אתם גם זה ויהיה נוסח ההלכה כך

ו: הוסיפו אתם גם את זה ויהיה נוסח ההלכה כך

ז: הוסיפו גם אתם גם זה ויהיה נוסח ההלכה כך

דפ: "ויצאה והזיקה – השומרין פטורין. שמרוה שמירה פחותה, אם שומר חנם הוא – השומר פטור

ש: ויצאה והזיקה השומרין פטורין שמרוה שמירה פחותה אם שומר חנם הוא השומר פטור

א: ויצאתה והזיקה השומרין פטורין שמירה פחותה אם שומ' חנם הוא פטור

ב: ויצאה והזיקה השומרי' פטורי' שמרוה שמירה פחותה אם שומר חנם הוא פטור

ג: ויצאה והזיקה השומרין פטורין שמירה פחותה אם שומר חנם הוא פטור

ד: ויצאה והזיקה השומרים פטורין שמרוה שמירה פחותה אם שומר חנם הוא פטור

ה: ויצאתה והזיקה השומרי' פטורי' שמרוה שמירה פחותה אם ש"ח הוא פטור

ו: ויצאה והזיקה השומרין פטורין שמרוה שמירה פחותה אם שומר חנם הוא השומר פטור

ז: ויצאה והזיקה השומרי' פטורי' שמרוה שמירה פחותה אם שומר חנם הוא פטור

דפ: והבעלים חייבין ואפלו המיתה את האדם, ואם שומר שכר הוא או שואל חייבין –

ש: והבעלים חייבין ואפי' המיתה את האדם ואם שומר שכר הוא או שואל חייבין

א: והבעלים חייבין אפי' המיתה את האדם ואם שומ' שכר או שוכר או שואל הוא חייבין

ב: והבעלי' פטורין אפי' המיתה את האדם ואם שומר שכר הוא או שואל הוא חייבי'

ג: והבעלים פטורין ואפי' המיתה את האדם ואם שומר שכר הוא או שואל חייבין

ד: והבעלים חייבין אפי' המיתה את האדם ואם שומר שכר או שומר או שואל הוא חייבין

ה: והבע' חייבי' אפי' המיתה את האדם אם ש"ש או שואל הוא חייב

ו: והבעלים חייבין אפי' המיתה את האדם ואם שומר שכר הוא או שואל חייבין

ז: והבעלים חייבין ואפי' המיתה את האדם ואם שומר שכר הוא או שואל הוא השומרים חייבים

- דפ: זהו הנסח. ולפי שנכתב 'והבעלים חייבין' שלא במקומו, נתקשו הדברים בודאי,
 ש: זהו הנוסח ולפי שנכתב והבעלים חייבין שלא במקומו נתקשו הדברים בודאי
 א: זהו הנוסח ולפי שנכתב הבעלים שלא במקומו נתקשו ודאי? ההלכה?
 ב: זהו נוסח ולפי שנכתב והבעלים חייבין שלא במקומו נתשו-- ודאי הדברי'
 ג: זהו נסח ולפי שנכתב והבעלים חייבין⁴⁵ שלא במקומו כחשו ודאי הדברים
 ד: זה הוא הנוסח שנכתב והבעלים חייבין שלא במקומו נתקשו ודאי הדברים
 ה: זהו הנסח ולפי שנכתב והבעלי' חייבין שלא במקומו נתקשו ודאי הדברי'
 ו: זהו הנוסח ולפי שנכתב והבעלים חייבין שלא במקומו נתקשו הדברים בודאי
 ז: זה הנוסח ולפי שנכתב והבעלים חייבין שלא במקומו נתקשו הדברים ודאי

- דפ: ונסתתמו מעינות החכמה, לא מכם הוא, אלא הקלמוס הוא שסתמן, והקלמוס יגלה עמקן
 ש: ונסתתמו מעינות החכמה לא מכם הוא אלא הקולמוס הוא שסתמן והקולמוס יגלה עמקן
 א: ונסתתמו מעינות החכמה ולא מכם אלא הקולמוס סתמן והקלמוס יגלה עמקם
 ב: ונסתתמו מעינות החכמה? לא מכם אלא הקולמוס סתמן והקולמוס יגלה עמקן
 ג: ונסתתמו מעינות החכמה לא מכם אלא הקלמוס והקלמוס יגלה עמקן
 ד: ונסתתמו ממנו לא מכם אלא הקולמוס סותמן והקולמוס יגלה עמקן
 ה: ונסתתמו מעינות החכמה ולא מכם אלא הקולמוס סתמן והקולמוס יגלה עמקם
 ו: ונסתתמו מעינות החכמה לא מכם אלא הקולמוס הוא סתמן והקולמוס יגלה עומקן
 ז: ונסתמו מעינות לא מכם אלא הקולמוס סתמן והקולמוס יגלה עומקן

ג. 3. ניתוח הממצאים

רוב עדי הנוסח (מלבד ב ו-ג) מאשרים את ניתוח התשובה כפי שהוסבר למעלה דהיינו, הרמב"ם תיקן שני דברים בהלכה הנידונה: העביר את 'והבעלים חייבין' לשומר חנם ששמר שמירה פחותה, והוסיף 'ואפילו המיתה את האדם' אחר המילים 'והבעלים חייבים'. אמנם עדים ב ו-ג מלמדים על תיקון שונה. הרמב"ם השיב לחכמי לונל, לפי עדים אלו, כי במקום 'והבעלים חייבים' יש לתקן: 'והבעלים פטורים'. התוספת החדשה לפי התיקון השני משתלבת היטב: 'ואפילו המיתה את האדם'. הפטור הן של השומר חנם והן של הבעלים הוא אפילו אם הבהמה המיתה את האדם. לפי העדים האחרים 'אפילו' זה אינו מובן אלא אם כן נאמר שהוא אינו מתייחס לחיוב הבעלים שסמוך לו אלא לפטור של השומר חנם שנכתב לפני 'והבעלים חייבים'.⁴⁶ אלא שלעדים ב ו-ג עדיין לא מובנים המשך דברי הרמב"ם בתשובה 'ולפי שנכתב והבעלים חייבים שלא במקומו כחשו ודאי הדברים', נוסח שמופיע אף בעדים אלו עם שינויים קלים בלבד.⁴⁷ משפט זה מלמד כי יש מקום בהלכה זו למילים 'והבעלים חייבים' רק שלא במקום שנכתב. אם, כפי שמוסרים עדים אלו, יש לתקן 'והבעלים פטורין' הרי שאין זה מדויק לומר שהמילים 'והבעלים חייבין' נכתבו 'שלא במקומו', אלא צריך היה לומר שאין להם מקום כלל. מתוך כך נראה לדחות את הנוסח המופיע בעדים אלו, ולקיים את המופיע בשאר כל העדים על שני התיקונים הנ"ל, העברת 'והבעלים חייבים' לשמירה פחותה של שומר חנם, והוספה מיד אחר כך

⁴⁵ כאן נראה שיש מחיקה בכתב היד, והמילה 'חייבין' נכתבה על גבי המילה 'פטורין'.

⁴⁶ ראה להלן בפרק השני והרביעי מה שהרחבנו בעניין בקשר לשיטת הדרשה (בפרק השני) ומרכבת המשנה (בפרק הרביעי).

⁴⁷ מה שהיה כתוב בכת"י ג לפני המחיקה 'ולפי שנכתב והבעלים פטורים' נראה ודאי שהוא שיבוש הסופר אולי מתוך חילוף הדומות עם השורה הקודמת, שהרי בשאלה של חכמי לונל שווים כולם שהם מסרו לרמב"ם על נוסח שכתוב בו 'והבעלים חייבים', וממילא גם מה שמתייחס לכך הרמב"ם 'ולפי שנכתב וכו'' חייב להתאים לנוסח זה.

של המילים 'ואפילו המיתה את האדם'. מסתבר שגם כאן מתקיים הכלל הפילולוגי כי הנוסח הקשה יותר מוסר את הנוסח המקורי, וכי הקושי ההגיוני שבמילה 'אפילו' הבאה לאחר 'והבעלים חייבין' הביא את 'המתקן' לשנות ל'והבעלים פטורין'.⁴⁸

מתוך העולה בידינו בבירור הנוסח של התשובה יש לשאול את השאלות הבאות:

א. האם הטעות הראשונה אותה תיקן הרמב"ם, מיקום המילים 'והבעלים חייבין', נוצרה

ע"י הרמב"ם עצמו, כלומר שהנוסח הראשונה במשנה תורה היה כנוסח הנדפס, ואחר כך הוא חזר בו, או שטעות זו נוצרה ע"י אחד המעתיקים? לצד הראשון יש להבין 'מעיקרא מאי קסבר ולבסוף מאי קסבר'. לצד השני יש להבין כיצד נוצרה טעות זו.

ב. האם התיקון השני, הוספת 'ואפילו המיתה את האדם', שהוא ודאי הוספה חדשה של

הרמב"ם ('וכבר הוספתי אני עתה דבר שלא היה שם תחלה'), נובע כתוצאה מהתיקון הראשון, כלומר שאחר שהרמב"ם חזר בו, לפי הצד הראשון שבשאלה הקודמת, התחדש הצורך בתוספת זו, או שבמקרה מסר הרמב"ם לחכמי לונל על שני תיקונים שאינם קשורים זה לזה אלא בכך שהם נמצאים באותה הלכה? ואף לפי הצד השני יש להבין מה התחדש לרמב"ם שבעקבותיו הוא הוסיף תוספת זו.

בנוגע לשאלה הראשונה ניתן לכאורה ללמוד מפתחת התשובה 'גם זו טעות ואין על המעתיקים תלונה', שטעות זו לא נוצרה ע"י המעתיקים אלא ע"י הרמב"ם עצמו. חיזוק לכך נמצא אם נשווה פתיחה זו לאחת התשובות הקודמות, תשובה כ' מתוך כ"ד התשובות,⁴⁹ אותה פותח הרמב"ם: 'לא עלי תלונתיכם כמו שאמרתם ולא על עצמכם אבל על הסופר ועל המגיה אותו'. בניגוד לכך, בתשובתינו מייחס הרמב"ם את התלונה אליו ולא אל המעתיקים.

מצד שני המשך דברי הרמב"ם מלמד שלא הייתה כאן חזרה מאוחרת משיטה ישנה אלא טעות פילולוגית: 'שהספר הראשון יצאו דברים בגליונין שלא במקומן'. ה'דברים' עליהם מדובר הם ודאי המילים 'והבעלים חייבין', שנוספו בשלב מסוים בגליון. אכן, משפט זה עדיין סתום. המפתח הראשון להבנתו הוא כמובן זיהויו של 'הספר הראשון'. אך מלבד זאת תחביר המילים במשפט קשה, וכמה אפשרויות להבנתו:

אפשרות (1): בגליונין של הספר הראשון עצמו נרשמו הדברים, ומשם הם נעתקו לספרים אחרים, אל 'פנים' הספר במקום המוטעה. אפשרות זו מתפצלת לשתיים: (א) המילים 'שלא במקומן' מתייחסות לגליונין, כך שכבר בהם נרשמו הדברים שלא כנגד המקום בהלכה אליהם מיועדת

⁴⁸ מתוך אופיו של פרק זה לא התייחסנו למשמעות התוכנית – הלכתית של נוסח מחודש זה. לכאורה, גם מצד זה יש לדחותה, שהרי כיצד ייפטרו הבעלים ע"י שמסרו לשומר חנם, מילא השומר 'כלתה שמירתו', אך הבעלים מחויבים שמירה מעולה (כמו שאר השומרים שחייבים בשמירה הנידונית), ומדוע שייפטרו. אמנם חידוש מעניין חידש רבי שלמה חעלמא, בעל מרכבת המשנה, שדחה את נוסחת התשובה המצויה בידינו, וכתב ('פ"ד הי"א, דף ח ע"ב): 'דודאי מעולם לא עלתה ע"ד רבינו דכששמרו השומרים שמירה מעולה יהיו הבעלים חייבין ולא עוד אפי' מסרו לש"ח ושמרו הש"ח שמירה פחותה נמי הבעלים פטורים דד' שומרין נכנסין תחת הבעלים ואע"ג דש"ח כלתה שמירתו בשמירה פחותה אין לחייב הבעלים כיון דאין מוחה לו ליתן במתנה ולהפקיר מש"ה אין מוחין בידו למסור לשח אע"ג שממעט בשמירתו, בהמשך יישב לשיטתו את מה שכתב הרמב"ם 'והבעלים חייבים' שהכוונה היא 'לאו למימרא דחייבין אע"ג דשמר השומר דזה ודאי אינו דבהדיא כ"ר שנכנסו תחת הבעלים ואין לניזק דו"ד עליה' רק על השומר אלא דאין זה מוסב למעלה לומר אע"ג שהשומר פטור הבעלים חייבין אלא דמש"ר הבעלים חייבין הוא מאמר המוסגר ... וה"ק רבינו ... אבל הבעלים שלא מסרו לשומר חייבין'. ואמנם יש להאריך בביאור שיטתו והשיטות החולקות, ראה על כך להלן בפרק הרביעי, אך מכל מקום לפי החידוש שחידש מיושבות להפליא הנוסחאות שבעדי הנוסח ב-ו, אלא שכיוון שהוא לא היה מודע לעדי נוסח אלו, יצא ליישב את לשון הרמב"ם ע"י 'מאמר המוסגר'. על בירורי הנוסחאות אצל רבי שלמה חעלמא, ראה:

אברהם בריק, רבי שלמה חעלמא: בעל מרכבת המשנה, ירושלים, תשמ"ה, עמ' 48 - 51.

⁴⁹ תשובות הרמב"ם, מהדורת בלאו, סימן שני"ד, כרך ב' עמ' 630 - 631. משם הציטוט דלהלן.

התוספת; (ב1) בגיליוני נרשמו הדברים במקום המכוון ורק בהעתקה ליפנים של הספרים הבאים נכנסו הדברים במקום המוטעה.

אפשרות (2): הגיליוני אינן של הספר הראשון, אלא שבספר מסוים שקדם לספר הראשון נרשמו הגיליוני, ומשם הועתקו לספר הראשון שלא במקומן. אף אפשרות זו מתפצלת לשתיים כנ"ל: (א2) כבר בגיליוני של אותו ספר קדום נרשמו הדברים שלא במקומן ומשום כך הועתקו ליפנים הספר הראשון במקום המוטעה; (ב2) בגיליוני של הספר הקדום נרשמו הדברים במקומן הנכון, ורק בהעתקה לספר הראשון נכנסו הדברים שלא במקומן.⁵⁰

לפי אפשרות (1) יש להבין את המילים 'שהספר הראשון' כמו 'שבספר הראשון'. לפי אפשרות (2) יש לקרוא: 'שאל' הספר הראשון יצאו דברים מהגיליוני (של הספר הקדום יותר). נראה שאפשרות (2) קשה להולמה עם הנוסח שלפנינו. חיזוק לשלילת אפשרות זו יש למצוא בכתי"י ז', שם הנוסח הוא: 'שהספר הראשון יצאו עלינו דברים בגיליוני', דהיינו הגיליון הוא גיליון הספר הראשון.⁵¹ אם נמשיך לפי ההנחה שהדברים נוספו בגיליון הספר הראשון, נותרו אם כן אפשרויות (א1) ו-(ב1), או שכבר שם נכתבו הדברים שלא במקומן או שרק בהעתקה הבאה הם נכנסו שלא במקומן. ההכרעה בשאלה זו תלויה כמובן בשאלה מהו הספר הראשון. ראשית יש לשלול לענ"ד את האפשרות שספר זה הועתק ע"י אחד המעתיקים ולא על ידי הרמב"ם עצמו, שכן אז יצא שהטעות שנוצרה בגיליוני שלו או בהעתקתם לספר הבא, לא נוצרה ע"י הרמב"ם, ואז יוצא שדווקא 'על המעתיקים תלונה', בניגוד לדברי הרמב"ם הקודמים. יש להניח לפיכך ש'הספר הראשון' נכתב ע"י הרמב"ם עצמו. כעת, אם נניח שאת ההעתקה הבאה כבר עשה אחד המעתיקים, מוכרחים אנו לנקוט באפשרות (א1) שהגיליוני עצמן נכתבו שלא במקומן הראוי, ולכן 'אין על המעתיקים תלונה'. לעומת זאת אם נניח שגם את ההעתקה הבאה עשה הרמב"ם עצמו ניתן לנקוט גם באפשרות (ב1), שהעתקה שגויה ליפנים היא זו שיצרה את הטעות, משום שגם אז הטעות נותרה של הרמב"ם, 'ואין על המעתיקים תלונה'.

מתוך השוואה לשתי תשובות אחרות בקובץ התשובות לחכמי לונל נראה שניתן לשער כי אפשרות (ב1) היא הנכונה. על השאלה החמישית בקובץ השאלות⁵² השיב הרמב"ם:

זו ודאי אמת כדבריכם ובעיקר העתקתי לנסחא שלי⁵³ טעיתי וכך הן הדברים וכו' תקנו הנסחא אם מצא חוטין פסוקין פסולין ..

בתשובה זו מדווח הרמב"ם, כי בשלב מסוים הוא העתיק את ספרו מטייטה כל שהיא לינסחא שלי ובהעתקה זו חלה הטעות שבעקבותיה נתקשו חכמי לונל בדברים, ועל כן הוא מבקש מהם לתקן את ההלכה. בתשובה נוספת בקובץ זה, התשובה על השאלה השש עשרה,⁵⁴ משיב הרמב"ם:

⁵⁰ אפשרות אחרונה זו הוצעה (בתור אפשרות ראשונה) ע"י הר"י שילת (עמ' תקח הערה 6). לאפשרות זו נוספה שם ההשערה שהספר הקדום יותר, בו נוספו הגיליוני, הוא ספרו של הרמב"ם, והספר הראשון הועתק ע"י אחד המעתיקים, שהכניס את התוספת שבגיליון למקום המוטעה. אכן, לפי זה התלונה אכן ראויה להיות על המעתיק בניגוד לדברי הרמב"ם. ומה שהעיר שם, וודאי כדי ליישב זאת, שאין תלונה על המעתיקים הבאים, כך שהרמב"ם בא לפטור רק את המעתיקים שבאו לאחר המעתיק הראשון נלענ"ד דחוק.

⁵¹ כבר העיר הר"י שילת על נוסח זה, שם, הערות 5 – 6, ואף הוסיף לפרש שלפי זה בגיליון הספר הראשון נוספו הדברים, והעלה את האפשרות שהספר הראשון הוא כתב ידו של הרמב"ם.

⁵² הציטוט ממהדורת הר"י שילת, שאלה (ג), עמ' תקח. במהדורת בלאו תשובה זו היא סימן רפז, כרך ב' עמ' 539 – 540.

⁵³ נוסח זה של התשובה הוא על פי כתי"י ששפורטאש ממנו יסוד לתשובות שבמהדורה זו. אמנם במהדורת בלאו, שהתבסס, כאמור, כל כתי"י פאריס 181, הנוסח: 'זו ודאי כדבריכם כן הוא אמת וכעיקר זה העתקתי לנוסחא שלי כי טעיתי וכך הם הדברים וכו' גם אתם תקנו הנוסחא שלכם'. לפי זה הנוסח שהעתיק הרמב"ם הוא כבר המתוקן. וראה שם בשתי המהדורות שצינו לשינויי הנוסח.

⁵⁴ גם כאן הציטוט ממהדורת הר"י שילת (תשובה ה) עמ' תקו – תקז). במהדורת בלאו תשובה זו היא סימן שמה, כרך ב', עמ' 617 – 618.

זו השאלה והקושיא ודאי ראוייה היא לעין בה הרבה ... ובשעה שחיברתי החיבור עמדתי בדבר זה כמה ימים והנסחא הראשונה⁵⁵ שחברתי תחלה שהקצייתיה מלבי ולא העתקתי⁵⁶ כתוב בה כפי הנראה מהלכה זו אלבא דר' יצחק ... ובעת שהעתקתי ודקדקתי כל שמועה ושמועה מן הספרים לא סמכתי על קשיא זו ...

גם כאן מוסר הרמב"ם על שלב של העתקה, שבו גם בירר מחדש את ההלכות קודם שהעתיקם לספר החדש.⁵⁷ אמנם כאן אין טעות בשלב ההעתקה, אך מכל מקום אנו למדים שגם כאן הרמב"ם מסביר שהקושי של חכמי לונל נגרם משינוי שחל (כעת בכוונת מכוון) בשלב ההעתקה שלו עצמו.⁵⁸

על פי מקומות אלו נראה שהשערה מתקבלת על הדעת היא לומר שגם בתשובתינו כשמדבר הרמב"ם על שייצאו דברים בגיליונין שלא במקומן, ומתוך כך נוצרה הטעות בהלכה, מתכוון הרמב"ם שבהעתקתו הוא מטייטא כל שהיא, המכונה כאן 'הספר הראשון' והיא היא 'הנוסחא הילדה', נכנסו הדברים אל פנים הספר החדש שלא במקומן, ולכן 'אין על המעתיקים תלונה'.⁵⁹ עדיין יש לברר 'מעיקרא מאי קסבר ולבסוף מאי קסבר', כלומר מדוע הוסיף הרמב"ם את המילים 'והבעלים חייבים' רק בשלב מאוחר יותר. גם על כך וגם על השאלה השניה בעניין התוספת 'ואפילו המיתה את האדם' בלי"נ להלן.

ד. סיכום

עמדנו בחלק זה על הקושי הקיים בנוסח הנדפס של הלכות נזקי ממון (ד: ז). על פי האמור שם בעלים של שור שמסרוהו לשומרים והזיק חייבים לשלם תשלומי נזיקין אף על פי שהשומרים שמרוהו שמירה מעולה. תמיהה זו העלו כבר חכמי לונל בפני הרמב"ם, ובתשובתו אליהם הוא מתקן את הנוסח ומעביר את המילים 'והבעלים חייבים' לסופה של ההלכה, שם מדובר על מקרה שמסרם הבעלים לשומר חנם ששמר שמירה פחותה, שהאחרון פטור אך הבעלים חייבים. עוד הוא

⁵⁵ במהדורת בלאו (כאמור, ע"פ כ"י פאריס 181) התוספה כאן המילה 'הילדה', שחסרה בכתי"ש. לפי זה מתחזקת המשמעות הזוהה לטייטה'.

⁵⁶ עיין בהערה 5 שם הציע הר"י שילת כמה אפשרויות בהבנת מילים אלו.

⁵⁷ מקום נוסף בו מזכיר הרמב"ם את העיון החוזר על משנה תורה הוא בתשובה אחרת מהדורת בלאו, כרך א', תשובה קכח, עמ' 230-231: 'וזאת המשנה מה ששמענו בפירושה תמיד .. ועתה כשהיטבנו לעיין ולדקדק בכל הלכה והלכה בחבורנו הגדול נתבאר לנו פירוש זאת המשנה'.

⁵⁸ על עצם העובדה שהרמב"ם כתב טייטות לספרו נכתב רבות, ואף נמצאו חלק מהם בכתב יד קדשו של הרמב"ם בגניזה הקאהירית. ראה: לוצקי משה, 'לשינויי הנוסחאות שבמשנה תורה'; הני"ל, כתב יד הרמב"ם המתפרסם בזה; הורביץ, אלעזר, 'שרידים נוספים מספר משנה תורה להרמב"ם', עמ' 8-9, ששון, סולימאן, מבוא למהדורת הצילום של פירוש המשנה, קופנהגן, תשט"ז; הר"י שילת, אגרות הרמב"ם, כרך א, עמ' קצו – רג; הני"ל, 'פירוש המשנה לרמב"ם וההדרתו בדורנו', עמ' 66. מכל מקום מטרתנו כאן היא להצביע על הקשר בין אחד משלבי ההעתיקות אלו לבין הקשיים שהתגלעו לחכמי לונל.

⁵⁹ למקומות אלו המעידים על טעות העתקה אצל הרמב"ם יש להוסיף את השערות של ד"ר יוסף עופר במאמרו 'הרמב"ם וכתר ארם צובה: פרשיות פתוחות וסתומות וצורת השירות' (מופיע כנספח השנים עשר לספרו של אמנון שמוש, הכתר: ספרו של כתר ארם צובה). במאמר זה דן המחבר בשתי סתירות שונות עדיין (אף לאחר בדיקת עדי הנוסח הטובים של הרמב"ם) בין כתר ארם צובה לבין פסיקת הרמב"ם בעניין הפרשיות הפתוחות והסתומות (הל' ס"ת ח: ד). לצורך יישוב הסתירות משער המחבר (עמ' 69 – 70) כי קודם לכתבת משנה תורה, כשהרמב"ם השתמש בכתר לצורך כתיבת ספר התורה שברשותו (כעדות עצמו שם), ערך אז מעין רשימת טייטה של הפרשיות המופיעות בכתר, וכששוב העתיק רשימה זו בעת כתיבת משנה תורה, חלה טעות העתקה, ומכאן אי ההתאמה (תודתי לד"ר ר"מ סבתו שהפנה אותי למאמר זה).

מבקש מהם להוסיף ארבע מילים חדשות בהלכה (לאחר 'והבעלים חייבים'): 'אפילו המיתה את האדם'.

אכן, בכל הדפוסים של משנה תורה נמסר הנוסח שעמד לפני חכמי לניל ('הנוסח הקדום'), שהבעלים חייבים אף בשמירה מעולה. אף בכתבי היד שנבדקו במהדורת פרנקל מצוי נוסח זה, ורק בקטע גניזה אחד הם מצאו שנמסר הנוסח שבתשובת הרמב"ם ('הנוסח המתוקן').

במאמר זה בדקנו עשרה עדי נוסח שונים מתוכם שני קטעי גניזה, ששה כתבי יד ושני דפוסים. מצאנו כי שמונת עדי הנוסח (מלבד שני הדפוסים) נחלקים לשתי קבוצות שוות, כאשר ארבעה כתבי יד תימניים מוסרים את הנוסח הקדום, ואילו ארבעת האחרים שאינם תימניים, שני קטעי גניזה ושני כתבי יד, מוסרים את הנוסח המתוקן על שני תיקוניו. תופעה זו מהווה אישוש להסתייגות שהוזכרה במקומות מספר מטיבם המעולה של כתבי היד התימניים, הסתייגות המציינת את העובדה שעדי נוסח אלו משמרים את הנוסח הראשון שיצא מתחת ידי הרמב"ם. בהקשר לכך יש לציין כי למרות שלפי תשובת הרמב"ם לחכמי לניל, לכאורה הנוסח הקדום אינו הנוסח הראשון שיצא מידו, אלא בטעות יסודו, ניתוח מדוקדק של התשובה מראה כי נוסח זה כנראה כן מקורו ברמב"ם. הדפוסים יוצאי דופן בכך שלגבי התיקון הראשון (שינוי המיקום של 'והבעלים חייבים') הם מוסרים את הנוסח הקדום, ואילו לגבי השני (הוספת 'ואפילו המיתה את האדם') הם מוסרים את הנוסח המתוקן. שיערנו כי מקורו של נוסח 'כלאים' זה הוא בטעות העתקה שהניחה כי ההערה שהיתה לפניו בגיליון 'והבעלים חייבין אפילו המיתה את האדם' אינה באה לשנות את המיקום של 'והבעלים חייבים' (דהיינו התיקון הראשון) אלא רק להוסיף את 'ואפילו המיתה את האדם' (דהיינו התיקון השני), כך שהמילים 'והבעלים חייבים' מהווים מעין 'דבור המתחיל' לתוספת שבגיליון.

גם את התשובה לחכמי לניל בדקנו על פי עדי נוסח שונים. מלבד הדפוסים הצגנו עוד שמונה עדי נוסח, שבעה מתוכם כתבי יד וקטע גניזה אחד. שינוי הנוסח העיקרי שמצאנו הוא שתחת 'והבעלים חייבים' נכתב בשני כתבי יד 'והבעלים פטורים', כך שתשובת הרמב"ם לחכמי לניל היתה פשוט הפיכת הדין התמוה מחיוב לפטור. אלא, שמתוך השוואה להמשך התשובה שללנו את אפשרותו של נוסח זה. אף שיערנו כי היווצרותו של נוסח זה נובעת ככל הנראה מהרצון ליישב את המילה שבסמוך: 'ואפילו המיתה את האדם', המתפרשת ביתר פשיטות אם הדין המופיע לפניו הוא דין פטור.

הנתון החשוב אותו נסינו לברר מתוך התשובה הוא אופן השתלשלותה של טעות הנוסח על פי תיאורו של הרמב"ם. סגנון התשובה בנקודה זו אינו בהיר לגמרי, וישנן לכאורה כמה אפשרויות בהבנת התהליך הפילולוגי שהתרחש. לאחר שלילתם של אפשרויות שונות השערתינו היא שהרמב"ם עצמו הוסיף על גיליון ספרו - טיוטתו ('הספר הראשון') את המילים 'והבעלים חייבין', ובהעתקתו משם לטופס נקי נכנסו מילים אלו בטעות למקום הלא נכון. עם תיקון טעות זו בתשובתו לחכמי לניל החליט הרמב"ם להוסיף מילים נוספות לאחר 'והבעלים חייבים', והם: 'אפילו המיתה את האדם'. לפי זה, כמו שהוזכר לעיל, נוצר מצב מיוחד: מחד, מעולם לא עלתה על דעתו של הרמב"ם לחייב את הבעלים בשמירה מעולה, אך מאידך, הנוסח הקדום שיצא מתחת ידו אכן מסר על הלכה כזו, ונוסח זה הוא שהגיע לחכמי לניל, ולעדי הנוסח התימניים ואחרים.

חלק שני: הסבר שיטת הרמב"ם על פי הנוסח שבתשובתו לחכמי לונל

א. הבעייתיות שבתשובה לחכמי לונל

בחלק הקודם הרחבנו על תשובתו של הרמב"ם לחכמי לונל. כעת נבחן כיצד תשובה זו מיישבת את קושייתם. כאמור, קושייתם היתה: 'ואנו נסתתמו מעינינו מעינות החכמה לדעת מה זה ועל מה זה הבעלים חייבין בהם ששמירת השומרים שמירה מעולה היתה'. תשובתו של הרמב"ם מעבירה את חיוב הבעלים לסיפא של ההלכה, שם עוסק הרמב"ם במקרה ששמרו השומרים שמירה פחותה, והדין הוא ששאר השומרים חייבים אך שומר חנם פטור. אצל האחרון קובע הרמב"ם שאמנם הוא פטור, אך הבעלים חייבין.

איננו יודעים אם דעתם של חכמי לונל נחה בתשובה זו, מכל מקום דעתם של מפרשי הרמב"ם לא נחה. רבי אברהם די בוטן בעל ה'לחם משנה', לאחר שציטט את תשובת הרמב"ם לחכמי לונל,⁶⁰ יצא להקשות:

ואפילו בהך נוסחה נמי איכא למיזק דאמאי בשמירה פחותה הבעלים חייבים הא רבינו ז"ל פסק בפ"ז דמועד סגי ליה בשמירה פחותה. לכך נראה דרבינו ז"ל איירי בקרן תם דאפילו רבי יהודה מודה דבעי שמירה מעולה⁶¹

⁶⁰ בניגוד לכסף משנה (הובאו דבריו בפרק הראשון) שבצטטו את התשובה לא הזכיר את התוספת 'ואפילו המיתה את האדם', בלחם משנה ישנה תוספת זו.

⁶¹ אף הרמב"ם בדרכי משה (שצו: א) הקשה כך על הבית יוסף שם שכתב שקושיית הטור (הלא היא הקושיא של חכמי לונל), נתיישבה בדברי המ"מ: 'וצ"ע דהא בשמירה מעולה אפילו תם פטור כמו שנתבאר לעיל סימן זה ואם כן יפה כתב רבינו שאינו מבין דברי הרמב"ם דהא בשמירה מעולה אפילו בעלים פטורים מיהו דעת רש"י ותוספות והרשב"א כסברת הרמב"ם כמו שיתבאר בסמוך'. ויש לבאר את סיום דבריו, שהשווה את דעת רש"י ותוס' והרשב"א לדעת הרמב"ם. והנה, מה שנתבאר שם בסמוך הוא מה שהביא הבית יוסף את דעת הרשב"א שנדון בה באריכות בפרק השלישי, שמה שפטר הגמ' בשמירה מעולה את שאר השומרים הוא רק כלפי הניזק, אך כלפי הבעלים הם חייבים 'אפילו כשהקיפום חומה של ברזל'. והוסיף שם הבית יוסף שאף רש"י ותוס' מסכימים לשיטה זו לגבי שואל, דהיינו שכיון שהוא חייב באונסין, הרי אף בשמירה מעולה לא נפטר הוא כלפי הבעלים (עיין דיון נרחב בשיטתם בפרק השלישי). כחולקים על שיטה זו הציג הב"י את הרמב"ם והטור. ואמנם לגבי הרמב"ם, כבר כתב שם המ"מ שחלוק הוא הרמב"ם בעניין זה על ראשונים אחרים המחייבים את השואל, אלא שעניין זה תלוי לכאורה בנוסח. לפי הנוסח הנדפס אכן ברור שהרמב"ם פטר את השואל אף כלפי הבעלים, שהרי כתב שאף שהבעלים חייבים, דהיינו מפסידים ממון, השומרים פטורים. אכן, לפי הנוסח שבתשובה, במקרה שהשומרים פטורים דהיינו בשמירה מעולה, אף הבעלים פטורים, ומה מקום, אם כן לחייב את השומרים כלפי הבעלים, והרי הבעלים לא הפסידו דבר, ואין לדייק אם כן שהרמב"ם סובר שהשואל פטור אף כלפי הבעלים (ואמנם יש לדייק זאת על פי המשך דברי הרמב"ם: 'אפילו המיתה את האדם' שאז השור נסקל והבעלים מפסידים את שורם, ובכל זאת השומר פטור, עיין בטור מהדורת מכון ירושלים, הגהות והערות, אות לד). והנה, הטור דחה את נוסח הרמב"ם הנדפס, וכתב שאף הבעלים פטורים בשמירה מעולה (ואף לא הזכיר את המקרה של המיתה את האדם). מתוך כך הקשה שם הדרכי משה (ס"ק ב) על הב"י: 'ואני תמה איך יכלול סברת רבינו בכאן דהא לפי מה שכתב דבשמירה מעולה אף הבעלים פטורים מה שייך לשלם לו השואל'. תלה, אם כן, הרמב"ם את עצם הדיון בחיוב השומרים כלפי הבעלים בשמירה מעולה בשאלה אם הבעלים חייבים בשמירה מעולה. כעת מובן מה שהשווה את דעת רש"י ותוס' והרשב"א שכתבו לחייב את השואל (או אף את השי"ש והשוכר לדעת הרשב"א) כלפי הבעלים לשיטת הרמב"ם הנדפס המחייב את הבעלים בשמירה מעולה (כך כתב שם בהגהות דרישה ופרישה בביאור דבריו). אמנם בחזון אי"ש (ב"ק, סימן ז', ס"ק י"ג) ערער על זיקה זו שיוצר הרמב"ם בין שני הנידונים, וכתב שאף אם נסבור שהבעלים פטורים בשמירה מעולה מכל מקום יש מקום לחייב את השואל כלפי הבעלים במקרה שהמיתה את האדם והשור נסקל, וחייב השואל (או לרשב"א אף השי"ש והשוכר) לשלם לבעלים, ועל מקרה זה כווננו הראשונים הנ"ל. אין הכרח אם כן, לדבריו, לומר שאף

קושייתו של הלחם משנה נובעת מהסוגיא בב"ק מה ע"ב:

מתנ"י. קשרו⁶² בעליו במוסרה ונעל בפניו כראוי ויצא זהזיק אחד תם ואחד מועד חייב דברי ר"מ רבי יהודה אומר תם חייב ומועד פטור, שנאמר: ולא ישמרנו בעליו ושמור⁶³ הוא זה ר"א⁶⁴ אומר אין לו שמירה אלא סכין גמי.⁶⁵ מאי טעמא דר"מ קסבר סתם שזורים לאו בחזקת שימור קיימי ואמר רחמנא תם ניחייב⁶⁶ דניבעי⁶⁷ ליה שמירה פחותה הדר אמר רחמנא⁶⁸ ולא ישמרנו גבי מועד דנבעי ליה שמירה מעולה ויליף⁶⁹ נגיחה לתם נגיחה⁷⁰ למועד ר"י⁷¹ סבר סתם שזורים בחזקת שימור קיימי אמר רחמנא תם נשלם⁷² דניבעי ליה שמירה מעולה הדר אמר רחמנא ולא ישמרנו גבי מועד דנעביד ליה שמירה מעולה⁷³ הוי ריבוי אחר ריבוי ואין ריבוי אחר ריבוי אלא למעט מיעט⁷⁴ הכתוב לשמירה⁷⁵ מעולה⁷⁶

במשנה נחלקו רבי מאיר ורבי יהודה אם השמירה של 'קשרו בעליו במוסרה ונעל בפניו כראוי' היא שמירה מספקת לשור מועד או לא. מסוגיית הגמי עולה ששמירה זו מוגדרת כשמירה פחותה, ולכן סובר רבי מאיר שאינה מספקת, אך בשמירה מעולה מודה רבי מאיר שהיא מספקת. סוגיא נוספת המזהה בין שמירה 'כראוי' לשמירה 'פחותה' היא הסוגיא בריש הכונס (ב"ק, נה ע"ב). על דברי המשנה שם 'הכונס צאן לדיר ונעל בפניה כראוי ויצאה והזיקה פטור' איתא בגמ':

ת"ר איזהו כראוי ואיזהו שלא כראוי דלת שיכולה לעמוד ברוח מצויה זהו כראוי שאינה⁷⁷ יכולה לעמוד ברוח מצויה זהו שלא כראוי א"ר מני בר פטיש מאן תנא מועד דסגי ליה בשמירה פחותה⁷⁸ ר"י היא דתנן⁷⁹ קשרו בעליו במוסרה ונעל לפניו⁸⁰ כראוי ויצא זהזיק אחד תם ואחד מועד חייב דברי ר"מ ר' יהודה אומר תם חייב מועד

הראשונים הנ"ל סוברים כנוסח הנדפס של הרמב"ם. ואמנם מה שתמה הדרכי משה על הב"י שכתב בדעת הטור שפטור השואל כלפי הבעלים לתמיהה זו הסכים החזו"א, שכן הטור לא הזכיר מהמקרה של המיתה את האדם (עיין בטור מהדורת מכון ירושלים, הגהות והערות, אות לה).

⁶² קשרו - במשניות דפוס נאפולי: 'קשרוהו'

⁶³ ושמור - במשניות דפוס נאפולי, בירושלמי ובכת"י רומא: 'שמור'.

⁶⁴ כאן לא העיר הדק"ס על שם התנא, אך לעיל (אות ג, בנוגע לראש העמוד, שם ישנם שנו"ס בנוגע לשם התנא) כתב שלמרות שבכל עדי הנוסח שבמשנה מופיע 'רבי אליעזר' מסתבר דווקא הנוסח רבי אלעזר, וראה לקמן בפרק השלישי שם הבאנו את הסוגיא הקודמת, והערנו על כך, וראה עוד בספר שינויי נוסחאות עמוד זה שורה 5.

⁶⁵ בכת"י מינכן, רומא, פלורנץ והמבורג נוסף כאן: 'קשרו בעליו במוסרי'.

⁶⁶ ניחייב - בכת"י רומא ובילקוט: 'מחייב'.

⁶⁷ דניבעי - בכל הכת"י הנ"ל ובילקוט: 'דנעביד'

⁶⁸ הדר אמר רחמנא - בכת"י רומא ליתא למילת 'רחמנא' בשתי הפעמים.

⁶⁹ ויליף - ליתא בכת"י המבורג ורומא.

⁷⁰ נגיחה - בכת"י המבורג: 'ונגיחה'.

⁷¹ ר"י - בכת"י המבורג פלורנץ ורומי: 'ור' יהודה', ובכת"י המבורג: 'ור"י מ"ט אמר לך סתם וכו', ובדק"ס כתב שלשון שאינו הגון הוא.

⁷² נשלם - בכת"י רומא ובילקוט: 'משלם', ובכת"י המבורג: 'ניחייב'.

⁷³ דניעביד ... מעולה - ליתא בכת"י המבורג.

⁷⁴ מיעט - בכת"י פלורנץ: 'מייעטיה'.

⁷⁵ הכתוב לשמירה' - בכת"י רומא: 'הכתוב ממועד שמירה'.

⁷⁶ בגיליון כת"י מינכן נוסף כאן: 'גבי מועד', ובכת"י המבורג: 'במועד'

⁷⁷ שאינה - בכת"י פלורנץ ורומא: 'ושאינה', ובכת"י המבורג: 'דלת שאינה'.

⁷⁸ מועד ... פחותה, בכת"י המבורג ורומי: 'דמועד בשמירה פחותה סגי ליה'

⁷⁹ דתנן - בכת"י רומא: 'דתניא'.

⁸⁰ לפניו - בכת"י מינכן, המבורג, פלורנץ ורומא: 'בפניו'.

פטור שנאמר ולא ישמרנו בעליו ושמור הוא זה⁸¹ ר"א⁸² אומר אין לו שמירה אלא סכין⁸³ אפילו תימא ר"מ⁸⁴ שאני שן ורגל דהתורה מיעטה בשמירתן

גם בסוגיא זו אם כן מזהה רבי מני בר פטיש בין 'ונעל בפניה כראוי' לבין שמירה פחותה. כיוון שמצינו במשנה דלעיל (מה ע"ב) שרבי מאיר מחייב על שמירה פחותה רצה רבי מני להסיק שהמשנה בריש הכונס הפוטרת בשמירה זו היא רק אליבא דרבי יהודה. בדחיית דבריו קובעת הגמ' שגם רבי מאיר יודה לרבי יהודה ששמירה פחותה סגי לגבי נזקי שן ורגל 'שהתורה מיעטה בשמירתן'.⁸⁵ כל מחלוקתנו עם רבי יהודה, לפי זה תהיה על קרן מועדת בלבד.

לפי כל האמור, המשנה בדף מה ע"ב מוסרת על מחלוקת משולשת בין רבי מאיר, רבי יהודה ורבי אליעזר על רמת השמירה הנחוצה לשור מועד: לרבי מאיר שמירה מעולה, לרבי יהודה שמירה פחותה, ולרבי אליעזר אפילו שמירה מעולה לא מספקת ואין לו שמירה אלא סכין. לגבי שור תם שווים שצריך שמירה מעולה. לגבי נזקי שן ורגל שווים (לפחות רבי מאיר ורבי יהודה) ששמירה פחותה סגי ליה.

הרמב"ם (נזקי ממון, ז: א) פסק כרבי יהודה:⁸⁶

שור שקשרו בעליו במוסרה ונעל בפניו כראוי ויצא זהזיק. אם תם הוא משלם חצי נזק. ואם היה מועד פטור שנאמר ולא ישמרנו⁸⁷ הא אם שמרו פטור ושמור הוא זה. וכן אם הזיק בדבר שהוא מועד לו מתחלתו כגון שאכל דברים הראויין לו או שבר ברגלו כדרך⁸⁸ הלזכו פטור משלם.

קעת נחזור לקושיית הלחם משנה. אמנם לפי תיקונו של הרמב"ם אין חיוב על הבעלים כששמרו השומרים שמירה מעולה, אלא שאף חיובם בשמירה פחותה קשה שהרי לשיטת רבי יהודה שור מועד סגי ליה בשמירה פחותה, ואם כן הוא נשמר כדינו ומדוע מחייב הרמב"ם את הבעלים.⁸⁹

⁸¹ שנאמר ... זה - ליתא בכת"י מינכן (ואיתא בגיליון) והמבורג.

⁸² ר"א - בכת"י מינכן: 'ר' אלעזר', וראה בהערה הבאה.

⁸³ אין ... סכין - בכת"י מינכן ליתא (ואיתא בגיליון), ובמקום 'ר' אליעזר' (למרות שבדפוסים זה ראשי תיבות, הרי הוא תנא ממשנתנו, מה ע"ב) מופיע שם: 'ר' אלעזר' (וכן הוא בכת"י רומא), ועל פי זה פירש נוסח זה בדק"ס (ג), שר' אלעזר האמורא הוא זה (המופיע לקמן בסוגייתנו) המתרץ אליבא דר"מ, וכן איתא בירושלמי, אלא שערער על כך מטעם אחר עי"ש. ועיין לעיל בסוגיא מדף מה ע"ב, שם הבאנו מדבריו של הדק"ס שם בעניין זה. וראה כאן בספר שינויי נוסחאות שהביאו שבכל כתבי היד של רש"י מופיע 'רבי אליעזר' אך בפסקי רי"ד: 'ר' אלעזר'.

⁸⁴ ר"מ - בכת"י פלורץ ורומא: 'רבנן', וכן הוגה בכת"י המבורג.

⁸⁵ אמנם ניסוח הגמרא 'אפילו תימא רבי מאיר' משתמע יותר בתור אפשרות בשיטת רבי מאיר, ולא כקביעה פרשנית מוחלטת, אך מדברי רבה בהמשך הגמ' שמדייק מהמשנה שם שהיא אתיא דווקא אליבא דרבי מאיר ולא אליבא דרבי יהודה (ועיין ברש"י שם ד"ה 'מתני' נמי דייקא') יוצא שפרשנות זו בשיטת רבי מאיר מוכרחת.

⁸⁶ המובאה על פי מהדורת פרנקל. את שינויי הנוסח המשמעותיים הבאתי מ'ילקוט שינויי נוסחאות' ששם. ⁸⁷ ביילקוט שינויי נוסחאות' האריכו כאן במה שבכתבי היד נוספה כאן המילה בעליו. שינוי הנוסח נעוץ, ככל הנראה, בהבדל שבין הפסוק בשמות כא: כט לגבי שור דאזיק אדם ששם כתוב 'ולא ישמרנו' לבין שמות כא: לו, לגבי שור דאזיק שור ששם כתוב 'ולא ישמרנו בעליו'. כפי שמובא שם שינוי זה הוא גם בין משנתנו (שגורסת 'בעליו') לבין המכילתא.

⁸⁸ בכמה מקומות ברמב"ם ישנם נוסחאות שגורסות 'בדרך' במקום 'כדרך'. על אלה ראה בילקוט שנו"ס כאן ובפ"א ה"ב, ה"ה, ה"ת, פ"י הי"ג. גם כאן שינויי הנוסח נמצאים כבר במשנה, עיין במה שהביא המלאכת שלמה על ב"ק פ"א מ"ד בשם הר"ר יהוסף ז"ל שמצא בכל הספרים 'כדרך' ולא כפי נוסחת הדפוסים.

⁸⁹ נראה שקושייתו איננה דווקא על חיוב הבעלים אלא גם על חיוב שאר השומרים ששמרו שמירה פחותה. אמנם לפי זה קושיא זו של הלחם משנה אינה תלויה דווקא בנוסחה המתוקנת של ההלכה, שכן גם לפי הנוסחה הישנה חייבים שאר השומרים בשמירה פחותה. ממילא האוקימתא של שור תם שבתשובת הלחם

ב. שיטת הלחם משנה בביאור הרמב"ם

מתוך קושיא זו מכריח הלחם משנה לעשות אוקימתא ברמב"ם ולומר שהלכה זו עוסקת בנוזקי קרן של שור תם בלבד, ששם מודה רבי יהודה שלא סגי ליה בשמירה פחותה ולכן חייבים הבעלים. אכן, באוקימתא זו כבר קדמו המגיד משנה ללחם משנה, אלא שהלחם משנה הבין בדבריו שהם מתייחסים לנוסח הנדפס של הרמב"ם וממילא אוקימתא זו אינה מספקת ליישב דברי הרמב"ם, שהרי גם אם מדובר בשור תם אם שמרוהו שמירה מעולה פטורים, כפי שראינו שבכך שווים רבי מאיר ורבי יהודה ורבי אליעזר, וכך עולה מההלכה ברמב"ם (ז: א) שהבאנו לעיל, שדווקא בשמירה פחותה חייב בשור תם. חייבים אם כן לומר ששני הדברים נצרכים: האוקימתא שהלכה זו עוסקת בקרן תמה דווקא, ותיקון הרמב"ם בתשובתו, שהבעלים חייבים על שמירה פחותה. כאמור, הלחם משנה הבין בשיטת המגיד משנה שהוא יישם את האוקימתא של שור תם על הנוסחא הישנה ברמב"ם, ולכן נתקשה בדבריו.⁹⁰

לסיכום שיטת הלחם משנה נאמר ששתי נקודות נצרכות כדי ליישב דברי הרמב"ם: הראשונה היא העברת המילים 'והבעלים חייבים' אל השמירה הפחותה, ואת זה עשה הרמב"ם בעצמו בתשובה, והשניה היא צמצום ההלכה לקרן תמה בלבד, שרק בה נצרכת שמירה מעולה. אוקימתא זו כבר נזכרה כאמור במגיד משנה, אך בשילובה עם הנקודה הראשונה ראשון הוא הלחם משנה (כך לפי הסברו הוא במגיד משנה, וראה להלן). מקום נוסף בו נזכרה שיטה זו היא בנימוקי יוסף לסוגיית הגמרא בבא קמא, מה ע"א. אמנם הוא לא בא ליישב את הרמב"ם, אך בביאור הסוגיא הוא מציין בדרך אגב שהמדובר הוא בשור תם. מכל מקום בביאור הרמב"ם הסכימו לשיטה זו הב"ח (שצו: ז), הדרישה (שם, ובסמ"ע ס"ק י"ח)⁹¹, הגר"א בביאורו לשו"ע (שצ"ו, ס"ק י"ח), האור שמח (על הרמב"ם, כאן) והחזון איש (בבא קמא, סימן ז, סעיפים ז-ח).⁹²

משנה מוכרחת ברמב"ם גם לפי הנוסחה הישנה, וכפי המשתמע בדברי המגיד משנה, ראה להלן. ואכן בביאור הגר"א (ס"ק י"ח) מפורש שבמועד ששמרוהו שמירה פחותה אף שאר השומרים פטורים, אך בספר ערוך השולחן (שצו: טו) יצא לחלק שאף שלגבי שומר חנם פטורים אף הבעלים אם שמרו השומר שמירה פחותה, מכל מקום שאר השומרים חייבים ככהאי גוונא, 'וגריעי בזה מבעלים וטעמא דמילתא דכמו שחיובם לגבי הבעלים פשיטא דאינו די בשמירה פחותה מידי דהוה אנגיבה ואבידה כמו כן הוי חיובם נמי לגבי אחריני דאין סברא שלזה נחשבו כפושע ולזה נחשבו כאנוס'. ולעני"ד הסברא לחלק פשוטה, שלגבי הבעלים הם חייבים לא מצד שפשעו, אלא כיוון שהבעלים משלמים להם בשומר שכן או נותנים להם הנאת שימוש בשומר שכן ושואל, מה שאין כן לגבי הניזק.

⁹⁰ וכך נתקשה גם הב"ח (שצו: ז) בדבריו, ואף הוא יישב את ההלכה על פי תשובת הרמב"ם (ולא צרף לכך את האוקימתא של המגיד משנה). גם בחידושי ר"ח הלוי על הרמב"ם בהלכה זו הבין במגיד משנה שכוונתו לתרץ בכך את הנוסח הנדפס, וחידש מתוך זה ששיטת המגיד משנה היא שלתם לא מהני אף שמירה מעולה, ואמנם, למרות הקושי מהסוגיות כמבואר לעיל, כך לכאורה מפורש בדבריו של המגיד משנה. הדרישה (שם) לעומתם הבין במגיד משנה שדבריו מוסבים על הנוסח שבתשובת הרמב"ם. ראה להלן בפרק הרביעי דיון נפרד בשיטת המגיד משנה.

מכל מקום מצינו בדברי אחד הראשונים הבנה כזו ברמב"ם, דהיינו כפי שהבינו הלח"מ והב"ח במגיד משנה, שהמדובר בשור תם, ולפי זה מיושב חיוב הבעלים אף בשמירה מעולה. כוונתנו לשיטה מקובצת שהביא דברי הר"מ מסרקסטא שכתב: 'ואי במועדים קא מיירי. קשה אמאי בעלים חייבים כדכתיבנא לעיל אליבא דרבי יהודה ובתם הוא דאיכא למימר הכי'. היוצא מדבריו שאם מעמידים את דברי הרמב"ם בשור תם מיושבים דבריו. ושואל אף בדבריו יגיה הסמ"ע כפי שהגיה במגיד משנה עצמו, ויאמר שאף הוא מתייחס לנוסח המתוקן, שהרי גם עליה יש להעמיד את האוקימתא של שור תם, שהרי לרבי יהודה אף שמירה פחותה מועילה למועד.

⁹¹ הדרישה, שם (וכן בסמ"ע שם), הוכיח את מהימנות התשובה לחכמי לונל מתוך שתי קושיות על הנוסחא הישנה: 'חזא דהאי אפילו אם המית ע"כ אשומרים פטורים קאי וקשה למה הפסיק בתיבות והבעלים חייבים ועוד בסיפא כשאמר ש"ח פטור הול"ל והבעלים חייבים אלא ודאי ט"ס הוא. עכ"ל. ויש להעיר על קושייתו הראשונה, שעל פי עדי הנוסח שהבאנו לעיל, הן של ההלכה והן של התשובה, גם על פי

ג. שיטת בעל אבן האזל בניאור הרמב"ם

על שיטתם של הלחם משנה וההולכים בעקבותיו (שיסודם כאמור במגיד משנה), שהלכה זו ברמב"ם עוסקת בשור תם, הקשה רבי איסר זלמן מלצר (להלן: רא"ז) בספר אבן האזל (על ההלכה דידן, דף כט ע"א): 'וגם פי' המ"מ דמייירי בקרן תם הוא דחוק דהא כל הפרק מיירי בשן ורגל'.⁹³ ואכן קשה להתאים את לשונו הסתומה של הרמב"ם בהלכה ד לאוקימתא האומרת שהלכה זו נכונה אך ורק בנוקי קרן תמה. קשה להניח שאם הרמב"ם היה סבור שבשור מועד, דהיינו קרן מועדת או שן ורגל הדין הוא שהבעלים פטורים בשמירה פחותה הוא היה נמנע מלציין זאת במפורש.

מתוך כך מסביר רא"ז את ההלכה על פי הנוסח שבתשובה ללא האוקימתא של קרן תמה. את ההתמודדות עם קושייתו החזקה של הלח"מ מההלכה ששמירה פחותה מספיקה לשור מועד, ומדוע חייב הרמב"ם את הבעלים פותר רא"ז באופן מקורי ומעניין.

ראשית, מציין רא"ז שהמונחים 'שמירה פחותה' ו'שמירה מעולה' כלל לא נזכרו במשנה. הגדרות אלו מקורם בגמרא. שתי הסוגיות מהן למדנו לעיל על הזיקה שבין 'נעל בפניו כראוי' לבין 'שמירה פחותה' וממילא על כך ש'שמירה פחותה' מספיקה לשור מועד, מתייחסות למשניות בדף מה ע"ב ובדף נה ע"ב. ואכן, שתי המשניות מציינות רק את המונחים: 'קשרו בעליו במוסרה ונעל בפניו (או 'בפניה') כראוי, והגמרא היא שמסבירה את ה'כראוי' כעומד ברוח מצויה, והיא שמגדירה ששמירה מסוג זה נחשבת ל'שמירה פחותה'. ממילא 'השמירה המעולה' שבגמרא היא דלת שעומדת אף ברוח שאינה מצויה.

המעניין הוא שהרמב"ם כשבא לפסוק את הדינים היוצאים מסוגיא זו, דהיינו שלשור מועד ולשן ורגל מספיקה שמירה פחותה ולשור תם דווקא שמירה מעולה, הוא לא מזכיר את המונחים שמירה פחותה ושמירה מעולה. הכוונה הן לפרק ד הלכה א שם התייחס לנוקי שן ורגל, והן לפרק

הנוסח שבתשובה המילים 'אפילו המיתה את האדם' מופיעות אחר 'והבעלים חייבים', כך שקושייתו נשארת במקומה, ועיין עוד בעניין זה בפרק הרביעי. לגבי קושייתו השנייה כבר כתבנו בפרק הראשון, שעל פי הנוסח הנדפס נראה שהמילים 'והבעלים חייבים' מופיעות אמנם בשמירה מעולה, אך הם חלות גם, בקל וחומר, על סוף ההלכה בעניין פטור השומר חנם בשמירה הפחותה.

⁹² גם בגיליונות לחידושי רבנו חיים הלוי (הן על הלכה ד', והן על הלכה י"א) הסכים החזו"א לנוסח שבתשובה. בעניין זה יש להעיר על כי במאמרו 'היחס ל'ישאלות נוסח' בספרי חז"ל', עמ' 28 – 29, הצביע שלמה זלמן הבלין על מבוכה בדעת החזון אי"ש, שבעוד שבסוגייתנו קיבל את תיקון הנוסח שבתשובה, במקום אחר, שיטת הרמ"ה המובאת בטור חו"מ סימן ר"פ, שם נתגלה עם הדפסת ספר יד רמה על ברא בתרא שיש טעות נוסח במובאה של דבריו בטור, במקום זה עמל החזו"א (חו"מ, סימן ט"ו) ליישב את ההלכה שהתקבלה בטור וברמ"א (אם כי הסכים שאינה דעתו של הרמ"ה עצמו), בניגוד לשיטת ר' שמעון שקופ שכתב, על פי גילוי זה (שערי יושר, ח"ב, שער ה פרק יא): 'והנה אף שירא אנכי לסתור דברי הרמ"א ז"ל שכל בית ישראל שמכו עליו, אבל בדבר הנראה לעינים כזה מצוה לומר דהוראת רמ"א ז"ל בזה אינה נכונה'. נשאלת אם כן השאלה מדוע נמנע החזו"א מלקבל את התיקון שם כמו שעשה בסוגייתנו (וראה שם בהערה 30 (הערת המערכת) שחילקו בין המקרים). אך נראה שבמקרה שם טעות הנוסח השתרשה בתהליך הפסיקה, ונתקבלה על שרשרת הקבלה: הטור, הרמ"א, הפרישה, הגר"א ז"ל, והנתיבות (המוזכרים כולם בשערי יושר), וגילוי הטעות קרה רק בדורות האחרונים ממש ע"י הוצאת ספר מכתב יד, ולכן ראה החזו"א עניין גדול ליישב מסורת זו. בניגוד לכך בסוגייתנו כבר הראב"ד, הרא"ש, היס של שלמה, הדרישה, הגר"א ועוד הוציאו את דברי הרמב"ם מפשוטם (או שקיבלו כבר את התשובה) כדי שלא יתקבל הנוסח הישן, והעיקר גילוי התיקון הוא קדום, לא ע"י מציאת כתב יד בדור האחרון, אלא הכסף משנה עצמו מביא את תשובת הרמב"ם, כך שלא ניתן לומר שנוסח זה השתרש במסורת הפסיקה (למרות שבשו"ע פסק כנוסח זה).

⁹³ ויש להעיר שאמנם הלכות ח-ט, ו-יא עוסקות בתם ומועד דהיינו בנוקי קרן, אך מכל מקום ההלכות שקדמו להלכה ד, דהיינו הלכות א-ג מתייחסות בסוגיות מפרק הכונס שעוסקות בנוקי שן ורגל, ומסתבר מאד שלא היה הרמב"ם נמנע מלומר שהלכה ד נכונה רק לעניין נזקי קרן תמה.

ז הלכה א שם התייחס לנוקי קרן תמה ומועדת. את המקור האחרון כבר הבאנו לעיל בהסבר קושיית הלחם משנה, לכן נביא כעת את המקור מפרק ד הלכה א:⁹⁴
הכונס צאן לדיר ונעל בפניהן בדלת שיכולה לעמוד ברוח מצויה ויצאת זהזיקה פטור.
ואם אין הדלת⁹⁵ יכולה לעמוד ברוח מצויה או שהיו כתלי הדיר רעועין הרי לא נעל בפניהן כראוי ואם יצאת זהזיקה חייב

שתי נקודות עולות מניסוחו של הרמב"ם בשני המקומות, הראשונה: הרמב"ם לא משתמש במונחים של הגמרא שמירה פחותה ושמירה מעולה; השניה: הרמב"ם מציין כלשון המשנה ששמירה בדלת שיכולה לעמוד ברוח מצויה (המכונה בגמרא שמירה פחותה) היא שמירה 'כראוי' בניגוד לדלת שאינה יכולה לעמוד ברוח מצויה שהיא 'אינה כראוי'.⁹⁶

והנה, רא"ז מעיר על שני מקומות בהם הרמב"ם השתמש במונח 'שמירה מעולה', אך דווקא מתוכם נראה שכוונתו במונח זה אינו ל'שמירה המעולה' שבגמ' כלומר דלת שיכולה לעמוד ברוח שאינה מצויה, אלא דווקא ל'שמירה הפחותה' שבגמרא, דהיינו דלת שיכולה לעמוד ברוח מצויה בלבד. מכל מקום אין להוכיח מתוכם שה'שמירה המעולה' ברמב"ם זהה לזו שבגמרא. המקור הראשון הוא בפרקנו, פרק ד מהלכות נזקי ממון הלכה ו:

מסר בהמתו לחרש שוטח וקטן אע"פ שהיה השור קשור הבעלים חייבין שדרכו של שור⁹⁷ וכיוצא בו להתיר הקשר ולצאת זהזיק. אפילו שמרזה שמירה מעולה וחתרה ויצאת זהזיקה הבעלים חייבים:

הלכה זו מתבססת על סוגיית הגמ' בב"ק ט ע"ב, לשיטת חזקיה, שאפילו בשור קשור ובור מכוסה חייבים הבעלים משום שישור דרכיה⁹⁸ לנתוקי בור דרכיה לנתורי,⁹⁹ כלומר בגלל שמסר לחרש שוטח וקטן (להלן: חש"ו אין הקשירה והכיסוי מספקים. המשפט האחרון 'אפילו שמרוה שמירה מעולה וכו' בא להוסיף רק את הנקודה, שאף אם שמירת החש"ו היתה כראוי, ושוב הרי זה כאילו נשארו הבעלים לשמור, מכל מקום חייבים הבעלים מצד שתחילתו בפשיעה וסופו באונס. על פי כל זה אין צורך לפרש שהשמירה המעולה שכאן היא יותר מהשמירה הראויה לשן ורגל, שכן חידושו של הרמב"ם עולה אף ממקרה ששמרו השומרים 'שמירה פחותה', שאילו הבעלים היו שומרים כך היו נפטרים.

המקור השני בו הזכיר הרמב"ם 'שמירה מעולה', גם הוא קשור לעניין תחילתו בפשיעה וסופו באונס, הוא בפרק ג מהלכות שכירות הלכה ט:¹⁰⁰

וכן רועה שהעביר בהמות על הגשר ודחפה אחת מהן לחבירתה ונפלה לשבולת הנהר ה"ז חייב. שהיה לו להעבירן אחת אחת. שאין השומר נוטל שכר אלא לשמור

⁹⁴ הנוסח על פי מהדורת הר"ש פרנקל, ומשם שינויי הנוסח.

⁹⁵ נוסח זה הוא על פי כתבי יד. בדפוסים במקום 'אין הדלת' מופיע 'אינה'.

⁹⁶ דבר הראוי לציון הוא שהמונח 'כראוי' ברמב"ם הינו מונח המתאר את השמירה באופן 'אובייקטבי', דהיינו ללא קשר לחיוב של השומר בשמירה כזו. לכן בפ"ז למרות שנעל בפניו כראוי בכל זאת כותב הרמב"ם 'אם תם הוא משלם חצי נזק', כלומר אין ה'כראוי' מלמד על כך שהשומר עשה את המוטל עליו, כפי שהיה נראה במבט ראשון, אלא שזוהי הגדרה לרמת שמירה מסויימת. וודאי למד הרמב"ם על אופיה הלשוני של מונח זה מלשון המשנה (מה ע"ב): 'קשרו בעליו במוסרה ונעל בפניו ויצא זהזיק אחד תם ואחד מועד חייב דברי רבי מאיר רבי יהודה אומר תם חייב ומועד פטור'.

⁹⁷ 'שדרכו של שור', כן הוא במהדורת פרנקל על פי כתבי היד. בדפוסים: 'שדרך השור'.

⁹⁸ דרכיה - בכת"י רומא (בשני המקומות): 'עביד', וכן הוא בתוד"ה: 'שור עביד לנתוקי'

⁹⁹ ועינייש מחלוקת רש"י ותוס' אם החש"ו עצמם הם המתירים את השור ומגלים את הבור או משום שאינם משגיחים אם זה קורה מאליו. מכל מקום הפשיעה היא במסירה לכאלה שהקשירה והכיסוי לא מספקים בהשגחתם.

¹⁰⁰ הלכה זו מתחילה בדפוסים קודם לכן, אך, כמצוין במהדורת פרנקל, בכתבי היד מתחילה כאן הלכה חדשה.

שמירה מעולה זהוהאיל זפשע בתחלה זהעבירן כאחת¹⁰¹ אע"פ שנאנס בסוף בעת הנפילה הרי הוא חייב

בנידון הלכה זו נחלקו אמוראים בגמי' (בבא מציעא, צג ע"א – ע"ב).¹⁰² רבה¹⁰³ סובר שם ששומר צריך לשמור 'כדנטרי אינשי', כלומר כפי שהבעלים נוהגים לשמור על בהמתם. כיוון שמנהג הבעלים הוא להעבירם יחד את הגשר, גם השומר לא חייב ביותר מכך. רב חסדא ורבה בר רב הונא¹⁰⁴ חלוקים עליו: 'דאמרי¹⁰⁵ להכי יהבי לך¹⁰⁶ אגרא לנטורי לי נטירותא יתרתא¹⁰⁷'. כשיטתם הכריע שם רב פפא¹⁰⁸ במעשה שהיה, ומתוך כך פסק שם הרי"ף (נג ע"ב מדפי הרי"ף) כשיטה זו, ואחריו הרמב"ם.

והנה מלשון הגמרא 'להכי יהבי לך אגרא', וכן מלשון הרמב"ם 'שאין השומר נוטל שכר' עולה שדווקא שומר שכר הוא שחייב במקרה כזה, אך שומר חנם פטור כששמר 'כדנטרי אינשי' גם אליבא דרב חסדא ורבה בר רב הונא, וכמו שכתבו מפורשות הרמב"ן (מובא להלן), הריטב"א, הר"ן והנימוקי יוסף (בסוגיין) והרשב"א (ב"ק, נח ע"א).¹⁰⁹ הגדרת הדבר היא, כמו שמפורש ברש"י (שם ע"ב ד"ה 'הא נטר' וד"ה 'להכי יהבי לך') ותוס' (שם, ד"ה 'אי הכי' וד"ה 'איבעי לך') ששמירה מסוג זה של 'כדנטרי אינשי' גם לפי רב חסדא ורבה בר רב הונא אינה מוגדרת כפשיעה אלא מעין גניבה ואבידה (בניגוד לרבה שמגדיר אותה כאונס, עיי"ש ברש"י), ולפיכך שומר שכר אמנם חייב עליה, אך שומר חנם פטור בה.

אמנם השוואה זו של שמירת ה'כדנטרי אינשי' למעין גניבה ואבידה יוצרת בעיה עם סוגיא דומה הדנה בתוקפה של שמירה זו לעניין שמירת נזיקין. הסוגיא היא בבבא קמא (נח ע"א) שם נחלקו רב כהנא ורבא¹¹⁰ על דין המשנה (שם, נה ע"ב) 'נפלה לגינה ונהנית משלמת¹¹¹ מה שנהנית'.¹¹² רב

¹⁰¹ גם תיקון זה תיקנו שם על פי כתבי היד. בדפוסים: 'כאחד'.

¹⁰² ראה על סוגיא זו: דוד הנשקה, משנה ראשונה בתלמודם של תנאים אחרונים, עמ' 42. כיוון שעיקר מטרתנו בהבאת הסוגיא היא פרשנותו של רא"ז ברמב"ם, לא נרחיב כאן בשיטתו של הנשקה.

¹⁰³ בכת"י מינכן ורומא א' וב' והמבורג הנוסח 'רבא', וכן איתא בחלק מהראשונים הובאו בדק"ס (אות ק), ובכת"י המבורג הוגה ל'רבה', ובדק"ס הסכים לנוסח זה מהעובדא שהברי פלוגתא הם רב חסדא ורבה בר רב הונא, והם חברי דרבה.

¹⁰⁴ ברי"ף הנוסח: 'רבה בר אבוה', ובדק"ס הביא שברי"ף כ"י הנוסח: 'רבה בר רב הונא'.

¹⁰⁵ דאמרי – בכת"י פלורנץ 'דאמר ליה', כלומר שהבעלים טוען טענה זו כלפי השומר.

¹⁰⁶ יהבי לך – בכת"י פלורנץ: 'יהיבנא לך' (ועיין בהערה הקודמת) ועל פי זה הנוסח בהמשך 'דתינטר לי', ובכת"י המבורג: 'יהבו ליה', ונראה שלנוסח זה רב חסדא ורבה בר רב הונא הם הטוענים טענה זו כהסבר לשיטתם, ועל פי זה הנוסח בהמשך: 'לנטורי ליה'.

¹⁰⁷ יתרתא – בכת"י מינכן, המבורג ורומא א' וב': 'מעלייתא', על נוסח זה ראה אצל הנשקה (הערה לעיל), עמ' 42 הערה 162.

¹⁰⁸ על הזהות בין שיטת רב פפא לשיטת רב חסדא ורבה בר רב הונא, עיין ברא"ש בבא קמא, פ"ו סימן ז', שהוכיח כן, ועיי"ש בפלפולא חריפתא אות פ' שפקפק בהוכחתו, ועיין עוד בהערה הבאה בשיטת הרי"ף בעניין.

¹⁰⁹ הרמב"ן, הר"ן והנימוקי יוסף כתבו כך בשם הרי"ף. ואמנם, ברי"ף שלפנינו לא מפורש, שדברי רב פפא נאמרו רק על שומר שכר (ועיין בגיליון על הנימוקי"י שצ"י: 'פי' במ"א', דהיינו הרי"ף במקום אחר, ולא סימן היכן הוא). והמהדיר על הרמב"ן, מהדורת מכון הרב הרש"ר הערה 223, הוכיח כן ממה שפסק הרי"ף כרב חסדא ורבה בר אבוה 'דהר רב פפא עבד עובדא כוותיהו', וכנראה כוונתו שמטעם זה ניתן ללמוד שהרי"ף יצר זהות בין המקרה של רב חסדא ורבה בר אבוה למקרה של רב פפא, וכיוון שבדבריהם מפורש שהמדובר הוא על שומר שכר, הוא הדין למקרה של רב פפא. ואכן, נראה שהוכחה זו עולה גם מדברי הר"ן שכתב: 'פירשה הרב אלפסי ז"ל בשומר שכר, דומיא דהיאך דלעיל דלהכי יהבי ליה אגרא דלנטר נטירותא מעליא אבל שומר חנם פטור'.

¹¹⁰ רבא - בכת"י מינכן ופלורנץ: 'רבה'. ברי"ף (כד ע"ב מדפי הרי"ף) הגירסא 'רב', וברי"ף כת"י: 'רבא'.

¹¹¹ משלמת – במשניות דפוס נאפולי: 'משלם', וכן הוא ברי"ף (כד ע"א מדפי הרי"ף).

כהנא סובר שדווקא¹¹³ אם הוחלקה במימי רגליה הוא שמשלמת מה שנהנית, 'אבל דחפתה חברתה'¹¹⁴ פשעה ומשלמת מה שהזיקה, דא"ל איבעי לך עבורי חדא חדא. חלוק עליו רבא שסובר שאף אם דחפתה חברתה משלמת מה שנהנית, פירוש שאין כאן פשיעה, וממילא אין דינו כדין מזיק אלא כדין נהנה. יוצא, אם כן, מסוגיא זו שנחלקו רב כהנא ורבא בהגדרתה של שמירה 'כדנטרי אינשי'. לרב כהנא זו פשיעה, ולרבא זו שמירה, לפחות כזו הפוטרת מנזקי שן ורגל, דהיינו שמירה פחותה.

אם נבוא להשוות, לפי זה, את הסוגיא בבבא מציעא לגבי שומר ששמר 'כדנטרי אינשי' וניזוקה הבהמה, ואת הסוגיא בבבא קמא, לגבי בעלים ששמר 'כדנטרי אינשי' והזיקה הבהמה בשן ורגל, יצא שרב פפא שהכריע בבבא מציעא כרב חסדא ורבה בר רב הונא ששמירה זו היא בגדר של גניבה ואבידה, ולכן שומר חנם פטור ממנה, שיטה זו אינה מתיישבת עם דברי רב כהנא המגדיר שמירה זו כפשעה. שלוש שיטות מצינו אם כן בגדר שמירה זו: שיטת רבה בבבא מציעא המגדיר שמירה זו כאונס; שיטת רב חסדא, רבה בר רב הונא ורב פפא המגדירים שמירה זו כגניבה ואבידה (ומתאים לשיטתם רבא בבבא קמא); שיטת רב כהנא בבבא קמא המגדיר שמירה זו כפשעה.

העולה מכאן שהפוסק בבבא מציעא כרב פפא שחייב רק את השומר שכר ששמר 'כדנטרי אינשי' הרי שהגדיר שמירה זו כגניבה ואבידה, ומכאן שבבבא קמא צריך הוא לפסוק כרבא, שהבעלים פטור על נזיקין אם שמר שמירה זו. ואכן, כך כתבו התוס' בבבא מציעא ד"ה 'איבעי לך':

**וסבר רב פפא דהכא כרבא דפרק חכונס דאמר משום דאיבעי לך לעבורי חדא חדא
לאו פשיעה היא ולא כרב כהנא דאמר התם דהוי פשיעה גבי נפלה לגינה**

וכך פסק הרא"ש בבבא קמא (פרק שישי, סימן ז), שכשם שבבבא מציעא הלכה כרב פפא 'דבתראה הוא וגם עבד עובדא ... וכיוון דהלכה דלאו פשיעה היא א"כ פטור הכא דשן ורגל בשמירה פחותה סגי להו כשומר חנם ... וכן פסק הר"מ הלוי ז"ל.

אלא ששיטת הר"ף והרמב"ם אינה כן. הר"ף פסק בבבא קמא (כד ע"ב מדפי הר"ף) כרב כהנא שחייב בנזיקין אם דחפה חברתה, וכן פסק הרמב"ם בהלכות נזקי ממון (פ"ג הי"א)

**וכן אם דחפתה חברתה ונפלה משלם מה שהזיקה מפני שהיה לו להעבירן אחת
אחת כדי שלא ידחפו זו את זו**

לכאורה יש בדבריהם סתירה: מצד אחד פסקו ששומר חנם ששמר כדנטרי אינשי פטור, דהיינו שאין כאן פשיעה אלא שמירה פחותה, ומצד שני חייבו את הבעלים לשלם על נזק של שן ורגל שקרה כתוצאה משמירה זו, למרות ששן ורגל בשמירה פחותה סגי להו.

על סתירה זו עמד הרמב"ן בבבא מציעא (צג ע"ב):¹¹⁵

איבעי לך לעבורי חדא חדא זכו. מדברי רבינו הגדול ז"ל למדנו שלא אמר כן אלא בשומר שכר דבעי נטירותא מעלייתא וזכר רב חסדא ורבה בר רב הונא, ואיברא סוגיא הכי משמע אבל בשומר חנם פטור, וקשיא לי דבפ' חכונס גבי נפלה לגינה ורב כהנא אמר לא שנו אלא שהוחלקה ברגליה אבל דחפתה חברתה פשיעה היא דא"ל איבעי לך לעבורא חדא חדא ופסק רבינו הגדול ז"ל הלכה כוותיה אלמא פשיעה גמורה היא לחייב עליה אפי' שומר חנם כדקאמר"י בגמ' בהדיא. ועוד דהתם שן הוא ושן ורגל בשמירה פחותה סגי לה כשומר חנם ואפ"ה מחייב זכא אמרת שאינה פשיעה ושומר חנם פטור עליה. ואיכא למימר ודאי פשיעה היא שכיון שדרכן להזות

¹¹² בכת"י פלורנץ: 'נפלה לגינה והזיקה משלמת', ובגיליון שם נוסף: 'מה שנהנית', וכ"ה בירושלמי ובתוס' נז ע"ב ד"ה נפלה, ובתוס' ר"פ ובאו"ז, ועיין ספר שינויי נוסחאות שהביאו שבכת"י מאדריד (אסקוריאל): 'נפלה לגינה ונהנית והזיקה'.

¹¹³ כך לפי הסבר הגמרא שם את מחלוקתם, שרב כהנא הוא בדווקא ורבא הוא באפילו.

¹¹⁴ דחפתה חברתה – בכת"י המבורג ורומי: 'דחפה חברותיה'.

¹¹⁵ מהדורת מכון הרב הרש"ר, עמ' תקנז – תקנח, הובאו דבריו בחידושי הריטב"א ובחידושי הר"ן על הסוגיא בבבא מציעא, וכן בחידושי הרשב"א בבא קמא, נח ע"א, ובנימוקי יוסף בבא קמא (כד ע"ב מדפי הר"ף) ובשיטה מקובצת ב"מ, שם.

דוחפות זו את זו והעבירן כאחת אין כאן שמירה לא מעולה ולא פחותה הילכך בשן זרגל חייב שאין כאן שמירה כלל, ומיהו שומר חנם פטור שלא קבל עליו לטרוח כ"כ אלא שיחא שומרן ומעבירן כמו שעושה בשלזו הילכך אע"פ שאין כאן שמירה כלל פטור שע"מ כן קבל. תדע דהא אמר רבה על בעידנא דעילי אינשי וגני בעידנא דגני אינשי פטור, ואע"ג דפליגי עליה דרבה בשומר שכר מיהו בשומר חנם פטור, כדקאמר"י בהדיא לא סבירא להו הא דרבה דלהכי יהבי לך אגרא זכו, ואלו הניח שורו ובה לעיר אפי" בעידנא דעילי אינשי והזיק בשן זרגל ליכא ספיקא דחייב שהרי לא שמר לא שמירה פחותה ולא מעולה אלמא אין שומר חנם צריך לשמירה פחותה בכל מקום אלא כדרך השומרין את שלהן. וזו שפסק רבינו ז"ל התם כרב כהנא ולא כרבא, משום דשיכא לה בשמעתין. ואע"ג דהכא בשומר שכר איתמר והתם בשמירה דשומר חנם והכי נמי פסק ר"ח ז"ל:

לפי הסברו של הרמב"ן אין סתירה בין שני הפסקים של הר"ף. אכן, שמירה של יכדנטרי אינשי אינה שמירה כלל אלא וודאי פשיעה היא, ולכן בדיני שמירת נזיקין חייב הבעלים. למרות זאת שומר חנם פטור על שמירה זו, ולא מפני ששמירה פחותה היא וכלתה לו שמירתו, אלא שלא קבל עליו לשמור אלא כפי שהיה שומר בשלו. הראיה ששומר חנם פטור גם על אופנים מסוימים של פשיעה, שהרי אף אם הניח את הבהמה והלך לעיר בשעה שהולכים האנשים פטור, והרי שם וודאי שאינה שמירה, ולכן וודאי שבעלים שנהג כך והזיקה בהמתו אפילו בשן זרגל חייב, שפשיעה היא, ואף על פי כן פטור השומר חנם. מיושבים אם כן פסקי הריף והרמב"ם: שמירת היכדנטרי אינשי אינה שמירה ופשיעה היא, ולכן חייבים עליה הבעלים אם יצאה בהמתם והזיקה אף בשן זרגל.¹¹⁶ אמנם דין מיוחד הוא בשומר חנם שכיוון שכך שומרים הבעלים על רכושם אינו יורד לשמירה מעבר לכך ופטור אם הוזקה הבהמה כתוצאה משמירה זו.

העולה מכל דברינו הוא, וכאן אנו חוזרים לדברי ר"ז, שהבעלים או שומר שהעביר בהמותיו אחת אחת על הגשר, שמר בדרגה אחת מעל היכדנטרי אינשי, וכיוון, שלפי הרמב"ם היכדנטרי אינשי אינה שמירה כלל הרי שהדרגה שמעליה היא שמירה מינימלית, דהיינו השמירה פחותה של הגמרא, שמירה שפוטרת מנזקי שן זרגל. לפיכך הבעלים פטור אם הזיקה בשן זרגל דווקא אם העביר בהמותיו בדרך זו. ממילא, מה שכתב הרמב"ם (שכירות ג: ט) ששומר שכר שהעביר את הבהמות יחד חייב שאין השומר נוטל שכר אלא לשמור שמירה מעולה, הכוונה היא שצריך הוא לשמור באותה דרגת שמירה שצריך הבעלים לשמור מנזקי שן זרגל, מה שהגמרא מגדירה כשמירה פחותה. שוב אם כן אנו מוצאים ברמב"ם שמגדיר את השמירה הפחותה שבגמרא כשמירה מעולה.

על פי דברים אלו מסביר ר"ז את ההלכה דידין (נזקי ממון ד: ד) ללא צורך באוקימתא של המגיד משנה. את מה שכתב הרמב"ם שהבעלים חייבים בשמירה פחותה (על פי הנוסח שבתשובה) אין צורך להעמיד בשור תם דווקא. גם על נזקי שן זרגל, בהם עוסק רובו של הפרק, חלה הלכה זו. אמנם הכלל הוא ששור מועד בשמירה פחותה סגי ליה, אלא שאין השמירה הפחותה של הרמב"ם זהה לשמירה הפחותה שבכלל האמור. נתחיל בפסקה הקודמת של ההלכה: 'שמרוה שמירה מעולה כראוי'. כפי שביארנו לעיל, גם המילה 'כראוי' שמוזכרת בגמרא בקשר לשמירה פחותה דווקא, וגם המונח 'שמירה מעולה' שמוזכר אצל הרמב"ם בשני מקומות כמקביל לשמירה הפחותה שבגמרא מובילים למסקנה כי גם בהלכה זו כוונתו היא לשמירה הפחותה המספיקה לשמירת שור מועד, דהיינו דלת שיכולה לעמוד ברוח מצויה. מכאן שאם נעמיד הלכה זו בשור מועד דווקא יובן הפטור של הבעלים והשומרים שהרי שמרוהו בשמירה המספקת למניעת נזק זה. לפי זה המשך ההלכה בו מדובר על שמירה פחותה עוסק בשמירה שהיא פחות מהשמירה הפחותה שבגמרא, דהיינו דלת שאינה יכולה לעמוד ברוח מצויה. שמירה זו אינה מספקת למניעת נזק של

¹¹⁶ כשיטת הר"ף והרמב"ם המחייבת בנזיקין פסק בשו"ע חו"מ, שצ"ד: א, וברמ"א שם הביא את דעת התוס', הרא"ש והטור הפוטרים.

שור מועד, ולכן שאר השומרים חייבים, ובשומר חנם הבעלים חייבים. אלא שעדיין צריך עיון מה טעם השומר חנם עצמו פטור אם שמר שמירה כזו שאינה מספקת למניעת נזקים. קושיא זו מיישב רא"ז על ידי הסבר מחודש גם בהגדרתה של ה'שמירה הפחותה' אליה מכווין הרמב"ם. על פי דברינו דלעיל בהסבר הרמב"ם (שכירות ג:ט) עלה ששמירה 'כדנטרי אינשי' מספקת לשומר חנם כלפי הבעלים של הבהמה אם הוזקה הבהמה, ולא מספקת לבעלים עצמו אם הזיקה בהמתו. נשאלת השאלה מה יהיה הדין של השומר חנם ששמר כך והבהמה לא הוזקה אלא הזיקה. האם הפטור שיש לו כלפי הבעלים פוטר אותו גם כלפי הניזק או שכלפי הניזק הוא חייב שהרי סוף סוף הבהמה לא היתה שמורה כדבעי לעניין נזיקין. כאן מחדש רא"ז שיסוד הפטור של שומר חנם ב'דעל כדעיילי אינשי' הוא 'דהוי כמו שהתנה שבאותה שעה לא אשמור ונמצא שעל אותה שעה אינו שומר כלל, והחיוב ישאר על הבעלים'.¹¹⁷ על פי זה אומר רא"ז שלשמירה זו מכווין הרמב"ם ב'שמירה הפחותה' שבהלכה דידן. שמירה זו היא אכן פחות מהשמירה המספיקה לנזיקין, שזו האחרונה מוגדרת אצל הרמב"ם כ'שמירה מעולה', ואף על פי כן פטור בה השומר חנם. מובן אם כן מדוע כתב הרמב"ם ששומר חנם פטור והבעלים חייבים ב'שמירה שמירה פחותה'.

לסיכום שיטתו של רא"ז, יש לציין כי הוא מהבודדים¹¹⁸ שדחו את האוקימתא שמוצאה במגיד משנה ופיתוחה בלחם משנה ובסמ"ע, שהלכה זו של הרמב"ם, על פי הנוסחא שבתשובה, עוסקת בשור תם דווקא. כזכור, אוקימתא זו באה ליישב את חיוב הבעלים (במקרה של שומר חנם, וכן במקרים האחרים את חיוב שאר השומרים) בשמירה פחותה, שהרי שור מועד בשמירה פחותה סגי ליה. לפי דברי רא"ז עוסקת ההלכה של הרמב"ם בשור מועד (דהיינו שן ורגל), וגידרה של השמירה הפחותה שברמב"ם אינו זהה לשמירה הפחותה של הגמרא.¹¹⁹ מה שכתב הרמב"ם קודם לכן

¹¹⁷ יסוד זה, שהפטור של שומר חנם כלפי הבעלים פוטר אותו גם כלפי הניזק, מצוי בדברי הנימוק"י בביאור הסוגיא בב"ק, מה ע"א (וראה בפרק הבא שם ערכנו הבחנה בין שתי השיטות). כך גם עולה מלשון הריטב"א, ב"מ צג ע"א, שהקשה לשיטת רבה שגם שומר שכר פטור בעל בעידנא דעילי אינשי, יוצא ששומר שכר פטור על גניבה ואבידה, ותירץ על כך: 'דכיוון דבעידנא דגנו או עיילי אינשי אינו נעשה עליו שומר, ולא קבל עליו שמירה אליבא דרבא, אינו משלם עליו כפלי. ועיין שם בהערה 528 שכיוון שם המהדיר (הרי"ש רפאל) לדברי רא"ז דהוי כאילו התנה כן מתחילה. ואמנם להלן שם הביא הריטב"א את תירוצו הנ"ל של הרמב"ם, אלא שהמהדיר שם, הערה 548, הבינו כאילו הרמב"ם בא ליישב את הסתירה בין הא דשומר חנם פטור על מה שהשור ניזק בעידנא דעילי אינשי לבין הא דשומר חנם (ולא הבעלים עצמו כפי הסברו של רא"ז) חייב אם השור הזיק אז. ומתוך כך התקשה שלפי היסוד הנזכר של הריטב"א שאינו שומר כלל בזמן זה צריך להיות פטור השומר חנם גם על מה שהזיק ולא רק על מה שהוזק, ועיי"ש במה שיישב. הבנה זו בתירוצו של הרמב"ם הבין כנראה גם המהדיר של חידושי הרמב"ם שכתב שם (הערה 227): עיין בחידושי הריטב"א שהביא תירוץ רבינו לחלק בין חיוב השומר שלא יזקו לבין שלא יזיקו וכ"ה בחידושי הר"ן ובנימוק"י. אכן, לפי הסברנו את תירוץ הרמב"ם, בעקבות רא"ז, הסתירה היא בין מה שהשומר חנם פטור לבין מה שהבעלים חייב בנזיקין, ואין הכי נמי שהשומר פטור אף ממה שהזיקה, מתוך היסוד הנ"ל. ובלשון הראשונים הנ"ל לא מוזכר שהחילוק הוא בין שמירת השומר שלא יזק ושמירת השומר שלא יזיק, אדרבה הרי הם הציגו את הסתירה בין הסוגיא בהכונס לסוגיא בבבא מציעא, והרי בהכונס לא מוזכר שומר אלא חיוב נזיקין של בעלים, ומפורש כך בדברי הרשב"א בהכונס: 'וי"ל דלגבי בעל הבית פשיעותא היא, אבל לגבי שומר חנם דלא שקיל פטור'.

¹¹⁸ אף אצל הגר"ם פיינשטיין (שהיה במשך תקופה תלמידו של רא"ז, ראה תולדותיו במבוא לאגרות משה כרך ח', עמ' 9) בספרו דברות משה, ב"ק, ח"א, סימן לה, ראיתי שדחה אוקימתא זו, וראה להלן בפרק הרביעי בהסברו של אבן האזל בשיטת הראב"ד שהעלה את שתי האפשרויות (אמנם לפי הנוסח הנדפס).
¹¹⁹ לירווח זה בשיטת רא"ז, שאין הוא נזקק לאוקימתא של שור תם, חשיבות מעבר לכך שהלכה זו מתאימה לפרק כולו. כפי שנרחיב בפרק הרביעי (בשיטת המהרש"ל) המילים 'ואפילו המיתה את האדם' שהוסיף הרמב"ם בתשובתו קשות אם מעמידים בשור תם, שהרי תם פטור מן הכופר, ואם כן כשהמיתה את האדם לא מובן מדוע מתחייבים הבעלים, כפי שהקשה הים של שלמה. אכן, לשיטת רא"ז, שמדובר אף

'שמירה מעולה כראוי' היא היא השמירה הפחותה שבגמרא, שמירה המספקת למניעת נזיקין, ואכן בה פטר הרמב"ם (שוב, על פי הנוסח שבתשובה) הן את השומרים והן את הבעלים. ממילא השמירה הפחותה שבהלכה מכוונת לשמירה גרועה מזו, דהיינו שמירה 'כדנטרי אינשי' את בהמותם שלהם. שמירה זו אינה מספקת לנזיקין, ולכן חייבים בה שאר השומרים. אמנם שומר חנם כיוון שירד רק לשמירה מסוג זה לכן כלפי הבעלים מספיקה לו שמירה זו, וממילא גם כלפי הניזק אינו מחויב על שמירה זו. את ה'וואקום' הזה שנוצר כתוצאה מכך שהפקידו הבעלים את בהמתם אצל שומר חנם צריכים הבעלים להשלים, ולכן כתב הרמב"ם, שהשומר פטור והבעלים חייבים.

אכן, הסברו של רא"ז מצטיין בהתאמתו עם שיטת הרמב"ם בכללה, דהיינו לשאר המקומות בהם משתמש הרמב"ם במונח שמירה מעולה, ומבחינה זו הסבר זה משכנע ביותר. אלא שהשוואה לסוגיא מעלה לענ"ד קושי בהסבר. כפי שנציג בהרחבה בחלק הבא, החילוק בין שמירה מעולה בה פטורים השומרים כולם לבין שמירה פחותה בה פטור השומר חנם לבדו, חילוק זה מפורש בסוגיא בבבא קמא, מה ע"א. לא נראה שרא"ז יטען שאף בסוגיית הגמרא יש לפרש מונחים אלה במובן שונה מהמקומות האחרים במסכת שנותחו לעיל. משום כך נלענ"ד דחוק לומר שהרמב"ם שמסר בהלכה זו (ביחס לחיוב השומרים) את מהלכה המדויק של הסוגיא, השתמש במונחים המוזכרים בה ובדינים המתאימים למונחים אלו, במשמעות שונה מזו של הסוגיא.

ד. סיכום

בעוד שבחלק הקודם התמקדנו בניתוח הפילולוגי של התשובה לחכמי לוניל, חלק זה עוסק בניתוח העיוני, כלומר בבירור תוכנה של הלכת הרמב"ם לפי הנוסח שבתשובה. עמדנו על כך שלכאורה אין בתקונו של הרמב"ם כדי להציל את ההלכה מקושייתם של חכמי לוניל, שכן למרות שחיוב הבעלים מתייחס כעת לשמירה הפחותה של שומר חנם, עדיין דינם של הבעלים צריך להיות פטור. קביעה זו מתבססת על ניתוח סוגיות הגמרא בבבא קמא מהם עולה כי שור מועד בשמירה פחותה סגי ליה, וכמו שפסק הרמב"ם עצמו. קושיא זו על תשובת הרמב"ם מקורה בלחם משנה ובאחרונים נוספים. הפן השני של קושיא זו היא מה שחייב הרמב"ם את שאר השומרים ששמרו שמירה פחותה, מה ששוב שלא מתיישב עם ההלכה שמועד בשמירה פחותה סגי ליה.

שיטתו של הלחם משנה להסבר הנוסח שבתשובה נעזרת באוקימתא מבית מדרשו של המגיד משנה האומרת כי הלכה זו עוסקת בשור תם בלבד, שהוא לא סגי ליה בשמירה פחותה, אלא בשמירה מעולה. אם כי המגיד משנה עצמו אמר את דבריו ככל הנראה ביישוב הנוסח הקדום של הרמב"ם, הלחם משנה מצרף את האוקימתא לנוסח שתשובה, כך ששילובם של שני הנתונים החדשים, א – העברת 'והבעלים חייבים' לשמירה פחותה, וב – האוקימתא שמדובר בשור תם בלבד שלא סגי ליה בשמירה פחותה, שילוב זה מיישב את חיובם של הבעלים. גם חיובם של שאר השומרים ששמרו שמירה פחותה מובן כעת על פי ההנחה שמדובר בשור תם. הסבר זה ברמב"ם נתקבל במסורת הפסיקה, וכך נמצא בב"ח, בגר"א ועוד.

שיטה שלא נעזרת באוקימתא של המגיד משנה היא שיטתו של רא"ז שבא ליישב את הנוסח שבתשובה בהנחה שבשור מועד עסקינן. הנחה זו מתבססת על כך שפרק זה בהלכות נזקי ממון עוסק בנזקי שן ורגל המועדים מתחילתן, ולכן קשה לקבל את האוקימתא של המ"מ שבשור תם עסקינן. כדי ליישב את הקושיא מדוע חייבים השומרים והבעלים (בשומר חנם) בשמירה פחותה והרי שור מועד בשמירה פחותה סגי ליה, מזהה רא"ז את השמירה המעולה של הרמב"ם כ'שמירה הפחותה' של הגמרא, דהיינו דלת שיכולה לעמוד ברוח מצויה. זיהוי זה מסתמך מחד על כך שמונחים אלו שבגמרא אינם מוזכרים במשניות, ומאידך על השוואה למופעים נוספים של מונח זה במשנה תורה, שאף בהם מתפרש מונח זה בצורה כזו.

במועד, נחשכת קושיא זו, ועמדו על כך בילקוט שנו"ס (אם כי רא"ז עצמו לא התייחס לכך). אמנם יש להעיר על דבריהם שעדיין לא פלטנו מהקושיא התחבירית הנובעת מהמילה 'אפילו', שהרי מקרה זה שהמיתה את האדם אינו מחודש יותר מאשר מקרה של נזק אחר שהשור עשה.

השלכה חשובה שיש לשיטתו של רא"ז היא הבנת המילים 'ואפילו המיתה את האדם' שהוסיף הרמב"ם בתשובה. הקושי שעולה לאוקימתא של המ"מ, מפני מה מתחייבים הבעלים כשהמיתה את האדם, והרי שור תם פטור מכופר, נחסך כאשר מעמידים בשור מועד. אכן הערנו על כך שהקושי התחבירי במילה 'אפילו' עדיין לא נפתר.

הבעיה שמתעוררת לפי הגדרה זו של שמירה מעולה היא כיצד תתפרש השמירה הפחותה שבהמשך ההלכה. אם השמירה המעולה של הרמב"ם מזהה כשמירה הפחותה של הגמרא הרי שהשמירה הפחותה של הרמב"ם היא שמירה גרועה לגמרי, דהיינו דלת שאינה יכולה לעמוד אף ברוח מצויה, ואם כן קשה מדוע פטר הרמב"ם את השומר חנם, והרי פשיעה היא. לפתרון בעיה זו מציע רא"ז דרגת ביניים בין הפשיעה עליה חייב שומר חנם ובין דלת העומדת ברוח מצויה. דרגה זו היא שמירה 'כדנטרי אינשי' שעל פי שיטת הרמב"ן אמנם מוגדרת כפשיעה אך שומר חנם פטור עליה, כי לא ירד אלא לשמירה באופן ששומרים הבעלים את שורם. זוהי אם כן השמירה הפחותה של הרמב"ם ששומר חנם פטור עליה, שכן סברת הפטור שהזכיר לעיל הרמב"ן חלה אף כלפי הניזק.

בשולי הדברים הערנו את הנראה לענ"ד, כי אמנם פירוש זה מצטיין הן במקוריותו והן בבדיקה רחבה ויסודית של המונחים הנידונים לכל רוחבו של משנה תורה, ובעיקר בכך שהוא כמעט היחידי המיישב את הרמב"ם ללא צורך באוקימתא של המ"מ, אלא שעדיין לא נמלט הוא מהדוחק העולה מהשוואת הלכה זו לסוגיית הגמרא המהווה לה מקור (ב"ק, מה ע"א). השוואה זו מלמדת שהרמב"ם עקב בדיוקנות אחר מהלך הסוגיא והתאים את הדינים של השומרים למקרים המופיעים בה בנאמנות מוחלטת למהלך הסוגיא, כך שקשה להניח שבהזכירו את המקרים שבה, שמירה פחותה ושמירה מעולה, התכוון הוא למקרים שונים.

חלק שלישי: יחס ההלכה ברמב"ם לסוגיית הגמרא

הדיון בשני החלקים הראשונים התמקד במה שחייב הרמב"ם את הבעלים כשמירה מעולה. תשובתו של הרמב"ם העבירה את החיוב לשמירה פחותה. את ההסבר לכך שהבעלים חייבים בשמירה פחותה הסברנו על פי דברי הלחם משנה, ואף הבאנו את הסברו המחודש של רא"ז.

לא התייחסנו עדיין, ואף לא מצאנו התייחסות בשיטות הנ"ל, למקור ממנו שאב הרמב"ם את דבריו, ולא מקרה הוא. אמנם, מקורה של הלכה זו ברמב"ם מצוי בסוגיית הגמרא, בבא קמא, מה ע"א, אלא ששם לא הוזכר כלל חיובם של הבעלים, לא בשומר חנם וקל וחומר שלא בשאר שומרים, שהרי הם עצמם חייבים. אכן, השוואה של ההלכה ברמב"ם לסוגיא מעלה בעיה נוספת בדברי הרמב"ם. הבעיה היא לא בזה שחייב הרמב"ם את הבעלים אלא בפטור שהוא נתן לשומר חנם. אמנם הפטור לכאורה מפורש שם בבביתא, אלא שמפשטות הסוגיא, ומפירושה של חלק מהראשונים, עולה כי הפטור של השומר חנם הוא כלפי הבעלים, ואילו הרמב"ם כתב כאן את הפטור ביחס לניזק. כפי שנראה להלן, ליישוב דברי הרמב"ם בנקודה זו השלכות מפתיעות על קביעתו של הנוסח בעניין מיקומם של המילים 'והבעלים חייבים'. לצורך הדיון נציע באופן מסודר את הסוגיא.

א. הצעת הסוגיא

שנינו במשנה (ב"ק, מד ע"ב):

מסרו לשומר חנם זלשואל¹²⁰ לנושא שכר זלשוכר נכנסו¹²¹ תחת הבעלים¹²² מועד משלם נזק שלם ותם משלם חצי נזק¹²³

ובגמרא (שם, מה ע"א):

תנו רבנן ארבעה נכנסו תחת הבעלים זאלו הן¹²⁴ שומר חנם זלשואל נושא שכר זלשוכר הרגו תמין נהרגין זפטורין מן הכופר מועדין נהרגין זמשלמין את הכופר זחייבין להחזיר דמי שזר לבעליו חוץ משומר חנם אמרי¹²⁵ היכי דמי אי דנטריה¹²⁶ אפילו כולוהו נמי ליפטרו¹²⁷ זאי דלא נטריה אפילו שומר חנם ניחייב¹²⁸ אמרי הכא במאי עסקינן דנטריה שמירה פחותה זלא נטריה שמירה מעולה שומר חנם כלתה לו¹²⁹ שמירתו הנך לא כלתה שמירתו אמרי¹³⁰ כמאן אי כרבי מאיר¹³¹ דאמר שוכר כשומר חנם דמי¹³² ליתני¹³³ חוץ משומר חנם זלשוכר זאי כרבי מאיר דאמר שוכר כנושא שכר דמי¹³⁴ ניתני¹³⁵ חוץ משומר חנם

¹²⁰ ולשואל - בכת"י רומא: 'והשואל', וכן לקמן: 'והשוכר'.

¹²¹ נכנסו - בכת"י פלורנץ ורומא: 'כולן נכנסו', כלשון המשנה לקמן, נו ע"ב.

¹²² בכל כתבי היד, בירושלמי וברי"ף נוסף כאן: 'ויצא (בכת"י פלורנץ: 'ואם יצא') והזיק', וכן הוא במשניות דפוס נאפולי.

¹²³ 'מועד ... נזק' - בכת"י רומא הסדר הפוך: 'יתם משלם חצי נזק ומועד משלם נזק שלם'.

¹²⁴ זאלו הן - ליתא בכת"י מינכן.

¹²⁵ אמרי - ליתא בכת"י פלורנץ.

¹²⁶ דנטריה - בכת"י המבורג בכל הסוגיא לשון רבים: 'דנטרוה .. דלא נטרוה'.

¹²⁷ ליפטרו - בכת"י מינכן: 'ניפטרי', ובהמבורג ופלורנץ: 'ניפטרו', וברומא: 'ליפטרי'.

¹²⁸ ניחייב - בכ"י המבורג ורומא: 'נמי ליחייב'.

¹²⁹ לו - ליתא בכת"י מינכן ורומא.

¹³⁰ אמרי - ליתא בכת"י רומא.

¹³¹ כרבי מאיר - בכת"י מינכן והמבורג: 'רבי מאיר', וכן לקמן: 'ר"י'.

¹³² דאמר ... דמי - בכת"י המבורג ליתא, וכן להלן בשיטת ר"י.

¹³³ דאמר ... ליתני - בכת"י פלורנץ: 'האמר ... וניתני'.

זכולן במועדין פטורין לענין כופר¹³⁶ אמר רב הונא בר חיננא¹³⁷ הא מגי ר"א¹³⁸ היא דאמר אין לו שמירה אלא סכין ולענין שזכר סבר לז' כר"י דאמר שזכר כנושא שכר דמי¹³⁹ אביי אמר לעולם כר¹⁴⁰ מאיר זכדמחליף רבה בר אבזה ותני שזכר כיצד משלם ר"מ אומר כשומר שכר רבי יהודה אומר כשומר חנם

הסוגיא מורכבת מארבעה שלבים :

- א. הצגת הברייתא
- ב. הסקה (מתוך החילוק שבסיפא בין שומר חנם לשאר שומרים) שהנדון בברייתא הוא ששמירה פחותה
- ג. חוסר התאמה (הנובע מהמסקנה שבשלב ב) בין שני דינים בברייתא
- ד. יישוב חוסר ההתאמה בשני דרכים

לאחר שמציגה הגמרא את הברייתא (שלב א) היא מנסה להבין (שלב ב) את פשר החילוק שבסיפא בין שומר חנם לשאר שומרים. הגמרא מסיקה כי המדובר הוא ששמירה השומרים שמירה פחותה, ולכן פטור השומר חנם, שכלתה לו שמירתו. מכאן מתעורר חוסר התאמה (שלב ג) בין שני דינים בברייתא: הדין האומר שעל מועדים משלמים את הכופר המתאים לשיטת רבי מאיר (המחייב על מועד בשמירה פחותה), מול הדין שרק שומר חנם פטור לשלם לבעלים המתאים לשיטת רבי יהודה בלבד (המשווה את דינו של השוכר לשומר שכר). ביישוב הדבר (שלב ד) קובע רב הונא בר חיננא כי הברייתא היא אליבא דרבי אליעזר, הסובר כרבי מאיר בחדא, וכרבי יהודה בחדא, ואילו אביי מחליף את השיטות במחלוקת על דין השוכר, וממילא הברייתא היא אליבא דרבי מאיר.

ב. ניתוח הסוגיא על פי שיטת רש"י ודעימיה

העולה מן הברייתא על פי סוגיית הגמרא הוא כי במקרה של שמירה פחותה, בו עוסקת הברייתא, יש לבחון את דין השומרים משני פנים. הפן האחד הוא דין השומרים כלפי הניזק, והשני הוא דין השומרים כלפי הבעלים במקרה שהשור המזיק נהרג בידי ב"ד. בנוגע לפן הראשון עולה לכאורה מתחילת הברייתא כי דין השומרים כדין הבעלים לכל דבר. אמנם בדין הבעלים עצמם נחלקו רבי מאיר ורבי יהודה, והברייתא היא אליבא דרבי מאיר שבשמירה פחותה חייבים אף על נזקי המועד. בנוגע לפן השני עולה מהסיפא של הברייתא כי יש חילוק בין שומר חנם שכלתה לו שמירתו ופטור, לשאר השומרים שחייבים להחזיר דמי שור לבעליו.

פרשנות זו, שדברי הברייתא 'חוץ משומר חנם' חלים על הדין שבסיפא בלבד 'וחייבין להחזיר דמי שור לבעליו', ואילו בנוגע לחיוב השומרים כלפי הניזק אף שומר חנם חייב בשמירה פחותה, פרשנות זו נובעת מתחילת דברי הברייתא 'ארבעה נכנסו תחת הבעלים שומר חנם וכו''. אילו אף

¹³⁴ בכת"י פלורנץ נוסף כאן: 'והאמר מועד בשמירה פחותה סגי ליה'.

¹³⁵ ניתני וכו' – בכת"י רומא 'ניתני וכולן במועד פטור לענין כופר' ונמחק (חוץ מיכופר) והוגה: [אמאי משלם] כופר.

¹³⁶ במועדין ... כופר – בכת"י המבורג: 'במועד לענין כופר פטורין, ובפלורנץ: 'במועד פטורין משלם לענין כופר'.

¹³⁷ חיננא – 'חיננא'.

¹³⁸ ר"א – בכל הסוגיא בכתבי היד ובדפוסים הראשונים: 'ר' אליעזר', אך כאן מופיע 'ר' אלעזר' בכת"י מינכן, ובדפוסים שונצינו פיזרו וונציא, ובדק"ס העריך שדווקא זה הוא הנוסח הנכון, שנחלקו ר"מ, ר"י ור' אלעזר בן שמוע חברים, וכן הוא 'אלעזר' בדפוס סאלוניקי של הילקוט, משפטים, רמז ש"מ, ועיין לעיל בפרק השני בשיטת ר"א, שם הבאנו את הסוגיא מדף נה ע"ב, שאף שם יש חילופי נוסחאות בשם זה, אך שם יש לבעל דק"ס השערה אחרת, עיי"ש. וראה במדור שינויי נוסחאות שבספר המפתח, בבא קמא, מה ע"ב, אריכות גדולה בעניין זה.

¹³⁹ דאמר ... דמי - ליתא בכת"י מינכן ורומא.

¹⁴⁰ כר' מאיר - בכל כת"י: 'ר' מאיר'.

מהחייב כלפי הניזק היה פטור השומר חנם הרי שהוא איננו נכנס תחת הבעלים, ושוב אין כאן 'ארבעה'.

לכאורה, היה ניתן לערער על ההנמקה לפרשנות זו ולטעון שהרישא של הברייתא המחייבת את כל ארבעת השומרים בחיובים כלפי הניזק אינה עוסקת בשמירה פחותה, אלא בחוסר שמירה, ולכן ארבעתם חייבים. תירוץ הגמרא 'הכא במאי עסקינן דנטריה שמירה פחותה וכו'' אינו חל לפי זה אלא על הסיפא אותה הוא בא ליישב עקב החלוקה שהיא יוצרת בין שומר חנם לשאר שומרים. תחילת הברייתא אם כן, עד המילים 'ופטורין מן הכופר', עוסקת בחוסר שמירה, והמשכה 'וחייבין להחזיר וכו'' עוסק בשמירה פחותה.

אלא שאפשרות זו אינה מתיישבת עם מהלך הסוגיא כפי שיבואר. בשלב ג הגמרא קובעת כי הרישא של הברייתא 'מועדן נהרגין ומשלמין את הכופר' אינה אליבא דרבי יהודה הפוטר מועדן בשמירה פחותה, הרי שהגמרא הבינה שהתירוץ 'הכא במאי עסקינן' חל לא רק על הסיפא של הברייתא (ואז הרישא היתה מתיישבת עם רבי יהודה), אלא גם על הרישא. על כרחינו כי הרישא המחייבת שומר חנם מלמדת כי כלפי הניזק גם שומר חנם חייב בשמירה פחותה.¹⁴¹

נראה שזהו ההסבר לשיטת רש"י בסוף ד"ה 'כלתה ליה שמירתו':

דאין עליו להתחזק בשמירתו ודי בכך ולא פשיעה היא הלכך לגבי בעלים פטור

מדמי שור דהא סגי ליה בשמירה פחותה ובעי כפרה¹⁴²

ביאור הדברים, שה'חוץ משומר חנם' שבסיפא פוטר אותו רק מחיובו כלפי הבעלים אך לא מתשלום הכופר לניזק. ועוד יותר מפורש בפסקי הרי"ד (עמ' מ'):

לא צריכא דנטור שמירה מעולה, שומר חנם (לא) כלאי שמירתו הנך לא כלאי שמירתיהו. פי' ודוקא מלשלם דמי שור (מלשלם דמי שור) לבעלים פטור, אבל בנזקין דעלמי מחייב דלא הוה ליה לקבולי עילוייה נטירותא דידיה, וזכי נמי תני ברישא ארבעה נכנסו תחת הבעלים ולא פטר שומר חנם אלא מלחזיר דמי שור לבעלין¹⁴³

וכן בתוספות תלמידי רבינו פרץ (עמ' קנו):

¹⁴¹ אמנם, ניתן להציע 'קו גבול' שונה בתוך הברייתא המפריד בין החוסר שמירה לשמירה הפחותה, דהיינו אחר המילים 'נושא שכר והשוכר', כך שהחל מהמילים 'הרגו מועדין' עוסקת הברייתא בשמירה פחותה. לפי זה לא תקשה הקושיא הנ"ל ממהלך הסוגיא, וראה להלן שהעלנו אפשרות זו בשיטת הנמוקי יוסף.

¹⁴² סגנון זה של רש"י מסורבל במקצת, ובספר שינויי נוסחאות מהדורת הר"ש פרנקל ציינו שבכל כתבי היד של רש"י לאחר המילים 'פטור מדמי שור' הנוסח הוא: 'אבל כופר משלם (ובשני כת"י נוסף כאן: האי שומר חנם כי היכי דתהוי ליה כפרה) דהא לא סגי ליה בשמירה פחותה ובעי כפרה'. מכל מקום חידושו של רש"י לגבי חיוב השומר חנם בכופר בולט עוד יותר לפי נוסח זה. על פי נוסח זה נדחית גם האפשרות שהעלה בספר 'פרי האדמה' שרש"י לא נתכוון לתשלומי כופר אלא שאיסורא מיהא איכא ובעי כפרה. וראה באוצר מפרשי התלמוד הערה 65 'שדחו אפשרות זו וראייתם מרש"י בע"ב ד"ה ר"א היא (וכן כתבו בספר המפתח על רש"י ד"ה כלתה), ולענ"ד ראייה זו אין לה הכרח, שכן יתכן לומר שכוונתו שם לשאר שומרים. מכל מקום כבר כתבו שם שביהשלמה פירש ברש"י שחייב בכופר ממש.

¹⁴³ כאן מפורש שה'חוץ משומר חנם' לא זו בלבד שאינו חל על הכופר אלא הוא הדין לשאר תשלומי נזיקין, שפטור השומר חנם מחיובים אלו כלפי הניזק. נקודה זו אינה מפורשת ברש"י, ויש מהאחרונים [האור שמח (על הרמב"ם כאן) והחזון איש (ב"ק, ז: ז), ושם ביאור לפשר החילוק], שניהם בתורת אפשרות, וראה עוד להלן דיון בדבריהם. בספר אבי עזרי (נזקי ממון, א: א) כתב בפשיטות לפרש כך ברש"י, ואף ביאר שם את פשר החילוק], שרצו לתלות בדבריו שאמנם בכופר חייב אך בשאר תשלומי נזיקין פטור. ואמנם שיטה כזו הביא המאירי (עמ' 138) בשם 'קצת חכמי הדורות שלפנינו' (ומה שציין שם המהדיר לספר ההשלמה קשה שהרי משמע מדבריו שחייב אף בשאר תשלומין לניזק), וסיים 'ואין דבריהן נראין'. ובאור שמח כתב על חילוק זה 'אכן לחלק בין כופר לתשלומין הוא אצלי מילתא דתמיהה', ועל פי זה כללנו בפנים את שיטת רש"י עם שיטת הפסקי ר"ד וההשלמה.

אבל השתא קמ"ל דאף שזומר חנם שכלתה שמירתו לגבי בעלים כששמרו שמירה פחותה, מ"מ חייב בכופר משום דנכנס תחת הבעלים

אמנם בספר 'ההשלמה' העלה קושיא על תפיסה זו מהסוגיא בדף מה ע"ב שם אומרת הגמרא:

א"ר אלעזר מסר שזרו לשומר חנם¹⁴⁴ הזיק חייב הזק פטור אמרי היכי דמי אי דקביל עליה שמירת נזקין אפילו הזק נמי לחייב ואי דלא קביל עליה שמירת נזקין אפילו הזיק נמי ליפטור אמר רבא¹⁴⁵ לעולם שקיבל עליו שמירת נזקין וזכא במאי עסקינן¹⁴⁶ כגון¹⁴⁷ שחכיר בו שהוא נגחן וסתמא דמילתא דלא אזיל איהו ומזיק¹⁴⁸ אחריני קביל עליה דאתי אחריני ומזקי ליה לדידיה לא¹⁴⁹ אסיק אדעתיה¹⁵⁰

הקושיא העולה מסוגיא זו היא: אם נכון הוא שיש הבדל בין חיובו של שומר חנם כלפי הבעלים שבו הוא פטור אם שמר שמירה פחותה, לבין חיובו כלפי הניזק, בו הוא חייב אם שמר שמירה פחותה, מדוע לא העמידה הגמרא את דברי רבי אלעזר בשומר חנם ששמר שמירה פחותה, ולכן 'הזיק חייב הזק פטור אחד תם ואחד מועד ששמר שמירה פחותה פטור!' וזה לשונו של 'ההשלמה' (עמ' כב):

ומסתברא דאפילו שומר חנם דלא מחייב אלא בפשיעה הני מילי לאזוקי אבל לאזוקי נכנס תחת הבעלים לגמרי וכי היכי דבעלים לא סגי תם בשמירה פחותה דלגמרי נכנס תחת הבעלים ואי קשיא לך אם כן הא דאמר ר' אלעזר מסר שזרו לשומר (חנם)¹⁵¹ והזיק חייב הזק פטור ופרכינן עלה היכי דמי ... ואמאי לא שני ליה כגון שמסרו לשומר חנם ועבד ביה שמירה פחותה ולפיכך הזק פטור הזיק חייב מדלא שני הכי שמע מינה שומר חנם בשמירה פחותה סגי לה אפילו לאזוקי לאחרניא איכא למימר האי דלא שני הכי משום דר' אלעזר מסרו לשומר קאמר לא שנא

¹⁴⁴ חנם - בכת"י המבורג ליתא, וכפי שהעיר המהדיר של ספר ההשלמה יש לומר שאף בעל ההשלמה לא גרס את מילה, והעיר שנוסח זה נמצא גם בתלמידי רבינו פרץ המובאים בשיטה מקובצת (עמ' שנג, ד"ה אמר ר' אלעזר, אמנם בתוספות תלמידי ר"פ הנמצאים בדינו, עמ' קנו ד"ה אמר ר"א, דווקא מופיע: 'מסר שזרו לשומר חנם'). גם באור זרוע (עמ' 32 ד"ה אמר ר"א) כתב: 'רבינו תם לא גריס שומר חנם אלא שומר סתמא מה לי שומר חנם מה לי שומר שכר'. כאמור, גם בדקדוקי סופרים (אות ד'), ישנה עדות לנוסח זה בכת"י המבורג, והעיר לספר תורת חיים. האחרון (עמ' יז) אמנם אינו מוסר על קיומה של נוסח זה, אך מציין שמבחינה עניינית אין לחלק בין שומר חנם לשאר השומרים, ומעיר שאף הרמב"ם (נזקי ממון ד: ז) והטור (שצ"ו) לא חילקו, ולכן הוא אומר כי 'שומר ראשון דארבעה שומרין נקט והוא הדין לשומר שכר ... מהאי טעמא שאר שומרין נמי פטורין'. לפי זה גם בדברי בעל ההשלמה אין להכריח שלא גרס את המילה 'חנם'. מכל מקום נראה שפשוט יותר לומר שנוסח ההשלמה, הרמב"ם והטור היה כפי שמצינו בעדי הנוסח הנ"ל ללא 'חנם' (אמנם בב"י שם כתב כתורת חיים, וכ"כ שם הפרישה). ובספר שינויי נוסחאות הביאו שבכת"י מאדריד (אסקוריאל) הנוסחה היא: 'לשומר חנם או לשומר שכר', וכן איתא ברא"ש פ"ה סימן ד', והעיר על כך בפילפולא חריפתא שם אות ק.

¹⁴⁵ בכת"י מינכן: 'רבה', ועיין בדק"ס (אות ד), שאף בדפוס שונצינו כך הוא, אלא שבדפוס וונציה קיצרו ל'רב', ואח"כ נפשט ל'רבא'. ובכת"י רומא: 'רב הונא'.

¹⁴⁶ לעולם ... עסקינן - בכת"י מינכן פלורנץ והמבורג: 'הביעי'.

¹⁴⁷ כגון - ליתא בכת"י רומא.

¹⁴⁸ איהו ומזיק - בכת"י המבורג: 'מזיק'

¹⁴⁹ דאתי ... לא - בכת"י המבורג: 'דאתו אחריני מזקי ליה לא', ובכת"י רומא: 'דלא אתי (ובספר שינויי נוסחאות שיערו שאולי הוא שיבוש מתיבת 'דליתו') אחריני ומזקי ליה לא קביל עליה ולא'.

¹⁵⁰ בכת"י פלורנץ נוסף כאן: 'דליקבל עילויה'.

¹⁵¹ כבר העיר המהדיר ר' יהודה לובעצקי ב'יתורת ההשלמה' שלו (אות כ) שטעות סופר של המעתיק כאן, ומוכרחים לומר שנוסחת בעל ההשלמה היתה 'לשומר' סתם, אחרת לא יובן תירוצו הראשון לקמן. וראה לעיל בהערה .

שומר חנם ולא שגא שומר שכר ועוד דלא בעי לאוקמי מילתא דר' אלעזר [דלא] כר' אליעזר בן יעקב דאמר אחד תם [ואחד] מועד ששמרו שמירה פחותה פטור ... ויש ראייה (לדבריו) [לדברינו]¹⁵² ממה שאמרו בגמרא תנו רבנן ארבעה נכנסו תחת הבעלים ... הכא במאי עסקינן כגון דנטריה שמירה פחותה כלתה ליה ולא נטריה שמירה מעולה הנך לא כלתה שמירתן שומר חנם (כלתה ליה) שמירתו ולפיכך פטור מלהחזיר דמי שזר לבעליו אבל בכופר חייב אע"ג דנטריה שמירה פחותה וכן פירש רבינו שלמה ז"ל אלמא לאזוקי אחרינא נכנס תחת הבעלים וחייב מיהו איכא לדחוקי דכי קאמר חוץ משומר חנם אכופר נמי קאי ופטור מן הכופר

היוצא משיטות הראשונים הנ"ל שפטור השומר חנם בשמירה פחותה שכתוב בברייתא מתייחס רק לחיוב כלפי הבעלים, אך בחיוב כלפי הניזק מתחייב השומר חנם כיוון שהוא נכנס תחת הבעלים.

מתוך כך עולה הקושיא על הרמב"ם המובאת בתחילת חלק זה. בהלכה זו הרמב"ם כלל לא עוסק בחיוב השומרים כלפי הבעלים אלא רק בחיוב השומרים כלפי הניזק, ולמרות זאת הוא פוטר את השומר חנם ששמר שמירה פחותה. עולה מכאן לכאורה, שהוא פירש את דברי הברייתא 'חוץ משומר חנם' כמוסבים על הפטור מהתשלומים לניזק (או לפחות גם על תשלומים אלו). ולפי דברינו לעיל קשה איך יפרנס הרמב"ם את תחילת הברייתא 'ארבעה נכנסו תחת הבעלים וכו'.' שתי אפשרויות עקרוניות יש ביישוב דברי הרמב"ם. האפשרות הראשונה היא לומר שאת הברייתא פירש הרמב"ם כרש"י וסיעתו, ויש לחלק בין הברייתא לבין דבריו בהלכה. אפשרות שניה היא שהרמב"ם אכן פירש את הברייתא בצורה שונה משיטת רש"י, ולשיטתו ה'חוץ משומר חנם' חל גם (או רק) על החיוב לניזק. האפשרות השניה קיימת בשיטות הראשונים בסוגיא, ולכן נפתח בה. לאחר מכן נציג את האפשרות הראשונה אותה מעלים האחרונים.

ג. יישוב הרמב"ם על פי שיטות הראשונים האחרים בסוגיא

ג. 1. שיטת הנמוקי יוסף¹⁵³

את האפשרות הראשונה, כלומר את הפירוש השונה בברייתא (אם כי ללא הזכרת הרמב"ם), מצינו בנימוקי יוסף (יט ע"ב – כ ע"א בדפי הרי"ף)¹⁵⁴:

נכנסו תחת הבעלים בדלא עבדי שמירה כלל קא מיירי ומשום הכי פסק ותני נכנסו תחת הבעלים דאי אפשר לומר דמחייבי בשמירת נזקין כבעלים שחרי תם לכולי עלמא לא סגינא ליה בשמירה פחותה ושומר חנם לא אישתעבד להו לבעלים אלא לשמירה פחותה ואז כלתה שמירתו אם כן בעל השור שמסרו למי שאינו מחוייב לשמרו שמירה מעולה איהו דפשע ומשלם אלא מאי נכנסו תחת הבעלים דאי פשעו ביה ויצא וזחיק מחייבי בנזקין כבעלים

¹⁵² תחילת דברי ההשלמה (דף כא ע"ב) אינם מוסבים על סוגייתנו אלא על המשנה בדף מד ע"ב. לכן רק לאחר שהציג את שיטתו הוא מביא ראייה מסוגייתנו. מכל מקום לא מבואר בדבריו במפורש מהי אותה ראייה. ומסתבר לומר שכוונתו שה'חוץ' מתפרש באופן פשוט כחל רק על החיוב להחזיר דמי שור לבעלים וכדברינו לעיל. כך גם נראה מלשונו בהמשך: 'מיהו איכא לדחוקי דכי קאמר חוץ משומר חנם אכופר נמי קאי'. וכבר כתבנו לעיל שאפשרות זו האחרונה קשה מראש הברייתא שארבעה נכנסו תחת הבעלים. וראה עוד להלן בנקודה זו בקשר לדברי הנמוקי יוסף.

¹⁵³ הקדמנו להביא את הנמוקי יוסף למרות, שכפי שנראה להלן, כבר התוסי' ורמב"ן פירשו כך בסוגיא, מפני שהנמוקי יוסף נגע גם בפרשנות הרישא של הברייתא, ויישבה לשיטתם.

¹⁵⁴ בספר הלכה למשה (על הרמב"ם, נזקי ממון ד: ד) הביא את הדברים דלהלן בשם הרי"ן, ועיין על חילופים אלו: שפיגל, יעקב ש', 'ספר נמוקי יוסף לר' יוסף חביבאי', עמ' 129 הערה 72, ויש להוסיף מקום זה לדוגמאות שהביא שם.

שתי נקודות נתחדשו בדבריו, הסברא ופרשנות הברייתא. יסוד דבריו בסברא, שאין לחלק בין חיובי השומרים כלפי הבעלים לחיוביהם כלפי הניזק, וכיוון ששומר חנם לא השתעבד לבעלים אלא לשמירה פחותה אי אפשר לחייבו על כך שלא שמר שמירה מעולה גם אם החיוב הוא כלפי הניזק, כיוון שאין אחריותו של השומר חנם אלא על שמירה פחותה. הפער בין אחריות השומר לבין האחריות הנחוצה מבחינת דיני נזיקין פער זה מוטל על הבעלים שמסר שורו לשומר חנם.¹⁵⁵ משול הוא השומר במקרה זה לדלת שאינה יכולה לעמוד ברוח שאינה מצויה, שבמקרה שנפרצה, אין לבוא בטענות אל הדלת כמובן אלא אל הבעלים ששמר בדלת כזו. לפי זה מוכרחים לפרש את ה'חוץ משומר חנם' כמוסב גם על תשלומי הכופר לניזק.¹⁵⁶ אין הנמוקי יוסף מתעלם מהקושי שמתעורר בעקבות כך בברייתא, ומתוך כך הוא בא לפירוש חדש בברייתא, המעמיד את תחילתה 'ארבעה נכנסו תחת הבעלים' במקרה שלא שמרו השומרים כלל, שאז גם שומר חנם חייב. לא נפטרו בכך מן הקושיא שעלתה בראש דבריו, שמוכח ממהלך הגמרא שהמשפט הבא בברייתא 'הרגו תמין נהרגין ופטורין מן הכופר מועדין נהרגין ומשלמין את הכופר' מתפרש בשמירה פחותה דווקא, ורק משום כך העמידה אותו הגמ' רק אליבא דרבי מאיר. על כרחינו, מוכרחים להפריד, לפי הנמוקי יוסף, בין ראש הברייתא: 'ארבעה נכנסו תחת הבעלים שומר חנם והשואל נושא שכר והשוכר' לבין המשכה: 'הרגו תמין נהרגין וכו''. הפרדה זו אינה נראית כפשטות הברייתא.¹⁵⁷ אמנם לא התייחס הנמוקי יוסף להלכה ברמב"ם, אך קביעתו שאין לחלק בין חיובי השומר כלפי הבעלים לחיוביו כלפי הניזק יכולה לשמש הסבר לפסיקתו של הרמב"ם ששומר חנם ששמר שמירה פחותה פטור מתשלומים לניזק.

ג.2. שיטת התוספות

נראה שכך גם יש לפרש את שיטת התוס'. אמנם היה מקום לפרש שהם סוברים כרש"י שהרי בד"ה 'חוץ משומר חנם' כתבו: 'הוא הדין דהוה מצי למיתני כולן פטורין בשמרו שמירה מעולה חוץ משואל דחייב באונסין',¹⁵⁸ והנה, אם הנדון של המילים 'חוץ משומר חנם' היה החיוב לניזק (הכופר) הרי שאם הברייתא היתה עוסקת בשמירה מעולה גם השואל היה פטור כמפורש בתוס' הבא (ד"ה 'אפילו') שגם שואל פטור מכופר בשמירה מעולה, ומדוע כתבו כאן תוס' 'חוץ משואל שחייב באונסין'? מוכרח לכאורה בכוונתם לנדון של החיוב כלפי הבעלים ('וחייבין להחזיר דמי שור לבעליו') שעליו אומרת הברייתא 'חוץ משומר חנם', ועל כך אומר תוס' שאם הברייתא היתה עוסקת בשמירה מעולה כולן היו פטורים מחיוב זה חוץ משואל שחייב באונסין. עלה בידינו לכאורה שגם תוס' מפרשים כרש"י שסיום הברייתא 'חוץ משומר חנם' חל רק על המילים שלפניו כן 'וחייבין להחזיר דמי שור לבעליו'.

אלא שניתן לדחות ולומר שתוס' הבינו שהברייתא עוסקת בשני החיובים, ולכן אם היה מדובר בשמירה מעולה והברייתא היתה פוטרת את כולם משני החיובים, עדיין צריכה הברייתא ל'חוץ משואל' שכן הוא חייב כלפי הבעלים. ואכן כך נראה מלשונו של תוד"ה 'אפילו', שעל מילות

¹⁵⁵ יסוד זה הזכרנו בפרק הקודם בתוך הסברו של רא"ז. אמנם יש לציין שרא"ז השתמש ביסוד זה כדי להסביר שאף שומר חנם ששמר 'כדנטרי אינשי', דהיינו שמירה גרועה יותר משמירה פחותה, אף הוא פטור כלפי הניזק, והבעלים הם שחייבים. אמנם הנמוקי יוסף משתמש בכך לומר ששומר חנם ששמר שמירה פחותה, שעל כך אומרת הגמרא שכלתה לו שמירתו אותו פטרה הגמרא גם מחיובו כלפי הניזק שסוף סוף כלתה לו שמירתו (שהרי בנמוקי יוסף מוכרחים לפרש שהשמירה פחותה היא היא השמירה הפחותה הקלאסית שבגמרא, שהרי הוא כותב במפורש שמדובר בשור תם ולכן שאר השומרים חייבים ששמירה פחותה לא סגי ליה), ואיני בטוח שניתן להוכיח מדבריו גם את חידושו של רא"ז. אף הסברא שהביא שם רא"ז שיעל בעידנא דעיילי אינשי נחשב שאינו שומר כלל בשעה זו, ולכן פטור גם כלפי הניזק, סברא זו לא תפרנס כפי הנראה את המקרה של הנמוקי יוסף.

¹⁵⁶ אמנם לנקודה זו בפרשנות הברייתא אין הנמוקי יוסף מתייחס במפורש, אך הדבר מוכרח על פי פירושו.

¹⁵⁷ וראה בחזו"א סימן ז' ס"ק ז' ששלל הפרדה בנקודה אחרת בין שני חלקים אלו בברייתא.

¹⁵⁸ וכ"כ בתוספות תלמידי ר"ת ורבינו אליעזר (עמ' רכא).

הגמרא 'אפילו כולחו נמי ליפטרו' הוסיף: 'ושואל גופיה נהי דחייב לשלם דמי שור לבעלים מכל מקום כופר אינו משלם'. מלשונו ('נהי .. מכל מקום') משתמע שאינו בא רק להשמיענו דיני שואל, מה גם שאין דרך התוס' בכך, אלא שבא לענות על הקושי כיצד פוטרת הגמרא את כל השומרים בשמירה מעולה, והרי שואל חייב באונסים כלפי הבעלים, ועל כך הוא משיב כי מכל מקום כלפי הניזק הוא נפטר ועל כך אומרת הגמרא אפילו כולחו נמי וכו'. יוצא לפי זה שגם החוץ משומר חינם' שבברייתא מתייחס לחיוב כלפי הניזק, שהרי על משפט זה שואלת הגמרא 'היכי דמי', וברור שעל מה שחל החוץ משומר חינם' חל גם ה'אי דנטריה אפילו כולחו נמי ליפטרו'. אלא שלומר שתוס' מפרשים שהברייתא והגמרא עוסקות רק בחיוב כלפי הניזק גם זה לא ייתכן, שהרי בד"ה 'חוץ' כתבו שאם היה מדובר בברייתא בשמירה מעולה היתה הברייתא צריכה לכתוב 'חוץ משואל שחייב באונסים' והיינו חיוב כלפי הבעלים. על כרחינו שתוס' הבינו שהברייתא עוסקת בשני החיובים.

לפי כל זה היחס בין שני דבורי התוס' הנ"ל מתבהר, שהרי לכאורה היה ניתן לראות בהם סתירה: בד"ה 'חוץ' הם כתבו שאם הברייתא היתה עוסקת בשמירה מעולה ופוטרת את כולם, היא היתה צריכה להוציא את השואל שחייב באונסים, ובד"ה 'אפילו' על דברי הגמרא שאם הברייתא היתה עוסקת בשמירה מעולה היא היתה צריכה לפטור את כולם, הם מסבירים מדוע לא צריך לכתוב 'חוץ משואל'. לכאורה סתירה! אכן לפי דברינו הדברים מיושבים: תוס' מבינים שהברייתא בחוץ משומר חינם' אכן עוסקת בשני החיובים ומשניהם היא פוטרת את השומר חינם. מכאן שאם הברייתא היתה עוסקת בשמירה מעולה ופוטרת את כל השומרים משני החיובים¹⁵⁹ היא היתה צריכה להוציא את השואל ולומר שבאחד מן החיובים, זה שכלפי הבעלים, הוא חייב. אמנם בבואם לפרש את דברי הגמרא שמנמקת מדוע לא ניתן לפרש את הברייתא כפי שהיא לפנינו בשמירה מעולה משום שאז 'כולחו נמי ליפטרו', מסבירים התוס' שהגמרא מתייחסת לאחד מן החיובים, זה שכלפי הניזק, שממנו כל השומרים נפטרים ולא רק שומר חינם, וזה מספיק לשלול את האוקימתא הזו בברייתא. אין הכי נמי, שהגמרא היתה יכולה להמשיך ולשלול אוקימתא זו בנימוק שגם מהחיוב כלפי הניזק, חיוב הכופר, נפטר לא רק השומר חינם אלא גם השומר שכו והשואל, אלא שלצורך השלילה אין צורך בתוספת זו.

מכל מקום עלה בידינו שלא ניתן לפרש בתוס' כרש"י שה'חוץ' חל רק על החיוב לבעלים, שכן אז דברי הגמרא 'כולחו נמי ליפטרו' לא מתייחסים כלל לשואל, בניגוד לתוד"ה 'אפילו'. כמו כן לא ניתן לפרש בדבריהם את ההיפך, שה'חוץ' חל רק על החיוב לניזק כי אז גם שואל היה פטור בשמירה מעולה, בניגוד לתוד"ה 'חוץ', ומכאן שתוס' סוברים שהברייתא מתייחסת לשני החיובים, ומשניהם היא פוטרת את השומר חינם.

עוד למדנו מדברי התוס' על הקושי העולה מן הסוגיא לשיטת רש"י. המילה 'כולחו' בשאלת הגמרא 'אי דנטריה אפילו כולחו נמי ליפטרו' אם נפרש כרש"י שהפטור הוא כלפי הבעלים, המילה 'כולחו' לא תוכל לכלול גם את השואל שהרי הוא חייב כלפי הבעלים כמו שכתב רש"י בעצמו בד"ה 'כולחו נמי ליפטרו'. בעיה זו, היא כנראה שהובילה את בעלי התוס' לפרש שהפטור הוא גם כלפי הניזק כפי שנתבאר.¹⁶⁰

¹⁵⁹ נקודה זו, שתוס' כיוון שהברייתא תפטור את השומרין משני החיובים היא כפירושו של הבית דוד (בחידושו על אתר, עמ' עח) בתוס'. המהרש"א על אתר הבין את תוס' אחרת, שהפטור יהיה רק מהחיוב לבעלים אבל בכופר יישאר החיוב, ומתוך כך התקשה בדבריהם, ויישב בדוחק. אמנם כפירושו של הבית דוד מוכח בתוספות רבינו פרץ ד"ה אפילו כולחו.

¹⁶⁰ דווקא לגבי נקודה זו הרמב"ם פתר את הבעיה בתורה אחרת. מדבריו משמע, כך דייק הבית יוסף (שצ"ו) שאף השואל פטור גם כלפי הבעלים. דיוק זה נובע מדבריו בהלכה דידן הן על פי הנוסח הנדפס והן על פי הנוסח שבתשובה. ראה לעיל שהארכנו בכך בהערה בתחילת הפרק השני.

3.ג. שיטת הרמב"ן והרשב"א

פירוש דומה לתוס' בברייתא, אך מתוך זיקה לסוגיא רחוקה, מצינו ברשב"א בסוגייתנו¹⁶¹:
 ואוקימנא דשומר שמירה פחותה דהיינו שנעל בפניה דלת הראויה לעמוד ברוח
 מצויה, דשומר חנם פטור מחבל שחרי כלתה שמירתו וכל הנך חייבין בכל בין
 בכופר בין להחזיר שור לבעליו, ולא למימרא שאם שמר שמירה מעולה דהיינו
 שנעל בדלת הראויה לעמוד בפני כל רוח שיהיו שומר שכר והשוכר פטורין
 מלהשיב שור לבעליו, דאין שומר שכר והשוכר פטורין אפילו בשחקיפה חומה של
 ברזל עד שיהא יושב ומשמר וכדאמרין נמי בפרק הפועלים עד היכן שומר
 שכר חייב לשמור עד הייתי ביום אכלני חורב וקרח בלילה, וכן אמרו עד ותפול
 שבא ותקחם. וכבר כתבתיה בארוכה בפרק המפקיד גבי כספים אין להם שמירה
 אלא בקרקע. והכא כולחו פטורין דקאמר מן הכופר קאמר, ומשום הכי אוקמה
 בשמירה פחותה, דאי במעולה כולחו הנך נמי פטורין. וא"נ שמירה פחותה נקט
 משום רבותא דשומר חנם, שהיא פטור בכך מן הכל, דכלתה שמירתו:¹⁶²

פירושו השונה של הרשב"א לסוגיא כבר מצוי ברמב"ן בחידושו לבבא מציעא.¹⁶³ פירוש זה נעוץ
 ביסוד מחודש בדין שומר שכר. אם כי אין נושא זה מעיקר המאמר מכל מקום מפאת השלכותיו
 על פירוש סוגייתנו נזכיר כאן את עיקרי השיטות.¹⁶⁴ כידוע מהמשנה בב"מ (צג ע"א) דינו של שומר
 שכר שהוא נפטר ע"י שבועה מתשלום על השבורה ועל השבויה ועל המתה ומשלמין את האבידה
 ואת הגניבה. כלומר באונס הוא פטור ובגניבה ואבידה הוא חייב. אלא שהמושגים 'אונס' ו'גניבה
 ואבידה' אינם בהכרח סותרים זה את זה, כך שיכולה להיות אפשרות של גניבה ואבידה שנוצרת
 ע"י אונס, כגון שהשומר נתקף פתאום במחלה, או שהוא שמר שמירה מעולה ואעפ"כ הצליח הגנב
 לגנוב. ואמנם בליסטים מזוין מפורש במשנה ובגמרא (ב"מ, צג ע"ב) שהוא מוגדר כאונס וממילא
 פטור השומר שכר, אך נחלקו הראשונים מה יהיה הדין בסוגי אונס אחרים. שלוש שיטות מצינו
 בראשונים.¹⁶⁵ שיטת התוס' בב"מ (מב ע"א ד"ה אמר שמואל):

אך תמהזון גדול הוא למזה לא יחא אונס אם העמיק בקרקע ק' אמות דמאי ה"ל תו
 למיעבד או אם תקפתו שינה או חולי גדול ואיך יתכן שישום גניבה לא נמצא שתהא

¹⁶¹ מהדורת מוסד הרב קוק, עמ' רמו. הקדמנו את דבריו לדברי הרמב"ן, משום שהרמב"ן אינו בסוגייתנו
 אלא בב"מ, ראה להלן.

¹⁶² בבית יוסף (ח"ו"מ, רצ"ו) לאחר שהביא את דברי הרשב"א כתב 'ואין זה דעת הרמב"ם ורבינו וע"כ צריך
 לומר לדבריהם כמו שכתב הרב המגיד שיש לחלק שאף על פי שהשואל חייב באונסים הני מילי היכא
 דהוזקה הבהמה שהוא שואל עליה אבל לענין יצתה והזיקה בשמירה מעולה פטור שואל וכל שכן שומר
 שכר ושוכר ולענין הלכה נקטינן להקל על הנתבע כדברי הרמב"ם ורבינו והרב המגיד ז"ל.

¹⁶³ דף מב ע"א, וראה להלן שציטטנו מדבריו.

¹⁶⁴ וראה בהרחבה: אוצר מפרשי התלמוד, בבא מציעא ב, עמ' תתסב – תתסג, ובהערות שם. למרות האמור
 כי אין כאן מקומה של סוגיא זו, נציין כי אחת הראיות של הרמב"ן (עמ' רסו) עמדה ועומדת במרכזו של
 וויכוח על נוסח בירושלמי. המדובר הוא על ירושלמי שהרמב"ן מצטט ובו כתוב מפורש 'שמירה שנאמרה
 בשומר שכר אפי' הקיפוהו חומה של ברזל אין רואין אותו כאלו הוא שמר וכו'. גם הרשב"א בב"מ,
 והריטב"א (עמ' שנא) הזכירו את הירושלמי הנ"ל. אלא שהאחרונים (ביאור הגר"א, חו"מ, שג, סק"ד)
 העירו שהירושלמי אינו לפנינו, ומהדירי הרמב"ן והריטב"א העירו שבדפוסים החדשים בסוף המפקיד
 הובא קטע זה בירושלמי מהגהות מהר"ם די לוזאנו (וראה שם בדפוסים הערת המדפיסים בשם החיד"א
 על מקורו של הקטע). ואכן בעד נוסח ישיר של הירושלמי, כ"י אסקוריאל ירושלים תש"ס, עמ' 54,
 מובא קטע זה (ומשם הביאו קטע זה במהדורת הירושלמי של האקדמיה ללשון עברית). אף החוקרים
 ר"ש ליברמן, י' זוסמן ושי' אלבק דנו בקטע זה. וראה ביבליוגרפיה לכל אלה, בתוך דיון על גדר חיובו של
 שומר שכר, אצל: ד' הנשקה, משנה ראשונה בתלמודם של תנאים אחרונים, עמ' 39 – 43, ובהערה 154.

¹⁶⁵ חלוקה משולשת זו נמצאת בחידושי ר' עקיבא איגר, חו"מ, שו: ב. על שיטות נוספות בדין זה ראה אוצר
 מפרשי התלמוד שם.

אונס גמזר כליסטין מזויין ולרבה אית ליה בסוף הפועלים (לקמן דף צג:): דאי על בעידנא דעיילי אינשי פטור אי"כ תמצא גניבת אונס בשומר שכר ... ומ"מ אין סברא כלל שלא נמצא גניבת אונס שיפטר בה שומר שכר

אמנם התוס' בב"ק (נז ע"א ד"ה כגון) מביאים את דעת ר"י:

דכיון שחייב הכתוב שומר שכר בגניבה וסתם גניבה קרובה לאונס כדאמרין בהשואל (שם) סברא הוא דבכל ענין שתהיה הגניבה יתחייב מגזרת הכתוב אפילו באונס גמזר ואף על גב דבלסטים מזויין דהיינו שבוייה דקרא פטר בו הכתוב אף על פי שאין אונסו גדול יותר ודוחק

שתי שיטות, אם כן בבעלי התוס'. לתוס' בב"מ שומר שכר פטור מכל סוגי אונס, ואילו לתוס' בב"ק (דעת ר"י) שומר שכר פטור רק בליסטים מזויין, אלא שקבעו שם כי זה דוחק.¹⁶⁶ שיטה אמצעית יש ברמב"ן בחידושי לבבא מציעא, מב ע"א (עמ' רסב – רסז) המחייב שומר שכר על גניבת אונס כל עוד האונס קשור בחפץ הנשמר כגון שנתן כספים בקרקע ונגנבו, אך אונס שקשור בגוף השומר כגון ש'קפץ עליו חולי או אירעו אונס אחר בגופו באונסין כגון אלו מודה הרמב"ן שהוא פטור.

דעתו של הרשב"א בסוגיא בהמפקיד ובסוגייתו היא כשיטה השנייה, ששומר שכר חייב בכל גניבת אונס, וכלשונו המובאת לעיל:

דאין שומר שכר זהשוכר פטורין אפילו בשחיקיפה חומה של ברזל עד שיהא יושב ומשמר

ההשלכה של שיטת הרמב"ן והרשב"א¹⁶⁷ על מהלך סוגייתו מבוארת ברשב"א שהבאנו לעיל, אך מן הראוי להביא כאן, למרות הדמיון, גם את לשון הרמב"ן בבבא מציעא¹⁶⁸ שכאמור קדמו לרשב"א בביאור סוגייתו:

ומייתו ראי' מהא דאמר' בשלהי שור שנגח ארבעה וחמשה שזורין ת"ר ארבעה נכנסו תחת הבעלים אלזו הן שומר חנם והשואל נושא שכר זהשוכר וכו' וחייבין להחזיר דמי שור לבעליו חוץ משומר חנם. ואקשינן היכי דמי אי דנטרוה אפי' כולוהו נמי ליפטרו ואוקימנא הכא במאי עסקינן דנטרוה שמירה פחותה ולא נטרוה שמירה מעולה שומר חנם כלתה שמירתו הנך לא כלתה שמירתן. ופי' שמירה פחותה דלת שיכולה לעמוד ברוח מצויה [כדתנו רבנן בריש פ' הכונס איזהו כראוי דלת שיכולה לעמוד ברוח מצויה זהו כראוי]¹⁷⁰ ואמר' מאן תנא מועד בשמירה פחותה סגי ליה וכו'. אלמא שמירה פחותה דלת שיכולה לעמוד ברוח מצויה. ודכוותה מעולה שיכולה לעמוד בכל רוח ואפי' נושא שכר פטור בה. דאי שמירתו של נושא שכר לא כליא עד שיהא יושב ומשמר, למזה ליה למימר דנטרוה שמירה פחותה ולא נטרוה שמירה מעולה, אפי' בשמירה מעולה נמי שהיא דלת שיכולה לעמוד בפני כל רוח חייב. ולא מילתא היא דהתם משום דאמר משלמין את הכופר קאמר שאם שמרו שמירה מעולה פטור מן הכופר, וכי הדר אוקימנא כר' אלעזר [דאמר] שאין לו שמירה אלא סכין אפי' בשימור שמירה מעולה מיתוקמא אע"פ. שרשי" ז"ל לא אמר כן, אלא שאתה יכול לומר דמאי שמירה מעולה שבשומר שכר שיהא יושב ומשמר, ושמירה פחותה משום דכליא ביה שמירתו של שומר חנם נקט ליה, אבל

¹⁶⁶ שיטה זו מופיעה גם בתוס' בב"ק, קח ע"ב ד"ה נגנבה באונס.

¹⁶⁷ מבחינת השלכה זו לסוגייתו אין הבדל בין שיטות הרמב"ן והרשב"א. כל עוד יש אפשרות לחייב את השומר שכר ששמר שמירה מעולה עולה הקושיא מדוע הגמרא לא העמידה את הברייתא בשמרו שמירה מעולה, וממילא צריך לומר שהגמרא התייחסה לחיוב הברייתא של השומר כלפי הניזק.

¹⁶⁸ מהדורת מכון הרב הרש"ר, עמ' רסב – רסג

¹⁶⁹ כוונת הרמב"ן כאן לבעלי השיטה ששומר שכר פטור מגניבת אונס, ראה שם בדבריו לעיל.

¹⁷⁰ קטע זה חסר באחד מכתבי היד, עיי"ש בהערה 399.

באמת לעולם שומר שכר לא כליא שמירתו עד שיחא יושב ומשמר זנאנס מזנו בליסטים מזויין וכיזא בו

ביאור דבריו: הגמרא שוללת את האפשרות שהברייתא המחלקת בין שומר חנם שפטור לשאר שומרים שחייבים עוסקת בשמירה מעולה, משום שאז היה הדין שכולם פטורים. כעת, אם נניח שהגמרא עוסקת בחיוב הברייתא כלפי הבעלים קשה שהרי גם בשמירה מעולה חייבים שאר השומרים לשיטת הרמב"ן והרשב"א.¹⁷¹ מתוך כך מסיק הרמב"ן שהחילוק בברייתא עוסק גם בחיוב כלפי הניזק, ולכן שוללת הגמרא את האפשרות שמדובר בברייתא על שמירה מעולה, שכן מחיוב זה היו נפטרים שאר השומרים. גם לשיטתו, אם כן, יפורש החוץ משומר חנם' ששומר חנם פטור בשמירה פחותה הן מחיובים כלפי הניזק והן מחיובים כלפי הבעלים, כמפורש בראשית דברי הרשב"א.

הצד השווה אם כן בשיטות הרשב"א והנמוקי יוסף שפטור השומר חנם הוא בשני התחומים. המבדיל ביניהם הוא הרקע לפרשנות זו. בעוד שלשיטת הנמוקי יוסף הרקע הוא סברא בדין עצמו, שלא ייתכן לחייב את השומר חנם בהתחייבויות שהוא לא השתעבד להם כלפי הבעלים, לשיטת הרשב"א הרקע הוא בעיה פרשנית במהלך הגמרא בניתוח הברייתא, שנובע מתוכו שלא ייתכן לפרש את האמור בברייתא רק כלפי הבעלים.

אמנם עדיין יש לעיין בסיום דברי הרשב"א. לאחר שקבע שהגמרא עוסקת בחיוב הכופר כלפי הניזק, ולכן שללה את האפשרות שהברייתא עוסקת בשמירה מעולה, כתב: 'וא"נ שמירה פחותה נקט משום רבותא דשומר חנם, שהוא פטור בכך מן הכל, דכלתה שמירתו'. דברים אלו לכאורה תמוהים. ממה נפשך: אם הרשב"א עדיין סובר שהיהיכי דמיי שבגמרא עוסק בחיוב הברייתא בכופר כלפי הניזק, ברור מדוע הגמרא העמידה בשמירה פחותה שהרי בשמירה מעולה פטורים כולם, וכפי שכתב הרשב"א עצמו. ואם ב'אי נמיי חוזר הרשב"א לפרש כרש"י שדיון הגמרא מתייחס לחיוב השומר כלפי הבעלים הדרא קושיא לדוכתא מדוע קבעה הגמרא שבשמירה מעולה כולם פטורים, ולכן העמידה בשמירה פחותה, והרי שומר שכר חייב גם בשמירה מעולה,¹⁷² וכיצד מתיישבת קושיא זו במילים: 'משום רבותא דשומר חנם'?

אכן, עם העיון ברמב"ן בבבא מציעא (שהובאו לעיל), וברשב"א שם מתבהרים הדברים. סיום דברי הרמב"ן הם:

אלא שאתה יכול לומר דמאי שמירה מעולה שבשומר שכר שיחא יושב ומשמר,
ושמירה פחותה משום דכליא ביה שמירתו של שומר חנם נקט ליה

ומפורש יותר ברשב"א שם:

וזהיא דפי שור שנגח ארבעה וחמישה שמירה מעולה דמפטרי בה כולוהו, היינו
ביושב ומשמר זנאבדה בליסטים מזויין וזהא דאוקמה בדנטרי שמירה פחותה משום
רבותא דשומר חנם נקט לה לומר דאפי' בדנטרה שמירה פחותה כלתה שמירתו
של שומר חנם, וכח דהיתרא עדיף ליה

הרמב"ן מעלה אפשרות שהמונח 'שמירה מעולה' שבסוגייתנו אין פירושו דלת שיכולה לעמוד ברוח שאינה מצויה, שבה אכן שומר שכר חייב לשיטתו, אלא מצב מעולה מזה, שהשומר ישב ושמר כל הזמן על החפץ, ואעפ"כ השור נגנב ע"י ליסטים מזויין וכדומה. ממילא אף אם נאמר כרש"י שדיון הגמרא עוסק בחיוב כלפי הבעלים יובן מדוע לא ניתן להעמיד בשמירה מעולה אף לשיטת הרמב"ן ששומר שכר חייב בגניבת אונס, שאף הוא מודה ששמירה מעולה כגון זו, במקרה של ליסטים מזויין, אף שומר שכר פטור. אלא שכאן מתעוררת קושיא: מדוע הגמרא היתה צריכה

¹⁷¹ יש לשים לב ליחס בין בעיה זו לבעיה שהערנו לעיל בשיטת רש"י כפי שעלתה מדברי התוס'. בעוד שלשיטת רש"י היוצא דופן היחיד מה'כולהו' הוא השואל, וכל שאר השומרים אכן פטורים, כך שהבעיה היא בעיקר סגנונית מדוע השתמשה הגמ' במילה 'כולהו', הרי שלרמב"ן יוצאי הדופן הם גם השומר שכר והשוכר, מה שמשאיר רק את השומר חנם בפטור, ואם כן ניתן להעמיד את הברייתא בשמירה מעולה, והבעיה היא בעצם קושיית הגמרא על הברייתא.

¹⁷² וודאי שאין לומר שהרשב"א חוזר ב'אי נמיי' משיטתו בדין שומר שכר.

להעמיד את הבריייתא דווקא בשמירה פחותה, ולא בשמירה מעולה 'קלאסית' כלומר דלת שיכולה לעמוד ברוח שאינה מצויה. על כך עונה הרמב"ן, וזהו פשר הערתו של הרשב"א בסיום דבריו בסוגייתו, שהגמרא העדיפה את האוקימתא של שמירה פחותה, להשמיענו רבותא ששומר חנם פטור אפילו בהכי שכלתה לו שמירתו, 'וכח דהיתרא עדיף'.

עלה בידינו, אם כן, שאין זיקה הכרחית בין פירוש הי'חוץ משומר חנם' בסוגייתו לבין שיטות הראשונים בחיוב שומר שכר בגניבת אונס. אם עד עכשיו כתבנו שהסוברים ששומר שכר חייב בגניבת אונס אינם יכולים לפרש שקביעת הגמרא שיכולהו נמי ליפטרי' בשמירה מעולה וממילא גם הי'חוץ משומר חנם' שבבריייתא עוסקים בחיוב השומר כלפי הבעלים, שכן שומר שכר לא פטור בשמירה מעולה, ומתוך כך הם מוכרחים לפרש את הבריייתא כעוסקת בחיוב כלפי הניזק, ששומר חנם פטור מהחיוב כלפי הניזק בניגוד לרש"י, הרי שכעת התמונה משתנה: ניתן להחזיק מצד אחד בפירושו של רש"י שהי'חוץ משומר חנם' חל על חיוביו כלפי הניזק, שהוא פטור אם שמר שמירה פחותה, ופירוש דברי הגמרא שבשמירה מעולה יכולהו נמי ליפטרי' הוא שבמציאות שהיה יושב ומשמר אף שאר השומרים פטורים. אין הכרח, אם כן, שהרמב"ן והרשב"א חלוקים על פירושו של רש"י בסוגיא. גם הם יכולים לפרש ששומר חנם יתחייב כלפי הניזק ושהי'חוץ משומר חנם' חל רק על חיוב כלפי הבעלים.¹⁷³

אמנם יש לסייג ולומר, שאם כי אין זיקה הכרחית, זיקה מסוימת אכן קיימת. הפירוש ששמירה מעולה היא איננה רק דלת העומדת ברוח שאינה מצויה, פירוש זה דחוק. הרמב"ן כבר כתב כי מריש הכונס עולה שזוהי שמירה מעולה. אם מקבלים את הפירוש הזה ושוללים את פירושו המחודש של הרמב"ן ששמירה מעולה היא ביושב ומשמר את החפץ, נוצרת שוב הזיקה בין השיטה ששומר שכר חייב בגניבת אונס, כלומר חייב גם אם שמר שמירה מעולה לבין פרשנות הי'חוץ משומר חנם' שבסוגייתו. לשיטה זו, כאמור, הכרחי לפרש שהי'חוץ פוטר את השומר חנם מתשלומיו לניזק בניגוד לרש"י.

עלה בידינו שישנה אפשרות חדשה להבנת דברי הרמב"ם. העובדה שהרמב"ם פטר את השומר חנם מחיובו כלפי הניזק נובעת משיטתו ששומר שכר חייב בגניבת אונס. ממילא הי'חוץ משומר חנם והי'כולהו נמי ליפטרי' עוסקים רק בחיוב כלפי הניזק, ומכאן ששומר חנם פטור כלפי הניזק אם שמר שמירה פחותה.

אלא ששיטת הרמב"ם בדין שומר שכר שנויה במחלוקת. זו לשונו בהלכות שכירות פ"א ה"ב:¹⁷⁴
נושא שכר או השוכר שניהם דין אחד יש להן. אם נגנב או אבד הדבר השכור או שנטל שכר על שמירתו הרי אלו משלמין ואם ארעו אונס גדול מזה כגון שהיתה בהמה זמתה או נשברה או נשבת או נטרפה הרי אלו נשבעין שנאנסה ופטורין שני זמת או נשבר או נשבה אין רואה שבעת ה' תהיה בין שניהם¹⁷⁵ וגו' ונאמר¹⁷⁶ אם

¹⁷³ למרות האמור, נראה בכל זאת שהרמב"ן והרשב"א עצמם חלוקים על שיטת רש"י. הדגש הוא על המילה 'רק'. רש"י מפרש שהי'חוץ חל רק על החיוב כלפי הבעלים. הרמב"ן והרשב"א אמנם העלו בסוף דבריהם את האפשרות שהי'חוץ אינו חל רק על החיוב כלפי הניזק כפי שטענו בתחילת דבריהם, אלא גם על החיוב כלפי הבעלים. ההבדל בין שתי האפשרויות בדבריהם הוא אם להחיל את הי'חוץ גם על החיוב כלפי הבעלים, אך זה שהוא חל על החיוב כלפי הניזק לא משתנה בין שתי האפשרויות. לא סביר שהרשב"א חזר בו מתחילת דבריו בהם אמר במפורש כי 'שומר חנם פטור מהכל שהרי כלתה שמירתו וכל הנך חייבים בכל בין בכופר בין להחזיר שור לבעליו'. כל ההבדל בין תחילת דבריהם לסופם היא תוספת אפשרות בפרשנות הבריייתא, אך מכל מקום אין צורך לפרש שיש כאן חזרה מהשיטה שהשומר חנם פטור מחיובו כלפי הניזק, חזרה שהיתה צריכה להיכתב במפורש אם היתה קיימת. מסתבר שהרמב"ן והרשב"א החזיקו בסברת הנמוקי יוסף בדבר הפטור של שומר חנם מחיובו כלפי הניזק. מכל מקום הדיון שלנו כאן אינו מתמקד ברמב"ן וברשב"א דווקא אלא בזיקה ההכרחית או לא הכרחית בין השיטה המחייבת שומר שכר בגניבת אונס לפרשנות סוגייתו.

¹⁷⁴ הנוסח על פי מהדורת הר"ש פרנקל. שינויי הנוסח על פי מדור שינו"ס שם.

¹⁷⁵ המילים 'תהיה בין שניהם' חסרים בכת"י פריז 347 ובדפוסים.

גנוב יגנב מעמו ישלם לבעליו אם טרוף יטרף¹⁷⁷ וגו': נמצאת אומר שזמר חנם נשבע על הכל. והשואל משלם את הכל חוץ מן המתה בשעת¹⁷⁸ מלאכה כמו שיתבאר. נושא שכר והשוזכר משלמין את האבידה ואת הגניבה ונשבעין על האונסין הגדולים כגון שבורה ושבויה ומתה זטריפה או שאבד הדבר¹⁷⁹ בספינה שטבעה בים או נלקח בלסטים¹⁸⁰ מזויין וכל כיוצא באלו משאר אונסין גדולים.¹⁸¹

המהרש"ל בים של שלמה הוכיח מסוף ההלכה 'וכל כיוצא באלו משאר אונסין גדולים', ששיטת הרמב"ם ששומר שכר פטור באונסים דגניבה ואבידה:

ומדכתב וכן כל כיוצא באלו שאונסים (אולי צריך להזות: משאר אונסים) גדולים בתר אונסים דגניבה ואבידה ש"מ ס"ל כל היכא דאיכא אונס גדול פטור¹⁸²

כוונתו נראית שדייק מכך שהרמב"ם כתב שתי דוגמאות: 'שאבד הדבר בספינה שטבעה בים', שזהו אונס אבידה, 'או נלקח בליסטים מזויין', שזהו אונס גניבה, ומיד לאחר מכן נקט: 'וכל כיוצא באלו משאר אונסין גדולים'. ה'אלו' מכוונים, אם כן, לגניבה ואבידה, שכל אונס גדול גם אם הוא גרם לגניבה ואבידה פטור השומר שכר.¹⁸³

אלא שביחידושי רבי מאיר שמחה¹⁸⁴ דייק מאותם מלים שברמב"ם את ההיפך:

דייק כיוצא באלו שמורה שאבד באופן שיושב אצל החפץ הנפקד ומשמרו בזה פטור באונס, אבל היכי דלא יתיב ומנטר בהדיה חייב אף על האונס

לפי רבי מאיר שמחה, אם כן, נוכל לפרש שהרמב"ם לשיטתו, וכפי שבאר הרמב"ן את הזיקה בין דין השומר שכר לפירוש סוגייתו. מכיוון שסובר הרמב"ם ששומר שכר חייב אף בשמירה מעולה דהיינו דלת שיכולה לעמוד ברוח שאינה מצויה, ובהנחה שפירש כך 'שמירה מעולה' שבסוגייתו, ממילא אי אפשר לפרש שה'חוץ משומר חנם' שבברייתא מתייחס לחיוב כלפי הבעלים, שאז הגמרא לא היתה אומרת שבשמירה מעולה יפטור השומר שכר. על כרחינו שהברייתא עוסקת בחיוב כלפי הניזק ומכך נפטר השומר חנם בשמירה פחותה, ומכך נפטר השומר שכר אם שמר שמירה מעולה. מתוך כך פסק הרמב"ם בהלכות נזקי ממון ששומר חנם פטור מחיובו כלפי הניזק אם שמר שמירה פחותה. אמנם לפי פירושו של המהרש"ל ברמב"ם הלכות שכירות, ששיטתו ששומר שכר פטור מגניבת אונס, אין הכרח לרמב"ם לפרש את סוגייתו כרמב"ן, ועקרונית יכול להסכים לרש"י שה'חוץ משומר חנם' מתייחס רק לחיוב כלפי הבעלים, אך כלפי הניזק הוא חייב. אמנם כבר ראינו בנמוקי יוסף שפירש בסוגייתו דלא כרש"י, שהפטור של שומר

¹⁷⁶ המילה 'ונאמר' היא על פי כתיב תימנים. בחלק מהדפוסים חסרה מילה זו, ובחלקם יש במקומה 'וכתיב'

¹⁷⁷ בדפוסים ליתא 'אם טרוף יטרף'.

¹⁷⁸ בחלק מכתבי היד: 'מחמת מלאכה'.

¹⁷⁹ בחלק מעדי הנוסח נוסף כאן: 'ההוא'.

¹⁸⁰ בדפוסים: 'בלסטים', ולא העירו על כך במהדורה הני"ל.

¹⁸¹ בדפוסים אחרונים נוספה ה' הידיעה: 'הגדולים'.

¹⁸² ים של שלמה, בבא קמא, פ"ו סימן י"א. דיוק נוסף בכיוון זה ניתן לראות ממה שהרמב"ם קבע שתי קטיגוריות: 'משלמין את האבידה ואת הגניבה', ומיד אחר כך: 'ונשבעין על האונסים הגדולים'. נראה מכך שכל שנכנס בגד אונס אינו בגדר גניבה ואבידה. מצד שני ניתן לדייק מהלשון 'אונסין גדולים' שבאונסים רגילים חייב הש"ש.

¹⁸³ בהגהות מיימוניות כאן (אות ג) מביא את דעת ר"י המחייב ש"ש בגניבת אונס, ואת פסקי הר"ר חזקיה החולק עליו ופוטר, ולא ציין מהי דעת הרמב"ם בנושא. רע"א ב'דרוש וחיידושי חלק שני, ב"מ ל"ו ע"ב, אות יא, אגב דיונו בענין שואל שמסר לש"ש אם גרועי גרעי לשמירתו כתב בשיטת הרמב"ם לשון זו: 'י"ל דהרמב"ם ס"ל כהסוברים דש"ש פטור בגניבת אונס כגון שעשה מחיצת ברזל או שטמנו בקרקע עמוק אף שלא היה בעצמו שומר ממש', ולא הביא כלל את לשון הרמב"ם בהלכה זו.

¹⁸⁴ למסכת בבא מציעא, צג ע"ב, ד"ה וכן מורה, עמ' קסח.

חינם הוא גם כלפי הניזק, ולא מטעמו של הרמב"ן,¹⁸⁵ אלא מסברא, שכיוון שלא נשתעבד כלפי הבעלים אלא לשמירה פחותה, אי אפשר לחייבו בשום חיוב אם שמר שמירה זו.

ג. 4. סכום יישוב הרמב"ם על פי שיטות הראשונים בסוגיא

לסיכום חלק זה ניתן להסביר את הפטור שקבע הרמב"ם בהלכות נזקי ממון לשומר חינם מהחיוב כלפי הניזק בכך שפירש את סוגייתו דלא כרש"י. לשיטתו ה'חוץ משומר חינם' מתייחס גם לחיוב כלפי הניזק, וראשית הברייתא שקבעה 'ארבעה נכנסו תחת הבעלים' תתפרש כשלא שמרו כלל. שיטה זו נובעת מהסברא, המובאת בנמוקי יוסף בסוגייתו, שכיוון שהשומר חינם השתעבד לבעלים לשמירה פחותה בלבד לא ניתן לחייבו בשום חיוב אם שמר שמירה זו. עוד העלינו אפשרות שהרמב"ם היה מוכרח לפרש כך בסוגייתו אם נפרש את דבריו בריש הלכות שכירות ששומר שכר חייב בכל גניבה, אף אם התרחשה באונס. לשיטה זו יש הכרח (לפי פרשנות מסוימת) לפרש בסוגייתו שה'חוץ משומר חינם' מתייחס לחיוב כלפי הניזק. על זיקה זו בין הסוגיות למדנו בדברי הרמב"ן (בבא מציעא) והרשב"א (שם ובסוגייתו).

יש לציין שלשיטה זו בביאור הרמב"ם אין לכאורה השלכות על הדיון בנוסח ההלכה בעניין 'הבעלים חייבים'. הפטור של השומר חנם כאן אינו תלוי בשאלה אם הבעלים חייבים במקרה זה או במקרה של שמירה מעולה. אמנם בנימוקי יוסף ראינו שהוא אכן מחייב את הבעלים במקרה של שמירה פחותה בשומר חנם, שהם שפיעו בכך שמסרו את שורם התם למי שחובתו היא לשומר שמירה פחותה בלבד. לשיטתו אם כן מוסבר הנוסח שבתשובה, אם כי אף לפי הנוסח הנדפס ניתן היה לומר שחיוב הבעלים בשמירה מעולה חל בקל וחומר גם על הבעלים שמסרו לשומר חנם בשמירה פחותה. מכל מקום וודאי שהנוסח שבתשובה מבואר יותר, שהרי הפטור של השומר חנם הוא זה שגורם לחיוב של הבעלים. ושמא יש לומר שכך יוסבר התהליך הפילולוגי של ההלכה. בחלק הראשון עמדנו על השאלה מדוע הוסיף הרמב"ם את המילים 'הבעלים חייבים' רק בשלב מאוחר בגיליון. לפי שיטה זו הדברים מבוארים. בראשית רק פסק הרמב"ם את דין השומר חנם, ובשלב השני הוסיף את ההשלכה הנובעת מכך דהיינו חיוב הבעלים. השלכה זו אינה מופיעה בסוגיא במפורש, ולכן לא הוזכרה בשלב הראשון של הכתיבה, ורק מאוחר יותר נכנסה לגיליון.

ד. שיטת האחרונים ביישוב הרמב"ם

אצל שניים מגדולי האחרונים, האור שמח (על הרמב"ם על אתר) והחזון איש (בבא קמא, סימן ז', סעיפים ז-ח) מצינו פירוש חדש בדברי הרמב"ם.

לדבריהם אף הרמב"ם יוכל לפרש הסוגיא כשיטת רש"י, שהפטור של שומר חינם, כששמר שמירה פחותה, חל רק על החיוב כלפי הבעלים, ואילו כלפי הניזק הוא מתחייב¹⁸⁶ דלא אמרינן לגבי זה כלתה לו שמירתו. אלא שחילוק יש בין דין הברייתא לפסיקתו להלכה כדלהלן. מבואר בגמרא שהברייתא מתפרשת רק אליבא דרבי מאיר שמצריך אף בשור מועד שמירה מעולה לעניין חיוב כלפי הניזק, ולכן ניתן לומר שאף שהשומר חינם ששמר שמירה פחותה כלתה לו שמירתו כלפי הבעלים ופטור, מכל מקום יתחייב כלפי הניזק. אמנם הרמב"ם שפסק (נזקי ממון, ז: א) כרבי יהודה שרק בשור תם מצריך שמירה מעולה ואילו שור מועד צריך רק שמירה פחותה, יוכל לקבל את דברי הברייתא המחייבת את השומרים ששמרו שמירה פחותה רק במקרה של שור תם. מתוך

¹⁸⁵ אמנם שיטת הנמוקי יוסף בעניין חיוב שומר שכר בגניבת אונס היא כשיטת הרמב"ן (בבא מציעא, כד ע"א בדפי הרי"ף), אך מכל מקום בסוגייתו לא הזכיר זאת כשיקול בפרשנות הסוגיא. יש לציין שגם ברמב"ן יש לומר שזה שפירש דלא כרש"י אינו נובע רק מהזיקה לסוגיית חיובו של השומר שכר. את הפטור של שומר חינם מחיוביו כלפי הניזק מסתבר שלמד הרמב"ן מהסברא שהביא הנמוקי יוסף, ועיין לעיל הערה 25.

¹⁸⁶ אמנם היתה הוה אמינא, אצל שניהם, לחלק בין תשלום כופר לשאר תשלומי נזיקין, שאולי באחרונים אף רש"י יודה שהשומר חינם פטור מהם אף כלפי הניזק, ובכך ליישב את הרמב"ם עם רש"י, אלא ששוב חזרו בהם מכך (באו"ש החזרה מפורשת; בחזו"א מוצגת כאפשרות נוספת), ופירשו כדלהלן.

כך על כרחינו להעמיד גם את דבריו בפ"ד ה"ד בשור תם בלבד כפי שפירשו כבר הראשונים.¹⁸⁷ אמנם בשור תם מקבל דין התשלומים אופי שונה, שהרי תם משלם מגופו (בבא קמא, טז ע"ב), וממילא חיוב השומרים הוא רק 'להחזיר דמי שור לבעליו' בדומה לשור שנהרג בב"ד הנזכר בברייתא. לפי זה חיוב השומרים שנדון בהלכה זו של הרמב"ם הוא חיוב כלפי הבעלים, וחזר הדין, אם כן, ששומר חנם פטור שכלתה לו שמירתו.¹⁸⁸

ההשלכות של שיטה זו על נוסח ההלכה מפתיעות. ראשית, כבר ציינו האור שמח והחזון איש עצמם שדבריהם סובבים על פי הנוסח שבתשובה. ואכן לפי הנוסח הנדפס הרמב"ם פטר את השומר חנם, ולא הוסיף חיוב על הבעלים, דהיינו שהניזק לא גובה כלל את נזקו מהשור.¹⁸⁹ לעומת זאת לנוסח שבתשובה המילים 'והבעלים חייבים' מלמדות על גביית הנזק מהשור התם.

הדבר המפתיע הוא שעל פי שיטה זו, ניתן לשער השערה, שאינה רחוקה, בעניין המהלך הפילולוגי של הלכה זו. על פי הנאמר כאן יש לשער שבתחילה כתב הרמב"ם את הפטור של שומר חנם, כפי המפורש בברייתא. בשלב זה ניתן להניח שהרמב"ם סבר שהפטור שבברייתא כולל גם את הפטור מהניזק כשיטת הרמב"ן או הנמוקי יוסף. בשלב מאוחר יותר חזר בו הרמב"ם ופירש בסוגיא כרש"י, שפטור השומר חנם הוא רק מהבעלים, אלא סוף סוף כיוון שלהלכה דין הברייתא שייך רק בשור תם, כהסברו של הלחם משנה, הניזק גובה חובו מהשור וחזר דינו של השומר להיות כלפי הבעלים, ונשאר אם כן הדין שבהלכה על כנו. מכל מקום כדי לציין שהפטור של השומר חנם נובע כעת רק מכך ששור תם גובה מגופו, דהיינו שהבעלים הם החייבים, ודינו של השומר הוא כלפיהם, הוסיף הרמב"ם את המילים 'והבעלים חייבים' לאחר הפטור של השומר חנם.¹⁹⁰ אפשרות נוספת היא שמלכתחילה הבין את הרמב"ם את הסוגיא כרש"י, ואכן זאת היתה כוונתו הראשונה בפטור של השומר חנם, אלא שכדי להטעים פטור זה ראה לציין את חיוב הבעלים, וכפי שנתבאר. בניגוד אם כן להשערה הקודמת, שהעלנו לשיטת הנמוקי יוסף, שם המילים 'והבעלים חייבים' הם השלכה של פטור השומר חנם, על פי השערה זו מילים אלו מהווים הנמקה לפטור זה.

¹⁸⁷ המגיד משנה על אתר ועוד. אף הראב"ד שהעמיד כאן את דינו של הרמב"ם בכדי שידע הבעלים מוכרח אם כן להודות לרב המגיד כפי שהסביר בחידושי רבי חיים הלוי כאן.

¹⁸⁸ אמנם בחידושי רבי חיים הלוי על הרמב"ם (בהלכה דידן) הקשה על פרשנות זו ברמב"ם מכך שאין חיוב השומרים, לפי זה, עניין לדין נכנסו תחת הבעלים שכתב הרמב"ם בתחילת ההלכה. עוד הוסיף להקשות מלשון הגמרא (ב"ק מ, ע"ב) 'אי תם הוה מודינא ומפטרינא', ששומר יכול להודות לניזק על היזק התם ובכך להיפטור מכיוון ש'פלגא ניזקא קנסא', ואי אמרינן שכל חיובי השומר בתם הוא חיוביו לבעלים בתורת שומר, וחיוב הניזקין מוטל על הבעלים, מה מקום להודאת השומר לניזק והרי לא הוא המתחייב לניזק אלא הבעלים, ועדיין יתחייב הוא לשלם לבעלים, ומה מהניא הודאתו. מכח קושיות אלו יצא ר' חיים לחדש שחיוב הניזקין בתם מוטל על השומר אלא שגביית הנזק הוא מגופו של השור, ורק מכח זה חייב השומר לשלם לבעלים, כיוון 'דבחובו הוא שנפרע השור לניזק ... כיוון דעיקר הפסדו של שור בא על ידו'. לפי זה חיוב השומר לבעלים בתם נובע מחיובו כלפי הניזק, 'וא"כ יסוד חיובו הוא רק מה שנתחייב בתשלומי נזקיו, וזהו הא דנכנסו תחת הבעלים'. ספק אצלי אם על פי יסוד זה עדיין ניתן לומר את פירושו של האו"ש והחזו"א ברמב"ם, דהיינו שלמרות שהשומר חנם ששמר שמירה פחותה מתחייב בעצם כלפי הניזק, כיוון שהשור משתלם מגופו והשומר רק היה אמור לשלם לבעלים מדין שומרים לכן פטור ששמר שמירה פחותה. לר"ח שחיוב השומר לבעלים נובע מחיובו לניזק יש מקום לומר שאף אם שמר שמירה פחותה כיוון שסוף סוף מתחייב לניזק הרי 'עיקר הפסדו של שור בא על ידו', והפסד זה כבר אינו עניין לסוג השמירה ששמר, ולכן יתחייב גם כלפי הבעלים, וצ"ע.

¹⁸⁹ אם כי היה ניתן לומר, לפי הנוסח הישן, שמה שכתב הרמב"ם 'והבעלים חייבים' בתחילת הדברים כל השמירה המעולה חל גם על המקרה של שומר חנם ששמר שמירה פחותה.

¹⁹⁰ כפי שביארנו בפרק הראשון הוספה זו היתה בגיליון של הטיוטה, ומאוחר יותר כשהעתיק הרמב"ם טיוטה זו לטופס נקי, נכנסו מילים אלו שלא במקומן.

ה. סיכום

בחלק זה המשכנו בנינוחה של הלכת הרמב"ם, וכעת דרך השוואתה לסוגיית הגמ' (ב"ק, מה ע"א). ניתוח מסוג זה לא נזכר כמעט בספרות הפרשנית על הלכה זו משום שעיקר הבעייתיות שבהלכה כפי שראינו בחלקים הקודמים הוא במה שחייבה את הבעלים, ואילו בסוגיית הגמרא אין כלל התייחסות לחיוב הבעלים. דיון הגמרא הוא בחיובם של השומרים הן כלפי הניזק והן כלפי הבעלים. מכל מקום גם מישור זה של חיוב השומרים מצביע על בעייתיות בהלכה, בעייתיות שביטויה בחוסר התאמה לכאורה בין סוגיית הגמרא לבין פסיקת הרמב"ם. בעיה זו מתמקדת אם כן לא בחיוב הרמב"ם את הבעלים אלא דווקא בדינם של השומרים, אך לפתרון הבעיה השלכות גם על החלק האחר של ההלכה, חיוב הבעלים, ומכאן גם על סוגיית הנוסח שנדונה בחלקים הקודמים.

על פי שיטת רש"י וראשונים נוספים פוטרת הגמרא את השומר חנם ששמר שמירה פחותה רק מחיובו כלפי הבעלים, ואילו כלפי הניזק הוא חייב שכן ביחס לאחרון לא שייך הנימוק 'כלתה לו שמירתו'. פרשנות זו בסוגיא מוכרחת לכאורה מפשטה של הברייתא 'ארבעה נכנסו תחת הבעלים', אם מקבלים את קביעת הגמ' שמעמידה ברייתא זו בשמירה פחותה. אכן, הרמב"ם בהלכה זו, שאינה עוסקת כלל בחיוב השומרים כלפי הבעלים, פוטר את השומר חנם מחיובו כלפי הניזק, ויש להבין, אם כן, כיצד הוא פירש את הסוגיא.

דרך אחת ליישוב ההלכה היא לייחס לרמב"ם פרשנות שונה בסוגיא, פרשנותו של הנמוק"י. האחרון מפרש שאכן השומר חנם פטור אף כלפי הניזק, וזאת הוא מכריח מסברא שלא ירד השומר לשמירה מעבר לכך, וכדי ליישב את הקושי מהברייתא הוא מחלקה לשתי מציאויות שונות. את תחילתה של הברייתא הוא מעמיד שלא שמרו השומרים כלל, ולכן ארבעתם, כולל השומר חנם, נכנסו תחת הבעלים, ומהמילים 'הרגו מועדין וכו'" צריך להעמיד בשמירה פחותה. הארכנו להוכיח שאף התוס' מפרשים כך, ודקדקנו בדבריהם שהברייתא פוטרת את השומר חנם משני החיובים, הן זה שכלפי הניזק והן זה שכלפי הבעלים. אף למדנו מהם על הקושי בפירושו של רש"י, והוא שאם הברייתא עוסקת רק בחיוב כלפי הבעלים לא מובן מדוע אם השומרים שמרו שמירה מעולה 'כולהו נמי ליפטרו' והרי שואל חייב באונסין, ואכן רש"י נדחק ומפרש שה'כולהו' אינו כולל את השואל. בדומה אליהם מפרשים אף הרמב"ן והרשב"א שהברייתא עוסקת בחיוב כלפי הניזק, אלא שלדידם הברייתא עוסקת רק בחיוב זה וכלל לא מתייחסת לחיוב כלפי הבעלים. פרשנות זו נובעת משיטתם ששומר שכר חייב בגניבה שנתרחשה באונס, כך שלא ניתן להבין את ה'כולהו נמי ליפטרו' ביחס לחיוב כלפי הבעלים. אמנם הכרח זה ספק אם קיים לרמב"ם, והדבר תלוי במחלוקת האחרונים בשיטתו אם שומר שכר חייב בגניבת אונסים או לא. בין כך ובין כך, בין אם ההכרח הוא כנמוקי יוסף מסברא ובין אם ההכרח הוא כרמב"ן וכרשב"א מדיני שומר שכר, ניתן לייחס גם לרמב"ם את הפרשנות בברייתא הפוטרת את השומר חנם מחיובו כלפי הבעלים ומכאן המקור להלכתו. אפשרות זו אף פותחת פתח מסוים להבהרת הנוסח שבתשובה, ובעיקר להבהרת התהליך הפילולגי שהתרחש. כבר ציין הנמוקי יוסף שהפטור של השומר חנם נובע מכך שהוא לא קיבל אחריות על מעבר לשמירתו כלפי הבעלים, השמירה הפחותה, ומכאן שהאחריות על תוספת השמירה עדיין נותר על הבעלים. לפי זה ניתן לשער שלאחר שפסק הרמב"ם את פטורו של השומר חנם, ראה לנכון בשלב מאוחר יותר להוסיף את ההשלכה מכך, למרות שאינה מוזכרת מפורשות בסוגיא, ומשום כך נכנסה היא רק לגיליון.

שיטה אחרת בפירוש ההלכה מצינו אצל אחרוני האחרונים, האור שמח והחזון איש, שנתנבאו שניהם בסגנון אחד. לדבריהם, אכן פירש הרמב"ם בסוגיא כרש"י, שפטור השומר חנם המוזכר בברייתא הוא רק כלפי הבעלים, ואילו כלפי הניזק הוא חייב אם שמר שמירה פחותה. הסיבה שהרמב"ם פטר בהלכה את השומר חנם מכל וכל היא שהברייתא היא רק אליבא דרבי מאיר המחייב לשמור על מועד שמירה מעולה. לרבי יהודה, שכמותו פסק הרמב"ם להלכה, שור מועד בשמירה פחותה סגי ליה, וממילא דין הברייתא המחייב על שמירה פחותה מתקבל להלכה רק בשור תם, כך שחייבים להעמיד את הלכת הרמב"ם בשור תם, כפי שהרחבנו בחלק הקודם. והנה, כיוון ששור תם גובה מגופו הרי שחיוב השומרים ששמרו שמירה פחותה הוא רק כלפי הבעלים,

וממילא ששומר חנם פטור מחיוב זה. מסיבה זו פטר הרמב"ם את השומר חנם מכל וכל. לפרשנות זו שוב השלכות מעניינות על נוסח ההלכה. ראשית רק לנוסח שבתשובה, המצרף את חיוב הבעלים לדין השומר חנם בשמירה פחותה, מתבאר היטב הנימוק לפטורו של השומר חנם, דהיינו כיוון שהבעלים הם אלה שחייבים, ששור תם גובה מגופו, לכן אין מקום לחייב את השומר חנם כלפי הבעלים. שנית ניתן לשער לפי זה את פשר התוספת שהוסיף הרמב"ם בגיליון 'והבעלים חייבים'. מתחילה הוא סבר כשיטות הפוטרות את השומר חנם גם כלפי הניזק, וממילא פסק סתם שפטור. בשלב שני חזר בו ופרש כרש"י, שכלפי הניזק חייב, אלא שעדיין כיוון שמדובר בשור תם שגובה מגופו, נותרת ההלכה על כנה, אך להדגשת אופיו החדש של הפטור, הנובע מחיוב הבעלים הוסיף הרמב"ם 'והבעלים חייבים'. כמו כן, הדגשה זו יכולה להתפרש אף אם מתחילה סבר הרמב"ם כרש"י, ורק בשלב מאוחר ראה צורך להטעים את פסיקתו.

עוד נותר לו לקולמוס לתאר את הניסיונות השונים של פרשני הרמב"ם, ראשונים ואחרונים, שעמלו לתרץ את הנוסח שהרמב"ם דחה בתשובתו. ניסיונות אלו נבעו מחוסר הכרות עם תשובת הרמב"ם (אצל כל אלה שקדמו לכסף משנה, כולל אצל מרן המחבר עצמו בספר שלחן ערוך!), או מגישה פרשנית מעניינת שלמרות הכרותה עם התשובה לא כבלה עצמה משום מה לתיקונו של הרמב"ם. אכן, על כל אלה כבר כתבנו בהרחבה במקום אחר.¹⁹¹

¹⁹¹ יחסם של האחרונים לתגליות נוסח', סיני, שנה עא, כרך קמא (תשי"ע), עמ' פג - קו.